

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

2017

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Historisk Samfunds formand, Søren Mulvad valgte at træde tilbage på generalforsamlingen i marts 2017 efter blot et år på formandsposten. Søren Mulvad forlader også bestyrelsen, som han har været medlem af siden 1996, fra 2000 som næstformand. Han har løst mange af foreningens opgaver gennem tiden, men har også i mange år været et aktivt medlem af redaktionsudvalget, som han heldigvis har valgt at blive sidende i.

Sidste års lidt skuffende oplysning om, at digitaliseringen af Fra Ribe Amt endnu ikke var tilgængelig på nettet, er nu vendt til en glædelig meddelelse. På hjemmesiden www.tidsskrift.dk, som hører under Det Kongelige Bibliotek, kan alle nu finde Fra Ribe Amt 1903-2014 og læse de artikler, der har speciel interesse for den enkelte. Det er tanken, at årbogsrækken løbende bliver opdateret med nye årgange, dog efter en forsinkelse på fire år i forhold til bogudgivelsen.

Som vanligt byder dette års Fra Ribe Amt på en blandet buket af artikler med relation til det tidligere Ribe Amt. Forfatterne tager læserne med tilbage i tiden og ud i flere hjørner af området, men der er ingen artikler om oldtiden i år. Derimod er der to arkæologiske artikler med rod i middelalder-

ren, dels om Vejens ældste beliggenhed, dels om voldstedet Elkærhøj, der ligger lidt nordvest for Varde. Byen er også udgangspunkt for artiklen om Vardes turisme II, der omfatter både byen og omegnen fra Skallingen til Nymindegab, og endelig er modtageren af brevene fra Argentina bosat i Varde. Ribe er mod sædvane kun repræsenteret i én artikel, og den handler om byens cikoriefabrikker, der blev oprettet fra midten af 1800-tallet og frem. Den samme periode behandles i artiklerne om bestræbelserne på at få Esbjerg Havn etableret og om nogle af H.F. Feilbergs oplevelser som præst i Brørup og Lindknud Sogne, mens den sidste artikel omhandler en ung mands oplevelser dels på en rejse, dels til et bryllup først i 1900-tallet.

Samtlige forfattere takkes for deres indsats og det gode samarbejde, der har været omkring årets udgivelse. Forhåbentligt vil de og andre forfattere bidrage med spændende artikler i de kommende år. Betingelsen for Årbogens fortsatte beståen kan med Olga Pedersens ord udtrykkes ganske kort: *“Uden forfattere – ingen årbog!”*

Kærup, maj 2017
Mariann Ploug
redaktør

Elkærhøj – myter og realiteter omkring et middelaldervoldsted

Af Dorthe H. Kristiansen – Bidrag af Peder Gammeltoft

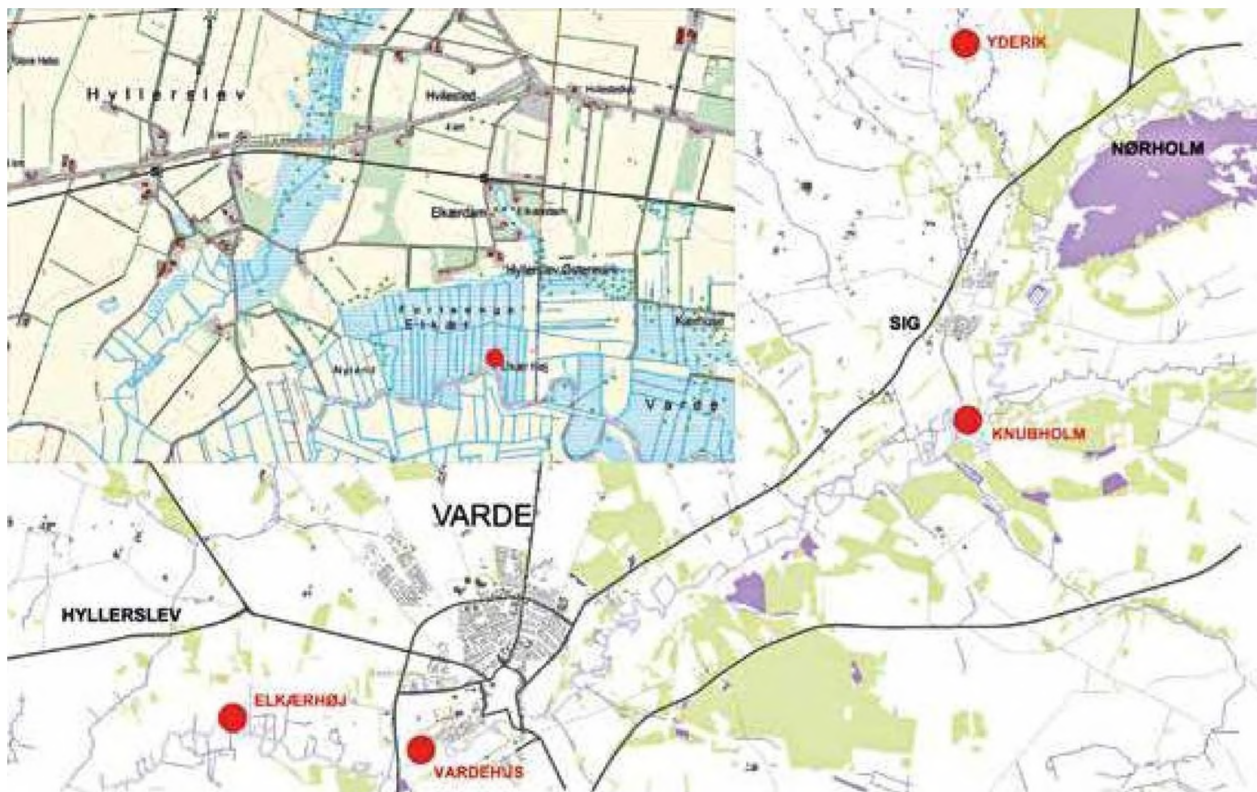
I året 1904 fik Hyllerslev besøg af Nationalmuseets medarbejder Hans Kjær. Det var et led i den såkaldte herredsberejsning, som var en mangeårig kampagne til registrering af fortidsminder i Danmark. Arbejdet var blevet påbegyndt i 1873, og de landsdækkende berejsninger kom til at foregå helt frem til 1930. Indsamlingen af denne viden skete i en moderniseret form sammenlignet med de forsøg, der tidligere var blevet gjort i starten af 1800-tallet ved Oldsagskommissionen af 1807.¹ I stedet for at rundsende

lister med spørgsmål til landets præster, sådan som den tidligere praksis med rødder helt tilbage i 1600-tallet havde været, sendte herredsberejsningen fagfolk eller folk, der blev vurderet som kvalificerede, ud i landskabet for at bese og registrere fortidsminderne.²

Hans Kjær havde rigeligt at tage sig til med kun få dage afsat til hele Janderup Sogn. Alene i Hyllerslev anmeldte han 13 gravhøje fra oldtiden til sognebeskrivelsen. Efter den lokalitet, som fik nr. 119, en grav-

Hyllerslev ved Elkærdamvej 21 på kanten af Varde Ådal. Man ser i nordlig retning ud over det jævne sydvestjyske landskab, der står med friske, lyse farver i den tidlige sommer lige så langt øjet rækker. Den lille markvej, der løber fra gården ned ad skrænten til engen, fortsætter langs en grøft i retning af Elkærhøj nogle hundrede meter længere borte tæt ved Varde Å.
Foto L.R. Ottesen.

Baggrundskort med voldsteder langs Varde Å-systemet af lignende type som Elkærhøj. I forgrunden Hyllerslev på topografisk kort 1:25.000.

høj ved Grydvad Mølle med et plyndringshul i toppen, registrerede han middelaldervoldstedet Elkærhøj. Borgen findes nu som sted nr. 190704 lok. nr. 120 i det nationale fortidsminderegister, Fund og Fortidsminder.

Det fremgår ikke af indberetningen fra herredsberejsningen, der opbevares på Nationalmuseet i Antikvarisk-Topografisk Arkiv, om Hans Kjær tog turen ud til selve voldstedet.³ Beskrivelsen er så kortfattet, helt uden detaljer omkring anlæggets udseende og almindelige tilstand, at han sandsynligvis har nøjedes med at konstatere, at det fandtes. Hans Kjærs registreringer fra 1904 er i

øvrigt det første bidrag til Nationalmuseets arkiv om fortidsminder i Janderup Sogn.

I forlængelse af optagelsen i sognebeskrivelsen blev voldstedet opmålt i 1910 som en croquis, en skitselignende plan baseret på overordnede målinger af afstande med terrænforholdene angivet med bakkestreger.⁴ Året efter blev voldstedet fredet. Herefter blev Elkærhøjs antikvariske historie sat på pause i 48 år.

Beliggenhed – landskabet nu og før
Elkærhøj er lokaliseret i det sydøstlige hjørne af Hyllerslev ejerlav i lige linje godt og vel

1,5 km fra landsbyen, der kendes af omtale i en skriftlig kilde fra 1391.⁵ Borgen ligger tæt ved Varde Å på et sted, hvor dalen er omtrent 1 km bred. Afstanden mellem voldstedet og det faste land mod nord er ca. 500 m.

Når man står på kanten af ådalen ved ejendommen Elkærdamvej 21, har man en 5 m høj, jævnt hældende skrænt foran sig.⁶ Fra foden af den skråner engfladen umærkeligt udefter i retning af åen. Fra sin plads oppe ved gården kan man se borgbankens

lave kuppel. Bagved ligger nordsiden af Esbjerg Bakkeø som en bræmme af bevoksning med grønne markflader imellem. Her lå tidligere Toftnæs Hede. Høje skorstene i Esbjerg anes helt ude i det fjerne. Kigger man mod øst, stikker de store industribygninger op i Engdraget inde ved Varde på baggrund af høje træer i byens grønne områder. Et blik i vestlig retning giver udsyn til kanten af bakkeøterrænet langs ådalens nordside. Det strækker sig en kende

Elkærhøj helt tæt på med Klubøen i baggrunden og Varde ude i horisonten mod øst. En enlig ko græsser på borgens vold. Selve borgbanken ligger i midten af billedet som en lille kuppel. Farveforskellene i engfladens bevoksning lader ane nogle cirkler om banken. Det er volde og voldgrave, hvor de mørkeste partier er de højest beliggende dele, de gullige de laveste. Foto L.R. Ottesen.

“Heden, ja, man tror det næppe, men kom selv, bese den lidt” (H.C. Andersen: Jylland mellem tvende have 1859). Kongenshus Mindepark er den sidste rest af den førhen mægtige Alhede sydvest for Viborg.

Foto D.H. Kristiansen

mod syd, hvor Mariebæk og længere mod vest, Øvebæk løber til Varde Å og danner en slags halvø med grupper af træer, der skærmer for udsynet til Janderup på den anden side.

Sydvestjyllands landskab, som vi kender det, er opstået i løbet af de seneste 150 år. Kulturlandskabet er blevet formet først og fremmest af intensivt agerbrug med opdyrking og dræninger samt nyplantning. Bevoksninger danner i vore dage en afvekslende, frodigt grøn mosaik med trægrupper omkring landejendommene, levende hegn langs de dyrkede marker, småskov samt store og små nåletræsplantager på den mest sandede jord, typisk tidligere hede- og flyvesandsarealer.

Da middelalderborgen var i brug for måske 700 år siden, så landskabet væsentligt

anderledes ud end i dag. De helt store forskelle har ligget i udseendet hos selve bakkeølandskabet. Dengang var det åbent og domineret af vidtstrakte heder med de dyrkede områder liggende tæt omkring bebyggelserne som små øer i et hav. Vardeegnen har på den tid ikke været præget af store sammenhængende skovstrækninger. Bevoksningerne har snarest bestået af spredte lunde og krat, ofte fortrængt til marginale voksesteder i landskabet. I middelalderen havde skoven i Danmark været i støt tilbagegang i mere end 4.000 år på grund af behovet for plads til græsning og dyrkning hos oldtidens agerbrugere. I Vestjyllands bakke- og slettelandskab vandrede hederne ind på de næringsfattige jorder, og regionen forblev forholdsvis skovfattig gennem oldtiden og middelalderen.⁷

Det er imidlertid ikke umuligt, at Varde by i middelalderen har haft en egentlig skov, der har stået som kontrast til det omkringliggende hedelandskab og de jævne, brede engstrækninger ud mod vest. Selve byens navn, Warwith, hvor navnets endelse betyder skov, optræder i en skriftlig kilde fra 1200-tallet og indikerer, at Varde, da byen opstod, har ligget i eller ved en skov.⁸ Den første del, War-, betyder overdrev, altså et åbent græsningsland, en "ødemark". Det sigter selvfølgelig til de vældige heder, der strakte sig nord, øst og syd for byen.

Arkæologiske undersøgelser har fastslået, at der eksisterede en bymæssig bebyggelse så tidligt som i 1000-tallet.⁹ Stedet kendes som Varde allerede i begyndelsen af 1100-tallet, men under en række forskellige navneformer, der bl.a. give betydninger som vig eller vadested.¹⁰ Analyser har vist, at der er tale om senere tids fejlskrivninger for Warwith. Skoven har altså været så markant, at den er blevet et stednavn.¹¹

Noget af denne, måske tidligere anselige skovstrækning, eksisterede endnu i 1631, men som stævningskov. Det er nedhuggede træer, der fik lov til at danne lange skud, der med mellemrum kunne skæres af til risgærder. Denne gærdselshugst i Varde Lund forbydes helt enkelt i byens vedtægter.¹² Måske har skoven fået lov til at regenerere, for i starten af 1800-tallet skal der have bestået en ikke ubetydelig egetræsbevoksning, men den meldes ved midten af 1800-tallet aldeles omhugget, fordi den aldrig var blevet omfattet af Fredskovsforordningen 1805.¹³ På den anden side af åen vidner stednavnet Skovbodalen, første gang overleveret i 1531, om tidligere eller på den tid eksisterende bevoksninger.

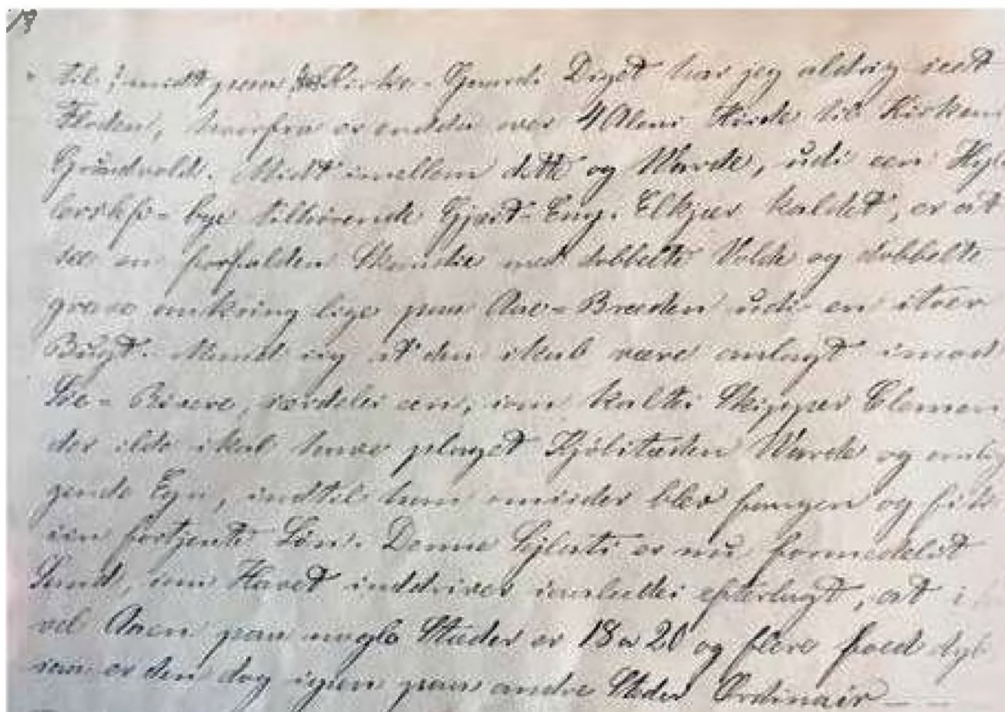
Der er tale om den dalsænkning, der danner sydgrænsen for Gellerupholm Plantage. I 1600-tallet var dalen skel mellem den forsvundne gård Partbo i Varde Søndermark og landsbyen Gellerup.¹⁴

I middelalderen var engfladerne ikke gennemskåret af dræn- og skelgrøfter i så stort omfang som nu,¹⁵ men opgørelser over Ribe Domkapitels omfattende jordbesiddelser i denne periode afslører, at enge dengang godt kunne være indkastede. I starten af 1400-tallet kaldes de "worf".¹⁶

Varde Ådal har i de senere år over store strækninger været genstand for naturgenopretning i projektet Natura 2000, der indlemmer marskdelen vest for Varde i Nationalpark Vadehavet. Engene er derfor mere våde, end de var for 10-15 år siden. Græssende kreaturer forværrer farbarheden i Elkær, der geologisk set hører til Varde Ådals lavest liggende og dermed vandlidende fra naturens hånd. Køerne træder igenem det beskyttende vækstlag med et virvar af mudderhuller til følge, for det meste med stående vand i.

Før den våde eng indtog området, kunne der også være udfordringer ved at klare især den sidste halvdel af vejen ud til Elkærhøj, hvis ikke årstiden var rigtig. Da det for en del år siden lykkedes at spadsere ud til voldstedet på en solskinsdag i juli måned, kom belønningen i form af en betagende udsigt til alle sider, midt i ådalen, tilpas hævet over terrænet.

Endnu bedre har det været i middelalderen fra toppen af borgen. En vagtpost har haft mulighed for at skimte en skov inde ved Varde. Hvis man forudsætter samtidighed,

Afskrift fra 1840
af pastor Hammers
indberetning.
Rigsarkivet Viborg.

har hans blik også mødt den mægtige, for længst forsvundne fogedborg, der engang strakte sit træbyggede fæstningstårn i vejret for enden af Pramstedvej. Borgen var Vardeegnens symbol på magt engang i middelalderens første århundreder. Her residerede den administrative øvrighed for byen Varde midt i det vældige Varde Syssel, der gik fra Skjern Å til Kongeåen (se kort side 8).¹⁷

Mod syd og nord har vagtposten skuet ud over et landskab præget af heder. Mod vest har ådalen bredt sig ud, og man er nu så langt ude i engen, at det er muligt at se Janderup Kirke i det fjerne som en lille, lys plet.

I folkemunde

Elkærhøj har naturligt nok været rodfæstet i den folkelige bevidsthed som en ældgam-

mel, gådefuld fæstning længe før museumsverdenen kastede sine øjne på den. I 1754 nedfældede sognepræst Jens Christian Hammer i sin kaldsbog en større udredning af forskellige forhold vedrørende Janderup Sogn, primært af kirkelig og historisk art. Selve originalen eksisterer ikke mere, men indberetningen er bevaret i afskrift fra 1840 og fylder hele 20 håndskrevne sider. I et afsnit med overskriften "Mærkværdigheder" dukker Elkærhøj op. Sognepræsten skriver, at der i engen Elkær ved Hyllerslev ligger en forfalden skanse med dobbelte grave og dobbelte volde. Den siges endvidere at være bygget mod sørøvere, ... *særdeles en, som kaldtes Skipper Clemen, der især skal have plaget Kjøbstaden Warde og omliggende Egn...* På dette tidspunkt, kort efter århund-

redets midte opfattede folk altså Elkærhøj som et værn opført kort før reformationen under Grevens Fejde 1534-36.¹⁸

Hundrede år efter indberetningen, i 1857 blev lokale folkeminder nedskrevet af en ung gårdmandssøn fra gården Bandsbjerg, Hans Marinus Iversen. Sagnet om den gamle skanse levede stadig i bedste velgående på egnen ved midten af 1800-tallet sammenflettet med andre folkelige overleveringer.¹⁹

Voldstedet Elkærhøj siges at være en høj omgivet af volde og dobbelte grave. På banken skal Elkær Slot engang have stået og på et tidspunkt være beboet af en fru El. Slottet blev ødelagt under et bondeoprør, fordi den daværende ejer ikke ville uddele korn til den sultende befolkning. Der skal være trukket stolper op fra slottets vindebro, melde beretningen fra 1857. Det hed sig ligeledes på Janderupeggen, at høstfolk hørte en klang af guld eller sølv, når de stak med riveskafterne i højen. Forventningerne om skjulte skatte gjorde, at ejeren på et tidspunkt havde modtaget et tilbud om at få sit voldsted udjævnet. De lokkende argumenter gik på, at engen kunne bringes til at yde mere, samtidig med at betalingen for besværet med at jævne jordværkerne blot skulle være retten til de ting, som måtte findes.

Sammenlignet med 1700-tallets folkesagn er det nye i 1857, at voldstedet optræder under det navn, som vi kender, nemlig Elkærhøj. Navnets oprindelse forklares med en sagnfigur. "Sørøveren" Skipper Clement er derimod gledet ud og erstattet af et andet folkesagn, der handler om borgens ødelæggelse. Denne historie forbindes oprindeligt med lensmandssædet Vardehus og er indberettet allerede i 1638 til lægen og oldtidsfor-

skeren Ole Worm. De voldsomme begivenheder i Varde skal have fundet sted i 1439.²⁰ Elkærhøjs påståede skæbne må være afledt af denne skildring på et senere tidspunkt.

Forestillingerne om, at fortidsminder kunne skjule skatte, var udbredt i ældre tid, men også, at der kunne bo farlige væsner inde i dem. I takt med, at landbefolkningen blev oplyst, mistede fortidsminderne den form for beskyttelse, som overtroen havde ydet. Den rationelle tankegang sejrede, og truslen mod især gravhøjene voksede. De blev udjævnet, hvis jorddyrkerne skønnede, at de lå i vejen. Højfylden kunne gøre gavn andre steder på marken og værdifulde sten kunne hentes ud. Denne for fortidsminder farlige logik ses i efterretningen om forsøget på at få Elkærhøj jævnet. Hensigten hellegede midlet.

Det kan konstateres, at Elkærhøj ikke er blevet udjævnet. Imidlertid er det uomtvisteligt, at der er gravet i voldstedet, for borgbanken er meget beskadiget i den østlige halvdel, hvor en grøft skærer sig igennem. Etablering af skel- og drænggrøfter har været naturlige anlægsopgaver i forlængelse af udskiftningen af engene omkring år 1800, hvor fællesdriften blev afløst af mange individuelle englodder. Stolperne, som ifølge beretningen blev opfattet som borgens vindebro, kan være påtruffet tilfældigt ved den type arbejde.

I 1910 opsamlede lærer og lokalhistoriker Jens Olsen en historie, der ligeledes omhandler fund af trækonstruktioner ved Elkærhøj. I året 1890 eller -91 skulle den daværende lodsejer præcis ved gravning af en skelgrøft være stødt på et kælderlignende rum bygget af egetræ, der var så velbevaret,

Videnskabernes Selskabs kort 1:120.000 er baggrundskort, mens højekantskort 1:20.000 med angivelse af 5 fods-kurven omkring Elkær er i forgrunden.

at broderen kunne bygge en svinestald af det! Ved samme lejlighed blev der angiveligt fundet bl.a. kar og redskaber af "kobber", lædergenstande og rester af vævet stof. Lodsejeren valgte at kassere disse ting.²¹ Måske havde den store skat været i tankerne, mens han flyttede jord til grøften. Der kan kun være tale om skellet mellem matr. 39 og 16i, tidligere 16a, identisk med den før nævnte grøft gennem borgbanken mod øst.

Jens Christian Hammers og Hans Marinus Iversens beretning om Elkærhøj blev siden optaget i den særlige litteratur for mundtligt overleverede folkeminder,²² men tog også en anden retning. Efterretningerne om den gamle skanse gled over i udgivel-

ser, der i højere grad gjorde plads til fortidsminder ud fra antikvariske hensyn. Det fik afgørende betydning for kendskabet til Elkærhøj i tiden fremover.

De topografiske beskrivelser

Elkærhøj dukker op på tryk første gang i 1769 med Erik Pontoppidans værk Den Danske Atlas, hvor stedet er beskrevet med en ordlyd, der ligger meget tæt op ad Jens Christian Hammers notat i kaldsbogen fra 1754.²³ Baggrunden for dette særlige forhold må søges hos Laurids de Thurah, hofarkitekt og forfatter. Netop i 1754 havde han igangsat et indsamlingsarbejde med formålet at få viden af historisk-topografisk art til en Danmarksbeskrivelse. Det blev

Elkær 1786. Udskiftningskort over Hyllerslev. Opmåling og udskiftning blev foretaget af M.L.D. Wesenberg. Janderup Lokalhistoriske Arkiv.

gjort ved hjælp af et spørgeskema rundsendt til biskopperne i kongeriget med anmodning om, at de leverede det videre til lokale præster for besvarelse.²⁴ Spørgsmålene kan ikke læses direkte i pastor Hammers dokument, men tekstens opbygning og indhold lader læseren forstå, at der er tale om svar.²⁵

Thurah nåede kun at få udgivet nogle få bind, men præsteindberetningerne gik efter hans død videre til Den Danske Atlas.

I historikeren Oluf Nielsens egnsspecifikke topografiske beskrivelse fra 1866 af Vester Horne Herred findes en skildring af voldstedet Elkærhøj. Der refereres til alle de kendte folkesagn, herunder naturligvis også Jens Christian Hammers historie om den gamle skanse og Skipper Clement.

Ikke længe efter, i 1879, udkom bindet med Ribe Amt i J.P. Traps – for sin samtid – meget moderne statistisk-topografiske bogserie om kongeriget Danmark i anden udgave. Kilden til omtalen af Elkærhøj under Janderup Sogn kan næppe være andre end Oluf Nielsen, der indgik i værkets redaktion på dette tidspunkt. Den korte tekst fortæller, at voldstedet er en skanse fra Grevefejdens tid.²⁶

Set på ældre kortlægning

Kendskabet til Elkærhøj findes også udbredt til den tidlige kortlægning af Danmark. På Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs kort over Sydvestjylland fra 1804 læser man ved Varde Å sydøst for Hyllerslev:

“Fæstning Rudera”.²⁷ Kortet er et smukt kobberstik i skala 1:120.000 og et produkt af de første systematiske, videnskabeligt baserede opmålinger af Danmark og hertugdømmerne igangsat i 1762 efter kong Frederik d. 5's ønske.

I 1870 udkom første generation af Generalstabens kort i skala 1:20.000 for området ved Varde, de såkaldte højkantkort eller høje målebordsblade.²⁸ Elkærhøj er nu afsat med navn og selve borgbanken indmålt med højdekurver i 5 fods ækvidistance. Disse detaljerede kort blev i løbet af 1880'erne standard for herredsberejserne til at afsætte signaturer på, lokalitetsnumre eller nødvendige notater. Hans Kjær har uden tvivl haft et eksemplar med sig til Janderup Sogn, og det har givet ham voldstedets præcise lokalisering.

På det høje målebordsblad fra 1870 ser man 5 fodskurven slynge sig af sted i ådalen på begge sider af åen fra og med Varde Kær videre ud i vestlig retning. Den markerer grænsen mellem de lavest liggende arealer og det lidt højere terræn. Ved Elkærhøj slår kurven et sving mod nord og fortæller dermed, at dette område kun ligger ca. 1,5 m over havet – eller der under.

Man har også mulighed for at betragte Elkær og Elkærhøj på en anden og meget gammel kortlægning, der havde et helt andet sigte end de topografiske landkort, nemlig håndtegnede udskiftningskort fra 1700-tallet til brug i landbruget målt i skala 1:4000. Det er på mange måder et anderledes svært tilgængeligt materiale end landkortene både med hensyn til at forstå indholdet og i det hele taget at opspore dem, såfremt de overhovedet eksisterer længere.²⁹

Der findes faktisk sådan et til Hyllerslev fra 1786 af Daniel Wesenberg. På trods af, at det gamle kort var i skidt forfatning, da det kom i Janderup Lokalhistoriske Arkivs varetægt, er det en smuk sag – håndkoloreret og med fine vignetter. Kortet havde oprindeligt været opbevaret på Storgård.³⁰ På udsnittet bemærker man stednavnet “Holm”, der altså er det navn, som den lokale befolkning i 1700-tallet brugte om voldstedet i Elkær. Anlægget med volde og voldgrave har associeret til noget ø-lignende: En holm, men selve borganlægget er ikke tegnet på. De øvrige engområder i Elkær hedder Vester, Øster og Midterste Elkær samt Knolhave og Bosted.

Nyere antikvarisk virksomhed

Elkærhøj fik sin officielle status af fortidslevn i 1904, da Hans Kjær optog den i Nationalmuseets sognebeskrivelse. Sammen med opmålingen og fredningssagen nogle år senere udgjorde dette materiale den arkivalske information om Elkærhøj voldsted frem til 1959. Her tilføjede nu afdøde museumsinspektør ved Nationalmuseet, borgforskeren Hans Stiesdal en ny dimension til akterne i arkivet: Fotografier af borganlægget. Han var en pioner inden for den særlige disciplin, luftfotoarkæologi. Stiesdal brugte primært at fotodokumentere allerede kendte lokaliteter fra luften, mens man i vore dage har udvidet aktiviteterne til rekognoscering efter nye steder.³¹ Fortidslevnene kan afsløre sig som farveforskelle i markernes afgrøder eller som skygger, hvis de står som konturer i landskabet. Elkærhøj er fotograferet fra østnordøst med lyset fallende ind fra sydsydvest. Skyggerne får vol-

*Elkærhøj overfløjet i
1959.
Luftfoto H. Stiesdal.*

de og grave til at fremstå med en “tredimensionel” effekt.

Hans Stiesdal var også klar over det arkæologiske potentiale i et andet fotografisk medie, nemlig lodfoto af jordoverfladen. Danmark var i 1954 som en udløber af Den kolde Krig blevet overfløjet og gennemfotograferet af US Air Force i en top-hemmelig stemplet mission. To af disse gamle fotos findes reproduceret i Nationalmuseets arkiv.³² Der er tale om meget detaljerede visninger, hvor man kan se volde og grave så tydeligt, at det – sammen med det

private skråfoto – er muligt at beskrive den overordnede struktur.

Voldstedets centrale del er en borgbanke, afrundet af form og meget ødelagt i den østlige del. Den omgives af en cirkulær voldgrav med en vold langs ydersiden. Denne vold ses ikke mod øst, hvor der i stedet danner sig et par plateauer hævet over engfladen tilsyneladende med voldgrave omkring. Mod syd, ud mod åen, forstyrres iagttagelsesforholdene af naturlige aflejringer langs brinken. Det er jordmateriale skyllet op ved høj vandstand, såkaldte levéer. De ses flere

steder langs Varde Ås bredder som lave, aflange banker. Langs ydersiden af volden, i vest og mod nord, anes der endnu en voldgrav. Langs denne ydre grav løber der en meget spinkel voldlignende formation vest og nord om voldstedet. På ydersiden ses der nogle lave partier, der ligner rester af en grøft. Den dige-lignende vold dukker op igen i forbindelse med det nordligste af de to før omtalte plateauer.

Omkring 1950 igangsatte Nationalmuseet et storstilet projekt med formålet at få beskrevet og publiceret alle danske oldtids- og middelaldervoldsteder. Opgaven blev overdraget til to af tidens store skikkelser inden for borgforskningen, Vilh. la Cour og Hans Stiesdal. Sidstnævnte havde ansvar for fotooptagelser og opmålinger af lokaliteterne.³³ Kun et par nordjyske amter nåede at udkomme i henholdsvis 1957 og 1963, men man fortsatte med at måle voldsteder op også i tiden fremover.³⁴ I 1968 kom turen til Elkærhøj. Den originale tegning opbevares på Antikvarisk-Topografisk Arkiv på Nationalmuseet og er en koteopmåling med kurver i 25 cm ækvidistance, skala 1:400.³⁵ Landmålerne har bare ikke fået målt hele anlægget op, for hverken den ydre grav eller den lille vold på gravens yderside er med på planen. Disse elementer har sikkert været vanskelige at erkende i øjenhøjde.

I 1979 blev Elkærhøj for første gang behandlet med en videnskabeligt anlagt vinkel ud fra de forudsætninger, som borgforskningen gav på dette tidspunkt. Det er den første egentlige publicering af borgen. Den indgår som et kapitel i en større historisk egnsbeskrivelse, trebindsværket Janderup og Billum Sogne.³⁶

Elkærhøj defineres som borgtype med en international betegnelse "motte", som er en rund eller firkantet banke af jord med stejle sider og plads til en enkelt bygning på toppen, typisk et tårn. Forfatterne placerer voldstedet i 1300-tallet svarende til en periode, hvor herremændene byggede borge for deres egen beskyttelse. Man kunne trække sig tilbage til fæstningen, hvis der opstod en farlig situation. En illustration i artiklen er Hans Stiesdals skråfoto af Elkærhøj.³⁷

Foruden at spejle Elkærhøj i borgforskningen bidrager artiklen med endnu en væsentlig information om dette ellers helt anonyme anlæg. Det er af historisk art og er et kongeligt oprejsningsbrev fra 1547 for sandemændene Peder Truelsen i Borre, Niels Clausen i Janderup, Niels Skaaning i Debel og Michell Jepsen i Vejrs. De var blevet dømt nederfældige – dvs. deres arbejde var blevet erklæret ugyldigt – for skel sat mellem Assenbro og Grydvad og mellem Hyllerslev og *Obrouldtt*.³⁸ Navnet kan på moderne dansk oversættes til Å-bro-vold, hvor sidste led hentyder til et voldsted, en borg.³⁹ Da der ikke kendes andre tilsvarende anlæg ved Hyllerslev, må det anses som den tidligste omtale af det, vi kender som Elkærhøj. Midt i 1500-tallet har borgen for længst været nedlagt og arealet været udlagt til almindelig landbrugsmæssig brug under det lokale navn Åbrovold. Borgen har ikke nødvendigvis heddet sådan i sin funktionstid. Navnet er snarest opstået ud fra, hvad folk kunne se eller huske som karakteristisk ved voldstedet.

Efter reformationen har en person rejst et krav på ejendommen og har forlangt skellet lagt fast i forhold til landsbyens jorder.

Årsagen til, at skelberigtigelsen endte med at blive underkendt, er sandsynligvis, at beboerne i Hyllerslev over tid havde vundet hævd på arealerne og havde været i stand til at føre retsgyldigt bevis for det på tinget.

Den arkæologiske undersøgelse

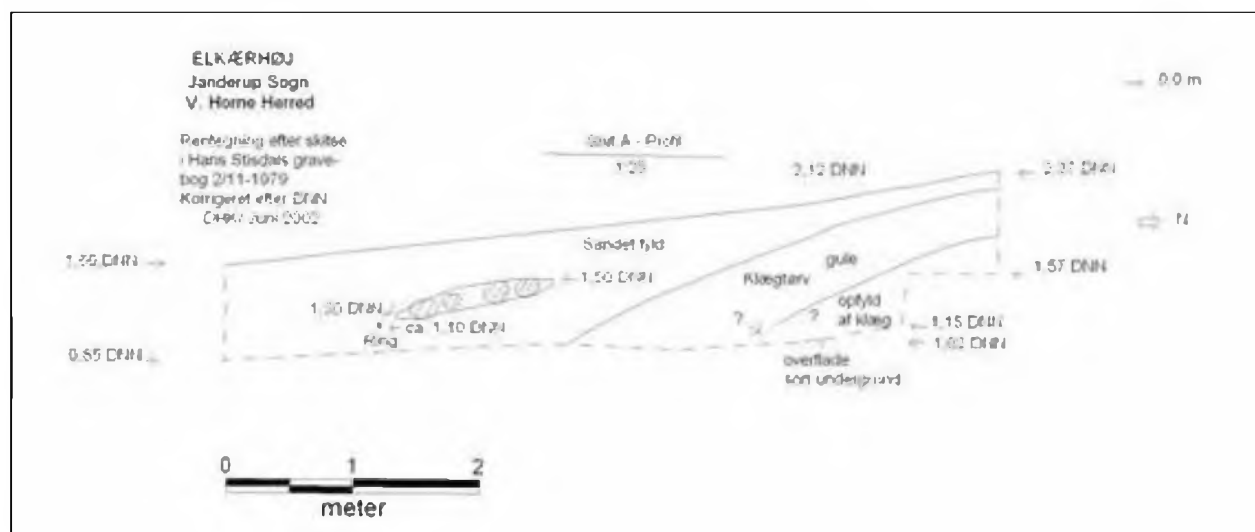
Samme år som Janderup og Billum Sogne udkom, blev Elkærhøj undersøgt arkæologisk i forbindelse med et større egnshistorisk projekt finansieret af Ribe Amts Museumsråd. Det inkluderede udgravning af en række andre voldanlæg på egnen.⁴⁰ Borgforskeren Hans Stiesdal fra Nationalmuseet stod i spidsen for kampagnen, mens det daglige arbejde på Elkærhøj blev varetaget af unge arbejdsledige fra området. Her følger en sammenfatning af resultaterne i et upubliceret kandidatspeciale fra 2004.⁴¹

Udgravningen fandt sted i oktober-november måned, men fik et meget begræn-

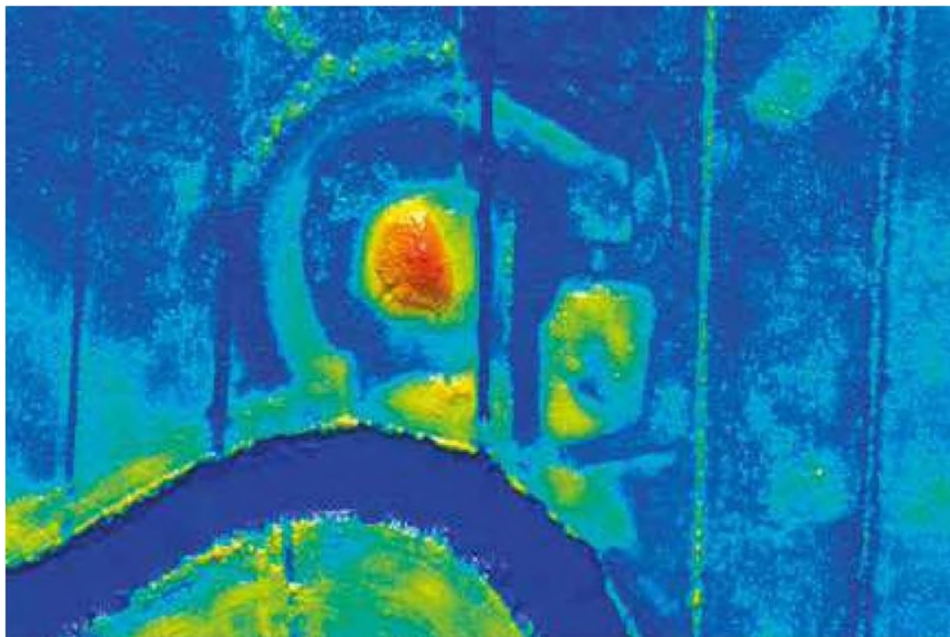
set omfang. Den spøgefulde betegnelse "Danmarks Vådeste Voldsted" om Elkærhøj skyldes Hans Stiesdal. Om det blev for vanskeligt at bevæge sig ud til voldstedet i det efterhånden fremskredne efterår, eller undersøgelsen ikke gav de resultater, som man havde håbet på, er imidlertid ikke til at vide. Dokumentationen består af nogle sider i en dagbog med blyantsskitser og forskellige notater.⁴²

Det hele er sammenfattet i en lille udgravningsberetning, der drager følgende hovedkonklusion: Elkærhøj har været en stormands private befæstning fra 12- eller 1300-tallet og er efter danske forhold af middelstørrelse med en tilhørende lade-gård og bolig liggende et ukendt sted inde på tørt land.

Den beskedne arkæologiske undersøgelse foregik ved, at der blev gravet tre snit. De to skar sig ned i selve borgbanken ved over-

Profil af Elkærhøj. Højder er angivet som Dansk Normal Nul. De skal korrigeres med -0,109 m for gældende normalvandstand i Vardeområdet jf. Dansk Vertikal Reference.

Elkærhøj gengivet som terrænmodel DHM. Højderne vises med farver, hvor røde nuancer markerer de højeste partier og blålige de laveste.

gangen til voldgraven. Jordlagene i grøfternes lodrette profiler viste, at banken var blevet opført af klæg og tørv med en "mur" af opstabilede klægtørv langs voldfoden for at forhindre bankens fyld i at flyde ud i den indre voldgrav. Undersøgelsen af voldgraven blev forstyrret af indtrængende vand, men den forekom at være fladbundet. Det tredje snit blev lavet i aflejringerne ud mod åen, hvor et sydligt forløb af ringvolden kunne gemme sig under levéerne. Ifølge gravebogens notater blev der ikke set konstruktive detaljer, kort sagt ingen entydige tegn på nogen ringvold i dette område.

Der blev ikke fundet rester af jordfaste bygningskonstruktioner, men arkæologerne gik ud fra, at der engang havde stået en central bygning midt på banken udformet som et tårn af træ. Tømmer herfra kunne være bevaret længere inde og stå ned i selve

engbunden. Derfor afsluttes rapporten med en anbefaling af at vende tilbage til Elkærhøj med henblik på at lokalisere træ og få udtaget prøver til en dendrokronologisk analyse: Arringsdatering. Hvis et stykke egetræ har de rette egenskaber, gerne med de yderste årringe bevaret, kan metoden give forbløffende præcise dateringer, i heldigste fald år og årstid for træets fældning.

I voldgraven godt 1 m uden for kantbefæstningen af tørv blev der fundet en fingerring af en type, som henføres til 1200-tallets slutning.⁴³ Ellers omfattede fundene nogle træstykker, bl.a. en rund, tilspidset pæl med ukendt funktion, ca. 10 cm i diameter.

Tættere på det oprindelige Elkærhøj

Den lille udgravning har kun efterladt sig en sparsom dokumentation. Alligevel er det

Baggrundskort ortofoto 2016. Markskel fra udskiftningskortet 1786 er indtegnet med blå. Tegning D.H. Kristiansen.

muligt at sætte flere ord på resultaterne og tilføje lidt mere viden til voldstedet. Midlet er GIS med bearbejdning af blyantstegninger og kortmateriale på computer i forhold til et landsdækkende koordinatsystem. Det hele bliver målefast og oplysningerne fra tegningerne kan bruges til at beregne bl.a. størrelsesforhold, her under et bud på borgbankens nuværende og oprindelige størrelse.

I vore dage fremstår Elkærhøj Voldsted som et resultat af århundreders udjævning og sløring af omridset hos de enkelte dele. Selve borgbankens højde er 3 m beregnet fra den flade, som den er rejst på og tegner sig som en godt 40 m bred forhøjning. Da den stod som ny, har dens diameter kun været omkring 30 m eller endda mindre. Usikkerheden beror på, at selve tørveopstablingen, der jo markerer bankens fod,

ikke blev afdækket helt ud til sin afslutning i voldgraven, fordi der kom vand ind i søgegrøfterne i 1979.⁴⁴ Denne “mur” af tørv kan omvendt også godt have sat sig under presset fra voldfylden, være skredet ud og dermed have forstørret omkredsen. Tænker man sig al den voldfyld, der ligger ude i voldgraven og i dag gør banken bredere og fladere, skovlet op på plads, så tegner der sig under alle omstændigheder et billede af en noget højere banke med langt stejlere profil.

Der blev ikke lavet arkæologiske undersøgelser af de omgivende jordværker, men de har uundgåeligt været underkastet samme vilkår som borgbanken med sammensynkning, jordflydning og fysisk påvirkning fra vandets kræfter under oversvømmelser. Det gør tilsammen, at halvkredsvolden nu kun hæver sig op til 0,5 m i forhold til voldgra-

vene på begge sider af den. Gravene er også blevet fyldt op og har fået mindsket både deres oprindelige bredde og dybde. Den indre grav har vel været omkring 20 m bred i middelalderen.

De nuværende terrænforhold kan illustreres af en terrænmodel som vist på side 20. Det er digitale data, som er fremkommet ved scanning af jordoverfladen fra fly under betegnelsen LIDAR.⁴⁵ De mange punkter danner Danmarks Højdemodel – DHM.⁴⁶ Denne kortlægning har betydet nye muligheder for arkæologien og ført til mange opdagelser. Scanningernes præcision er så høj, at selv mindre konturer i form af forhøjninger og lavninger træder overraskende tydeligt frem og viser detaljer, som vi ellers ikke kunne se. Koordinatsæt og højder over havet kan trækkes direkte ud af kortet ved et klik på skærmen. Højderne illustreres med farver: Blå farve for højest, rød for lavest.

Illustrationen side 21 er en grafisk fortolkning af voldstedets strukturer. Tegningen er en blanding af udsagn fra de sort-hvide fotos fra 1950'erne og højdemodellen. Det betyder, at der vises noget, som faktisk ikke kan ses længere. Det gælder det lille dige mod vest og den mulige grøft på ydersiden af den: De er kun synlige på de gamle fotos. Mod nordøst kan terrænmodellen stadigvæk registrere den lille vold, men kun med ganske lave højder over terræn, op til 0,25 m.

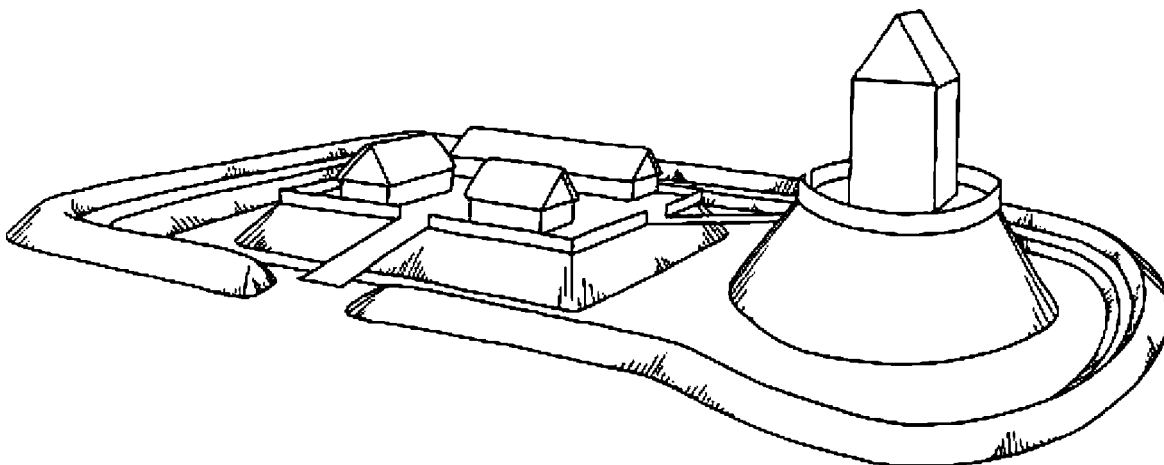
Det kunne undersøges, om volden kunne være et markskel fra en senere tid, fordi den savner tydelige forsvarsmæssige kvaliteter, men tolkningen vanskeliggøres af, at udskiftningskortets grænser omkring eng-

stykket Holm fra 1786 afviger for meget. Det mærkelige "dige" respekterer derimod voldstedets overordnede plan og opfattes bedst som en del af noget oprindeligt.

Systemet af voldgrave mellem Elkærhøjs volde har ligesom to forlængelser mod syd i retning af åen. De kan være tidligere passager for vand ind og ud, men begge er uden forbindelse med vandløbet, lukket af levéerne langs åbrinken. Det kan overvejes, om de er tidligere, naturlige gennembrud fra åen, eller de er menneskeskabte kanaler, anlagt til brug i borgens tid.

De præcise hydrologiske forhold i det middelalderlige Elkær kender vi desværre ikke. Det vil kræve målrettede geologiske undersøgelser at udrede de mange komplicerede processer, som til enhver tid har været – og er – bestemmende for engbundens tilstand. Det står imidlertid fast, at Elkærhøj er bygget på marskaflejringer og er opført af samme, lokale materiale, nemlig klæg og klægtørv. Det kan den arkæologiske udgravning vise. Kæret har i middelalderen været havpåvirket marsk akkurat som nu med periodiske oversvømmelser til følge. Samlet set er der grund til at tro, at vandet også i middelalderen stod forholdsvis højt her.⁴⁷

Det har ikke nødvendigvis været påkrævet med nogen særlig dyb voldgrav for at opnå en god effekt forsvarsmæssigt i middelalderen. Inde ved borgbanken blev forholdene jo hurtigt problematiske for arkæologerne, så snart de gravede dybere end kote 1 m. Med blød, mudret klæg, oven i købet i to voldgrave, en ydre og en indre, har man en barriere, der har virket stærkt sinkende på en fremtrængende fjende. Det har givet bor-

Principtegning af en befæstet gård fra middelalderen med tårn. Etting, V. og N. Engberg 2009.

gens mandskab tid til at få armbrøstene spændt og beskyde de personer, der ville forsøge at trænge sig frem den vej.⁴⁸

En mulig forborg

Plateauerne øst for borgbanken var ikke et emne for de arkæologiske undersøgelser i 1979, men de fremhæves i publikationen Janderup og Billum Sogne samme år. Det foreslås, at de kan være dele af en forborg.⁴⁹

De sorthvide skrå- og lodfotos har talt deres sprog om Elkærhøjs volde og grave, og indtrykket understøttes af LIDAR modellen. Især den sydlige, rektangulære banke, ca. 43 x 30 m stor, står tydeligt med sine højeste dele 1,7 m over havet. Den nordlige, noget mindre banke er lavere, 1,5 m på de højeste partier og virker diffus, men med et firkantet omrids. Det understreges af de sorthvide fotos. Den vokser nærmest sam-

men med den nordøstlige udløber af den store ringvold. Man kan desuden se det lille ydre "dige" lægge sig lige omkring nord- og østsiden af dette nordlige plateau. Tegningen på side 23 bestyrker indtrykket af en godt befæstet borg med mindst to banker. Den dækker et areal på omkring 13.500 m².

Elkærhøj som borg

For fæstninger af Elkærhøjs type er en forborg en svagere befæstet del af det samlede anlæg. Den skulle passeres først, før man kunne komme helt frem til sidste bastion: Selve hovedborgen. Forborge kunne selvfølgelig også være beskyttet med for eksempel volde, palisader, forstærkede porte, et system af broer over voldgravene osv. Det handlede om at holde fjenden ude eller i det mindste sinke hans indtrængen.

I middelalderen levede hovedparten af

Klokkehuset ved kirken i Kliplev. Klokketårnet er det anseligste i Sønderjylland og udmærker sig ved en meget gedigen håndværksmæssig udførelse. Det er dateret til 1370. Foto I. Radoor.

befolkningen af jorden. Det gjorde herremændene også, og de havde deres bolig på gården. Det gjorde, at borgene i nogle tilfælde fik karakter af en egentlig befæstet gård. En anden meget almindelig løsning var, at ladegården blev placeret i nærheden af borgen på et sted, hvor forholdene var mere praktiske i forhold til de opgaver, som fulgte med en landbrugsbedrift. Borgherren kunne fortsat have sin bolig i befæstede omgivelser. Middelalderens borge i Danmark repræsenterede lange traditioner i

europæisk perspektiv. Når der bruges betegnelser i litteraturen som “motte and bailey”, “castrum-curia” beskriver det sammenhængen mellem borg og gård. På dansk kan man støde på terminologier som “borgbanke” og “gårdbanke”.⁵⁰

Elkærhøj indbyder ikke umiddelbart til forestillingen om, at man kunne finde på at indrettet en permanent bolig derude. Det er et forventet nutidsmenneske, som taler, for mange middelalderlige borge anlagt i uvejssomme søer og sumpe giver absolut ikke indtryk af komfort. Sikkerheden har vejet tungest.⁵¹ Den øde, forblæste ådal, den lange afstand fra det tørre land og det fugtige kær kan anskues som en klar forsvarsmæssig fordel i Elkærhøjs tilfælde. Endelig kunne borgen jo også bare være beregnet til brug i tider med uro og utryghed. Hans Stiesdal lod underforstå disse forhold, da han karakteriserede Elkærhøj som en tilflugtsborg.

I sådan et tilfælde skulle en forborg ud over sin forsvarsmæssige rolle danne rum for livet på borgen med basale faciliteter for borgherren og mandskabet, når de opholdt sig der i kortere eller længere tidsrum: Opholdsrum, opbevaring, et sted til madlavning, rum for håndværksaktivitet, måske stalde for dyr.⁵²

Som omtalt findes der efterretninger fra 1800-tallet om fund af tømmer i forbindelse med gravearbejder. Kan det virkelig være sandt? Træværkets funktion kan for eksempel være misforstået.

I Danmark var træ et meget almindeligt byggemateriale til middelalderlige borge som Elkærhøj. Det indgik både i bygninger og andre konstruktioner, for eksempel pali-

*Fingerringen, der blev fundet i voldgraven.
Foto CC-BY-SA
E. H. Gersager,
Nationalmuseet.*

sader og broer. Som udgangspunkt behøver man altså ikke at tvivle på, at der var – og måske stadigvæk er – træ at finde i og ved voldstedet.

På selve borgbankens top har der været plads til et træbygget tårn eller en tårnlignende bygning, det hele eventuelt omkranset af en træpalisade. Arkæologiske udgravninger andre steder har vist, hvordan man i middelalderen anvendte en metode, hvor tårnets bærende dele, lange stolper, blev rejst forud for opdyngning af jordmateriale til banken. På den måde kom den nedre sektion til at befinde sig inde i selve jordværket, så det har været muligt at lave et forsænket rum, en art kælder under selve tårnet, hvis bygherren ønskede det.⁵³ Det giver god overensstemmelse med landmandens be-

skrivelse af “kælderrummet”, som han stødte på i slutningen af 1800-tallet ved gravningen i voldstedet.

Trætårne til middelalderens borge er ikke bevaret i Danmark, men der findes faktisk et bud på, hvordan disse bygninger kan have set ud. Kilden til den viden er de særlige tømrede klokkehuse, der findes i den sydlige del af landet ved siden af en række kirker. De er også udbredt i områderne syd for Østersøen. Forskningen har længe været klar over, at klokkehuse er opført efter ældgamle håndværks- og bygningstraditioner. De er relikter af middelalderens borgtårn i træ. Nogle af dem stammer faktisk fra denne periode.⁵⁴

Tømmeret, som blev trukket op ved midten af 1800-tallet, blev opfattet som dele af

vindebroen ifølge Hans Marinus Iversens optegnelser. Det præcise fundsted kendes ikke, og stolperne kan stamme fra en anden, ukendt konstruktion. Omvendt skal der nødvendigvis have været en eller flere broer, for at fæstningen overhovedet kunne fungere: Sikring af fornuftig passage til og fra borgen. Lange broer kunne man uden vanskelighed bygge i middelalderen. Borgen Sandgravvold beliggende ude i den nu udtørrede Gammelgård Sø ved Galten i Østjylland var forbundet med fast land af en 300 m lang bro.⁵⁵

Det skulle også være muligt at entre over den sidste forsvarsmæssige forhindring, den indre voldgrav og op i selve borgtårnet. En vindebro ville være et indlysende valg på dette sted. Hvis man holder muligheden af en forborg åben øst for Elkærhøj, bør adgangen til selve hovedborgen have været orienteret imod den.

Elkærhøjs datering

– eller mangel på samme

Elkærhøjs dateringsramme, som den ansættes af Hans Stiesdal, henter sine argumenter i borgens udformning, altså dens videnskabeligt definerede, typemæssige karakteristika. Det placerer borgen tidsmæssigt efter middelalderens midte. Fingerringen fra voldgraven har desværre uklare fundomstændigheder. I beretningen til udgravningen siges den at være ... *tabt meget tidligt i borgens historie* med begrundelsen, at den lå foran tørveopstablingen langs bankens fod (se side 19). Ringen blev imidlertid fundet indlejret i voldfyld i voldgraven, så den kan næppe være tabt her. Den har bevæget sig ud som et led i de jordprocesser, der grad-

vist har fået Elkærhøj til at synke sammen over tid. Det er ikke til at sige, hvornår ringen oprindeligt er blevet opslugt af denne jord.

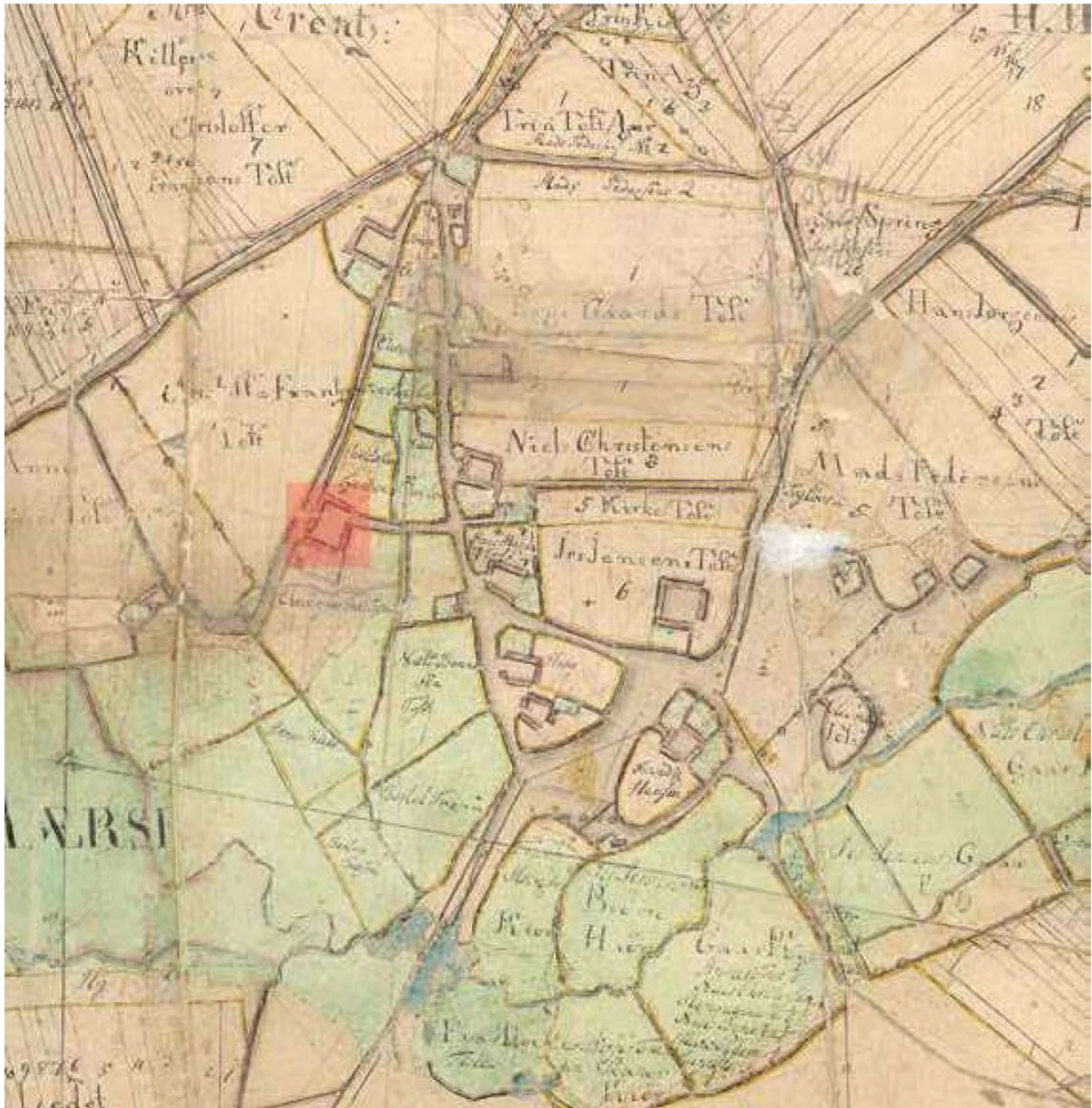
Man er også nødt til at tage højde for, at der kan være anvendt jordmateriale til byggeriet fra et andet sted. Ringen kan være fulgt med som en slags "forurening" uden tidsmæssig sammenhæng med borgbyggeriet i øvrigt.

Hvis det lille sølvsmykke er mistet ude på borgen – i virkeligheden det mest sandsynlige – kan det fortælle os, at en person har befundet sig der ude engang i perioden fra den sene del af 1200-tallet til et stykke ind i 1300-tallet. En ring er jo en personlig genstand og kan bæres over mange år. Den kunne også have været et arvestykke med en del tid på bagen, da den af ukendte årsager blev tabt.

Borgen har altså stået der for omkring 700 år siden, men hvornår er den egentlig blevet opført?

En dristig tese er, at Elkærhøj sammen med andre borge ved Varde Å-systemet kan være ældre end borgerkrigstiden, der især var hård ved landets indbyggere efter mordet på Erik Klipping i 1286 og frem til sidst i 1300-tallet.

Disse overvejelser udspringer af nogle særlige historiske forhold. Noget tyder nemlig på, at Varde meget tidligt, sandsynligvis allerede i begyndelsen af 1200-tallet kom under tysk herredømme, altså lang tid før riget begyndte at blive opløst og pantsat til holstenske fyrster. I middelalderens europæiske kejsernation havde borgbyggeri været almindeligt længe før, det blev en gængs udtryksform i Danmark hos overklassen.

Gård nr. 8 i Hyllerslev, Storgård 1786. Udskiftningskort i Janderup Lokalhistoriske Arkiv.

Historikere anser det som en mulighed, at dele af Varde Syssel og selve byen Varde er kommet på tyske hænder ved ægteskabet

mellem Valdemar Sejrs søster Helene og hertug Vilhelm af Lüneburg. Bruden skal havde fået kongeligt gods med sig som med-

gift. Man kan ikke læse dette hændelsesforløb i nogen skriftlige kilder, men kun registrere, at Varde i 1267 optræder som personligt arvegods for Helenes og Vilhelms sønesønner.⁵⁶

Voldstederne, som er interessante i diskussionen om en tidlig tysk påvirkning, er det ældste Vardehus, Knubholm ved Sig og det lille Yderik ved Thorstrup (se kort side 8). Fælles for dem er, at de er blevet arkæologisk undersøgt og netop – trods forskelle i størrelse, kvalitet og omgivende fæstningsværker – hører til typen med borgtårn på en kunstigt opført banke beliggende i beskyttende, fugtige omgivelser. Udgravningerne frembragte bare ingen udsagn, der kunne begrunde en særlig tidlig datering for disse voldsteder.⁵⁷

Den for nyligt undersøgte Riber Ulfsborg ved Ribe er blevet dateret til tiden efter 1100.⁵⁸ Det er en gedigen overraskelse, fordi borgbyggeri på den tid var eksklusivt og forbeholdt kongen og en ret lille gruppe af meget højtstående personer. Det er i virkeligheden et kraftigt vink om, at der allerede i den ældre middelalder, altså inden midten af 1200-tallet, godt kan have stået en borg i selve Varde, især fordi den skulle repræsentere gamle grundfæstede, kongelige interesser. I 1100-tallets tidlige del lå der en kongsgård i Varde beboet af kongens godsforvaltere.⁵⁹

Det store fæstningsværk for enden af Pramstedvej, der blev nedbrudt i 1788 og -89 af lodsejeren, krigsråd og købmand Peder Landrup, kan teoretisk set have været egnens første til brug i sysselforvaltningen og et flagskib for øvrigheden.⁶⁰ En borg er ikke bare en praktisk foranstaltning i

ufredstid. Man må ikke undervurdere dens signalværdi i forhold til omverdenen alene ved den blotte tilstedeværelse. Herskermagten stillet til skue. Andre borge inspireret af Vardehus kan være kommet til efterhånden.

Man må nøjes med at udtrykke sig meget forsigtigt: Der er ikke noget, som modsiger den traditionelle datering af de omtalte borge inklusiv Elkærhøj til tiden omkring 1300 eller engang i løbet af samme århundrede, men overraskelsen kan godt ligge og lure alligevel. Det gælder specielt for det ældste Vardehus. Måske gemmer engen på rester af den kraftige egetræsbygning, som krigsråd Landrup gravede frem for snart 230 år siden – tømmer, som måske kan dateres og afsløre opførelsetidspunktet.

Elkærhøj – begravet i spørgsmål

Den afsides beliggende, nærmest utilnærmelige borg Elkærhøj er og bliver fuld af gåder. Vi kan fornemme tidligere tiders stærke fæstning, men ved ikke engang, hvornår den er bygget. Dette kunne fornyede arkæologiske undersøgelser i heldigste fald råde bod på. De kunne også afgøre, om den formodede forborg er en realitet, hvordan den var indrettet og måske give os et fingerpeg om, hvilken slags standsmæssig person, der holdt til her. Middelalderssamfundets elite rummede både høj og lav.

Det ville ikke være gjort med det, for Elkærhøj stopper ikke med at afkræve os svar.

Borgens fjerne beliggenhed lægger op til en diskussion af, hvordan en borgherre bosat i Hyllerslev overhovedet kunne have gavn af sit tilflugtssted i en nødsituation. Det sætter tanker i gang om mulighederne

for en flytning ud i landskabet af herremandens bolig og hans gård. Var Storgård engang sæde for en herremand? Det er ikke umuligt i den forstand, at en landbrugsejendom i middelalderen sagtens kunne skifte status fra privilegeret hovedgård til almindelig bondegård – og omvendt. Det hele afhæng af ejerens behov og muligheder på det aktuelle tidspunkt.

Der kan også skjule sig et forsvundet bebyggelsesbillede med en enligt liggende, middelalderlig hovedgård i området øst for Hyllerslev, på den anden side af Mariebæk. Begge scenarier er med Grydvad Mølle som del af helheden. Møller hænger ofte sammen med hovedgårde.⁶¹

Man må også spekulere på, hvad Åbrovold egentligt var som geografisk størrelse i 1547. Måske er det selve Elkær eller hele Hyllerslev Østermark. Og hvor er broen, som ligger i navnet Å-bro-vold?

På dette tidspunkt er det slet ikke blevet nævnt, at vanskelighederne med at få hovedgårdsteorien til at hænge sammen med borgens afsides beliggenhed kunne skyldes, at Elkærhøj simpelthen var et strategisk anlæg, der skulle tilgås fra vandsiden – militært, måske med administrative funktioner – med en bro fra volden ud til åen – det sidste sagt med navnet fra 1547 i erindring. Det er en iøjnefaldende mulighed, der ikke kan forbigås. I opposition til Varde eller i byens tjeneste? Det er ikke sikkert, at alle disse spørgsmål, der vikler sig ind i hinanden, kan besvares, men problemstillingerne kan belyses. De ligger i begravet Elkærhøj og i dens dunkle, men dybt interessante historie.

Noter

- 1 Kongelig Commission til Oldsagers Opbevaring blev nedsat 22. maj 1807. Oldsagskommissionen anses som forgængeren for Nationalmuseet, der dog i perioden 1819 og 1892 hed Det Kongelige Museum for Nordiske Oldsager (Oldnordisk Museum).
- 2 Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Bd. 1-5; Præsteindberetninger til Ole Worm; Rcsn1987 (cop.).
- 3 Afdeling: Danmarks Oldtid.
- 4 Afdeling: Danmarks Middelalder og Renæssance.
- 5 *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*, s. 548: 8/5 1391. Johannes Laursens og hustruen Margaretas søn giver ved forældrenes død gods i Hyllerslev og Øve Enge for deres sjælemesse.
- 6 Tak til Knud og Hanne Nielsen for gode samtaler om lokale forhold, herunder Elkærhøj.
- 7 Odgaard 2001, Odgaard 2000: Hedebruget, karakteristisk for regionen, sikrede med jævnlig afbrænding unge lyngplanter til vintergræsning og fremvækst af græs til sommergræsning. Dritisforinen forhindrede, at heden sprang i skov.
- 8 Kong Valdemars Jordebog, tekst, s. 96, 116.
- 9 Bentsen 2009, s. 32-46.
- 10 Den danske Rigslovgivning indtil 1400: Wartwik, Warwic, Warwath, Warwath. Navnene stammer fra Vederloven oprindeligt nedskrevet i 1180'erne, men kun overleveret som afskrift fra senere tid.
- 11 Gammeltoft 2014: Argumenterer for, at det korrekte navn er Warwith.
- 12 Petersen 1988, s. 33.
- 13 Trap 1. udg. 1858-59. Der måtte ikke ryddes, fældes eller holdes dyr på græs i en fredskov.
- 14 Lindberg Nielsen 1942, s.170; Historiske Kort på nettet: Original 1, Varde markjorder 1819-1881. Navnet står på kortet; Præsteindberetninger til Ole Worm. Bd. I, s. 215: Det meddeles i 1638, at folk ved gravning efter tørv stødte på rødder fra skovtræer syd for Varde Å. Hvor og i hvilket omfang kan kilden ikke oplyse. Det kan være vegetation i det engang meget store hedekområde syd for Partbo og de opdyrkede arealer langs Varde Å.
- 15 Blicher-Mathiesen, & Pedersen 1999, s. 9: Omkring 1700 grøfter i Varde Ådal vest for byen incl. enge ved de tilløbende åer og bække.
- 16 Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, s. 50-52.
- 17 Kristiansen 2004, s. 23-33; Kristiansen 2008, s. 11-14.

- 18 Nielsen 1866, s. 88: Pastor J.C. Hammers indberetning i Liber Daticus 1754. Den er gengivet som afskrift i kaldsbogen fra 1840, Rigsarkivet Viborg; Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1989, s. 177 ff.: Skipper Clement er en historisk person, som i 1534 rejste en folkelig opstand i Jylland ud fra ønsket om at få den afsatte Christian 2. tilbage på tronen. Den såkaldte Clementsfejde var en udløber af borgerkrigen 1534-36, der bærer navnet Grevens fejde efter grev Christoffer af Oldenburg. Hansestaden Lübeck deltog nemlig også aktivt i den danske borgerkrig på Christian 2.'s side. Oppositionen var den danske adel. Skipper Clements oprørshær nåede helt ned til Vardekanten inden nederlaget ved Aalborg i december 1534.
- 19 Ellekilde 1957: Sagn nr. 3, s. 269.
- 20 Præsteindberetninger til Ole Worm. Bd. I, s. 213-214.
- 21 Olsen 1910, s. 93-94: Der meddeles også om fund af en stenøkse, men den må snarest være fra en gravhøj. Der er altså en vis sammenblanding af begivenheder i beretningen.
- 22 Tang Kristensen 1895: nr. 1393. Tang Kristensen 1896, nr. 1271.
- 23 Den Danske Atlas. Tomus I-VII, Tomus V:2, Ribe Stift.
- 24 Henningsen 2010: For Slesvigs vedkommende blev spørgeskemaet sendt til amtmændene.
- 25 Hammers besvarelse ligger tæt op ad Slesviglistens seks spørgsmål med enkelte afvigelser, som kan skyldes Jens Christian Hammers eget initiativ.
- 26 Trap 2. udg. 1879, s. 459.
- 27 Historiske kort på nettet: Videnskabernes Selskab.
- 28 Geodatastyrelsen. Historiske kort er nu til rådighed på mange internetplatforme.
- 29 Historiske kort på nettet: Matrikelkort, Original 1 fra starten af 1800-tallet bygger i høj grad på de originale udskiftningskort, der tilgik Matrikelarkivet evt. kopi heraf. Denne serie har også store forskningsmæssige kvaliteter og kan bruges som kilde til studier i kortenes egen samtid, men rummer også meget gamle træk fra længst forsvundne tider.
- 30 Jensen 1972-74: Kortet kom i Knud Jensens besiddelse i 1962 og må være tilgæet det nyoprettede Janderup Lokalhistoriske Arkiv i 1971. Kortet er stabiliseret ved opløbning.
- 31 Stiesdal 1959.
- 32 Afdeling: Danmarks Middelalder og Renæssance.
- 33 la Cour 1963-66.
- 34 la Cour, Stiesdal 1957, 1963; Olsen 2011 har en omfattende bibliografi til Vilh. la Cours og Hans Stiesdals borgstudier; Poulsen 1992 gengiver Hans Stiesdals forfatterskab særskilt.
- 35 Afdeling: Danmarks Middelalder og Renæssance.
- 36 Udgivet 1979, 1982, 1983.
- 37 Janderup og Billum Sogne I, s. 36-38.
- 38 Danske Magazin, s. 280; Kilden omtales i Janderup og Billum Sogne I, s. 36.
- 39 Betydningen af "bro", som det bruges i middelalderen, hentyder til en fribro. I vikingetiden var det vejbefæstning i bred forstand, for eksempel også vejdæmning, brolægning osv.
- 40 Stiesdal 1981b, s. 5.
- 41 Kristiansen 2004.
- 42 Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Afdeling: Middelalder og Renæssance.
- 43 Nationalmuseet D 748/1979 Elkærhøj. Fingerring, sølv. I udgravningsrapporten står der bronze.
- 44 Det skete omkring kote 0,74 m efter gældende middelvandstand, Dansk Vertikal Reference, DVR90.
- 45 Sammenstilling af ordene light og radar.
- 46 Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering. Data finder anvendelse til vidt forskellige formål i samfundet: Tekniske, miljømæssige, beredskabsmæssige.
- 47 Ordet kær betyder et naturligt vådbundsareal med høj vandstand.
- 48 Der blev ikke fundet tegn på kamphandlinger i form af f.eks. armbrøstbolte (pilespidser), som kendes fra borgerkrigen Kærsgård ved Hundslund, der var blevet udsat for et angreb og brændt ned: Stiesdal 1952, s. 5-22.
- 49 Janderup og Billum Sogne I, s. 36-38.
- 50 Olsen 1999.
- 51 Liebgott 1989, s. 98-99; primitive fæstningsværker behandles mange steder i litteraturen til danske voldsteder, se for eksempel Olsen 1999.
- 52 Olsen 2011.
- 53 Stiesdal 1952, s. 5-22; Kristiansen 2004, Kristiansen 2008, s. 11-14: Både Kærsgård i Østjylland og det ældste Vardehus havde en konstruktion af tømmer inde i voldbanken, Kærsgård desuden med sikkerhed en træbygget kælder.
- 54 Møller 1960.
- 55 Krongaard Kristensen 1992.
- 56 Reinhardt 1873, s. 175-177.
- 57 Vardehus: FHM 2003 Moesgård Museum. Yderik og Knubholm: Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Middelalder og Renæssance; Kristensen 1937-38; Stiesdal 1983; alle tre: Kristiansen 2004.
- 58 Søvsø 2014.

- 59 Den danske rigsløvgivning indtil 1400, s. 5, 20; Danmarks riges breve, nr. 34, nr. 85.
- 60 Nielsen 1889-90, s. 341-343; Kristiansen 2004, 2008; Peder Landrups indberetning til Oldsagskommissionen er i Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Middelalder og Renæssance.
- 61 Stiesdal 1981a.

Litteratur

- Bentsen, I.C. 2009: Udgravningerne ved Gl. Sct. Jacobi Skole. Opdatering: *Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum* 2008. Varde 2009, s. 32-46.
- Blicher-Mathiesen, G. & M.L. Pedersen 1999: *Forundersøgelse af kvælstofafstrømningen til Varde Å og Ho Bugt før og efter naturgenopretning*. Arbejdsrapport fra DMU nr. 99. Miljø og Energiministeriet, Danmarks Miljøundersøgelser. Rønde, Roskilde 1999.
- la Cour, Vilh. og Hans Stiesdal 1957: *Danske voldsteder fra oldtid og middelalder*. Thisted Amt. København 1957.
- la Cour, Vilh. og Hans Stiesdal 1963: *Danske voldsteder fra oldtid og middelalder*. Hjørring Amt. København 1963.
- la Cour, Vilh. 1963-1966: Om studiet af vore danske Voldsteder. *Historisk Tidsskrift*, bd. 12, rk. 1-2. København 1963-1966, s. 155-192.
- Danmarks riges breve*, 1. rk., 2. bd. 1053-1169. Ved C.A. Christensen og G. Hermansen og H. Nielsen. København 1975.
- Danske Magazin* 4. rk., 1. bd., 3. hæfte: Tegnelser over alle lande 1545u., s. 185-304. København 1864.
- Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807*. Bd. 1-5. C. Adamsen og V. Jensen (red.). Højbjerg 1995-2003.
- Den Danske Atlas*. Tomus I-VII. Erik Pontoppidan, Hans de Hofman. 1763-81. Udg. København 1968-72.
- Den Danske Atlas*. Tomus V:2, Ribe Stift. Erik Pontoppidan. Hans de Hofman. 1769. Udg. København 1970.
- Den danske Rigsløvgivning indtil 1400*. Erik Kroman (red.). København 1971.
- Ellekilde, H. (udg.) 1957: Folkesagn fra Janderup sogn 1857. Optegnet af Hans Marinus Iversen fra Bandsbjerg. *Fra Ribe Amt* 15, nr. 2. Esbjerg 1957, s. 260-292.
- Gammeltoft, P. 2014: *Hvad var det Varde var? På sporet*. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. R.S. Olesen, P. Gammeltoft & B. Eggert (red.). Navnestudier vol. 42. København 2014, s. 143-152.
- Gylde dal og Politikens Danmarkshistorie*. O. Olsen (red.). Bd. 7: På Guds og herskabs nåde. 1500-1600 af A. Wittendorff. København 1989.
- Henningsen, L.N. 2010: Laurids de Thurah og kilderne til Pontoppidans Danske Atlas. Antikvarisk-topografiske beretninger fra Slesvig 1754. *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2007. København 2010, s. 13-36.
- Janderup og Billum sogne I-III*. H.K. Kristensen m.fl. (red.). Janderup 1979-1983.
- Jensen, K. 1972-1974: Om en "pinskebød" på Hyllerslev Østermark og andre interessante ting fra et gammelt landkort. *Fra Ribe Amt* 18. Esbjerg 1972-1974, s. 67-85.
- Kong Valdemars Jordebog*. Udgivet af samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Svend Aakjær. Bd. 1 tekst. Bd. 2 kommentarer. København 1926-1945.
- Kristensen, H.K. 1937-38: Kalsgaard. *Jyske Samlinger* 5. rk., 4. bd. Århus 1937-38, s. 181-195.
- Kristiansen, D.H. 2004: *Voldsteder ved Varde å*. Upubliceret speciale i Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet 2004.
- Kristiansen, D.H. 2008: Peder Landrups Bjerg. *Skalk* 2008:2. Højbjerg 2008, s. 11-14.
- Krongaard Kristensen, H.: Sandgravvold. *hikuin* 19. Højbjerg 1992, s. 55-75.
- Liebgott, N.K. 1989: *Dansk Middelalderarkæologi*. København 1989.
- Lindberg Nielsen, C. 1942: *Varde Bys Historie*. Varde 1942.
- Møller, E. 1960: *Tømrede klokkehuse*. København 1960.
- Nielsen, O. 1866: *Historiske Eflerretninger om Vester Horne Herred*. København 1866.
- Nielsen, O. 1889-90: Vardehus. *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*, 2. rk., 2. bd. Aalborg 1889-90, s. 341-351.
- Odgaard, B. 2000: Fra skov til hede: Vegetationens historie i Ulfborg herred. *Mellem hav og hede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700*. K. Dalsgaard, P. Eriksen, J.V. Jensen, J. R. Rømer (red.). Århus 2000, s. 28-35.
- Olsen, J. 1910: Nogle Bemærkninger angående det ældste Varde med Slot og Sysse. *Fra Ribe Amt* 8. Esbjerg 1910, s. 91-116.
- Olsen, R.A. 1999 (red): *Voldsteder i Danmark: en vejviser*. Bd. 1-4. Ebeltoft 1999.
- Olsen, R.A. 2011: *Danske Middelalderborge*. Med fotos af Janne Klerk. Aarhus 2011.
- Petersen, G.C. 1988: *Vider og Vedlægger fra Ribe Amt*. Esbjerg 1988.
- Poulsen, M. 1992: Hans Stiesdals forfatterskab. En bog om borge: Festskrift til Hans Stiesdal på 70-årsdagen 6. maj 1992. *hikuin* 19. Højbjerg 1992, s. 10-14.
- Præsteindberetninger til Ole Worm*. Bd. I: Indberetninger fra Aalborg og Ribe Stifter 1625-42. Bd. II: Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde Stifter 1623-25. Ved F. Jørgensen. Under tilsyn af John Kousgaard Sørensen. København 1974.

Reinhardt, C.E.F.: Til Belysning af nogle Punkter i Valdemar Atterdags Historie. *Historisk Tidsskrift*, bd. 4, rk. 4. København 1873, s. 150-215.

Resen, P. H.: *Atlas Danicus IV D*, Ribe Stift. Ved S. L. Hansen. Odense cop. 1987.

Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, nedskrevet 1290-1518, kaldet "Oldemoder" (Avia Ripensis). Ved O. Nielsen. København 1869.

Scriptores rerum Danicarum medii aevi. Bd. V. Ved Jacob Langebeck. København 1783.

Stiesdal, H. 1952: Kærsgård voldsted. *Årbøger udgivet af Historisk samfund for Århus Stift* 45. Århus 1952, s. 5-22.

Stiesdal, H. 1959: Arkæologi fra luften. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1959. København, s. 21-33.

Stiesdal, H. 1981a: Types of public and private fortifications in Denmark. *Danish Medieval History New Currents*. N. Skyum-Nielsen og N. Lund (ed.). København 1981, s. 207-220.

Stiesdal, H. 1981b: Voldsteder ved Varde. *Mark og Montre* 1981. Esbjerg, s. 6-17.

Stiesdal, H. 1983: Voldsteder ved Varde II. *Mark og Montre* 1983. Esbjerg, s. 23-31.

Søvsø, M. 2014: Ribers Ulfs borg. *Arkæologi i Slesvig. Archäologie in Schleswig* 15. Kiel 2014, s. 191-203.

Tang Kristensen, E. 1895: *Danske sagn, som de har lydt i folke-munde*. 3. Afd. Århus 1895.

Tang Kristensen, E. 1896: *Danske sagn, som de har lydt i folke-munde*. 4. Afd. Århus 1896.

Trap J.P.: *Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 1. udgave, bind I-V. København 1858-1869.

Trap J.P.: *Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 1. udgave, 2. bd.: II. København 1859.

Trap J.P.: *Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 2. udgave, 6. bd. København 1879.

Online materiale

Odgaard, B. 2001: Hedens vegetationshistorie. *Den danske hede. Seminarrapport* 1998. Skov- og Naturstyrelsen 2001, s. 14-28. <http://www.sns.dk/udgivelser/2001/87-7279-316-3>. ISBN elektronisk: ISBN nr. 87-7279-316-3.

Historiske kort på nettet. Matrikelkort. Videnskaberne Selskab. Geodatastyrelsen: <http://hkpn.gst.dk/>
DHM – Danmarks Højdemodel. DHM terræn (0,4 m grid). Geodatastyrelsen, Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering: <http://download.kortforsyningen.dk/>

Arkiver

Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Nationalmuseet København, Danmarks Oldtid samt Middelalder og Renæssance.

Janderup Lokalhistoriske Arkiv.

Rigsarkivet Viborg. Janderup-Billum Pastorat 1840-1891. Kaldsbogen 1840. CP-0549C.

Dorthe Haahr Kristiansen, født 1951. Fridtjof Nansens Vej 93, 8200 Århus N. Cand.mag., arkæolog på Moesgård Museum.

Peder Gammeltoft, født 1971. Øresundsvej 28, 2300 København S. Lektor i Navneforskning ved Københavns Universitet. Har udgivet artikler om navneforskning, gerne med et tværfagligt tilsnit samt digitaliseringen af stednavne og kilder til stednavne.

De to forfattere har tidligere skrevet "Nørholm – torp, fæstning og herregård" i *Fra Ribe Amt* 2014.

Vejens middelalder

Af Lars Grundvad og Janne Krøtel

I mere end to årtier har arkæologer fra Museet på Sønderkov udgravet større og mindre arealer i og omkring det nutidige Vejen. De største udgravninger er gennemført i Vejen Syd ved de store parcelhusudstyknings samt i det nordlige Vejen, hvor undersøgelserne blev aktuelle dels som følge af de store industriudstyknings, der fulgte etableringen af motorvej E20 i starten af 1990'erne, dels netop som følge af motorvejens anlæggelse.

Nærværende artikel omhandler særligt de udgravninger, som blev udført nord og nordvest for Vejen, for de middelalderlige levninger er alle udgravet der, og i det følgende præsenteres de middelalderlige spor efter landsbyen Vejen – dvs. de arkæologiske udgravninger og den middelalderlige Vejen Kirke. Årsagen til, at emnet først er behandlet så sent, er, at forståelsen af byens middelalderlige udseende indtil efteråret 2015 var meget fragmenteret, idet alle udgravninger indtil da kun havde vist halve sandheder, hvis overhovedet så meget. I 2015 fik museet imidlertid muligheden for at gennemføre en større forundersøgelse af et næsten ni hektar stort areal, som stødte op til et udgravningsfelt fra 2007, hvor der blev fundet dele af en relativt velbevaret middelalderlandsby. Undersøgelsen gjorde det muligt, at danne et mere komplet billede af be-

byggelsens omfang, og der kan efterhånden tegnes et ganske berettende billede af en middelalderlig landsbys tidligste udvikling og faste etablering.

Landskabet omkring Vejen

For at forstå, hvorfor der altid har boet mennesker på de jorder, der i dag udgør Vejen, må man først forstå landskabet, som danner grænserne og rammerne for byen.

Vejen-området fremstår som en stor, relativt flad bakkeø, kaldet Vejen Knude. Dette plateau er mod syd afgrænset af den meget markante randzone ned mod engene nord for Kongeåen, mens der mod nord og nordøst findes store moser og vådområder med talrige dødishuller samt Vejen Å. Mod vest findes også flere store vådområder, hvor særligt Malt Mose er betydningsfuld. Herved er bakkeøen naturligt afgrænset i alle retninger. Ved Vejen er der et naturligt overfartssted over Vejen Å, hvor der med tiden dannede sig et vigtigt trafikknudepunkt, idet Kongeåen også kunne krydses stik syd derfor.

De to vadesteder var forbundet af Jyllands vigtigste færdselsåre, nemlig Hærvejen. Ved hjælp af placeringen af gravhøje fra den sene bondestenalder og bronzealderen ved vi, at Hærvejens ældste forløb skal dateres til de to perioder, men det er særligt vikin-

Vejens romanske kirke, som den fremstod inden nedrivningen i 1896. Foto: Vejen Lokalhistoriske Arkiv.

getidens og middelalderens spor efter dette vejforløb, der er kendte. Hærvejen følger overordnet set Den jyske Højderyg fra Viborg ned til de nordtyske handelsbyer, og den løb i middelalderen lige øst om Vejens oprindelige kirke. En placering nær på handelsruten sikrede udvikling, udveksling og kontakt til nære og fjerne egne.

Vejen blev anlagt mellem to åløb og Hærvejen, hvor byen havde alle muligheder for at blive et knudepunkt for handel og kommunikation, men af ukendte årsager blev Hærvejsforløbet ændret i løbet af middelalderen, således at de rejsende ikke længere

passerede Vejen, men i stedet krydsede Kongeåen ved Foldingbro. Ifølge Hugo Matthiessen værk om Hærvejen blev overgangen ved Skodborg tilmed lukket i løbet af 1600-tallet, hvilket må have været et stort tilbageskridt for Vejen. Derfor begyndte den egentlige bymæssige udvikling først sent i 1800-tallet, da jernbanen kom til området i 1874.

Landsbyen Vejen

Historisk set kendes Vejen kun ganske sparsomt fra de middelalderlige, skriftlige kilder. Selve bynavnet kan spores tilbage til

1280, hvor en Erik Nielsen af Saxehage omtales. Han overdrog gods til Biskop Tyge i Ribe pga. af ubetalt gæld. I 1300-tallet nævnes Vejen Kirke i Ribe Oldemoder, hvor det skrives, at kirken havde en lav indkomst, og at den derfor kun skulle betale to skilling sølv til Ribe Domkirke. Kirken, der omtales ved denne lejlighed, blev desværre revet ned i slutningen af 1800-tallet, da behovet for en større kirke opstod, men en del sten med romanske stenarbejder blev genbrugt i den nye kirke, som blev placeret ca. 50 meter mod øst. Disse stenarbejder er af ganske høj kvalitet, og set i lyset heraf, synes kirken ikke at have været decideret fattig ved opførelsen.

Den oprindelige kirke var en romansk kvaderstensbygning med kor og skib, der i senmiddelalderen fik tilføjet våbenhus samt tårn. Kirken fremstod relativt velbevaret før nedrivningen og kendes fra en række tegninger og opmålinger samt fotos. Særligt for kirken var de særegne granitdetaljer i vinduer og døre. Den ene dør, en såkaldt præstedør oprindeligt placeret i korets sydside, har bevaret et tympanon med en udhugget løvelignende figur omgivet af en bladranke. På to af dørens karmsten er der udhugget menneskefigurer. Den øverste er iført en knælang kjortel og har en skjoldlignende genstand i den ene hånd, alt imens han ser ud til at bevæge arme og ben som i en dans. Nedenunder er en mindre figur også iført kjortel med armene løftet og bredstående ben. De ydre granitdele af to særligt udsmykkede vinduer er blevet indsat i den nye kirke. Det ene vindue er udsmykket med en tovpletning, hvorfra der øverst mod øst udgår et dyrehoved, og inden i

*Udhugget granitdetalje fra Vejens oprindelige kirke, indsat i den nuværende kirkes vestfacade.
Foto: Museet på Sønderkov.*

De tre primære fundsteder for bebyggelse, som kan knyttes til det middelalderlige Vejen, ses her markeret med røde cirkler. Desuden ses det omtrentlige fundsted for møntskatten markeret med en stjerne længst mod nord, mens den romanske kirkes placering er vist med en blå firkant midt i det moderne Vejen. Grafik: Museet på Sønderskov.

overliggeren er udhugget et usædvanligt mandshoved med ansigtet vendt nedad. Det andet vindue har en udhugget forhøjning i bunden formet som en keglestub med et lille hul i toppen samt et kors på ydersiden. Hvad funktion, denne detalje har haft, er uklart, men det er bl.a. foreslået, at det kunne være en lyststage eller måske en søjlebase. Figurerne har sikkert haft en særlig betydning for datidens kirkegængere, men det er i dag uvist, hvordan de skal forstås.

Den oprindelige kirkes præcise datering er ukendt, interessant er det dog for den faste etablering af Vejen landsby, at den stod færdig senest ved midten af 1200-tallet. Der

er desværre aldrig erkendt arkæologiske spor efter den middelalderlige landsby omkring selve kirken, da den nuværende by er placeret, hvor man kunne forvente at finde disse spor. Derimod er det lykkedes at finde spor efter gårde, som måske udgør en tidlig middelalderlig fase af Vejen, eller som måske har været en tidlig udflytterlandsby fra Vejen. De udgravede bebyggelser synes at være blevet forladt senest omkring 1300, så det er sandsynligt, at man har forladt et ældre Vejen, for at benytte jorderne omkring kirken som udgangspunkt for det Vejen, vi kender i dag – dvs. at landsbyen først relativt sent stoppede med at vandre.

Remenden fra Gretenlund. Fundet blev gjort i en affaldsgrube. Foto: Museet på Sønderkov.

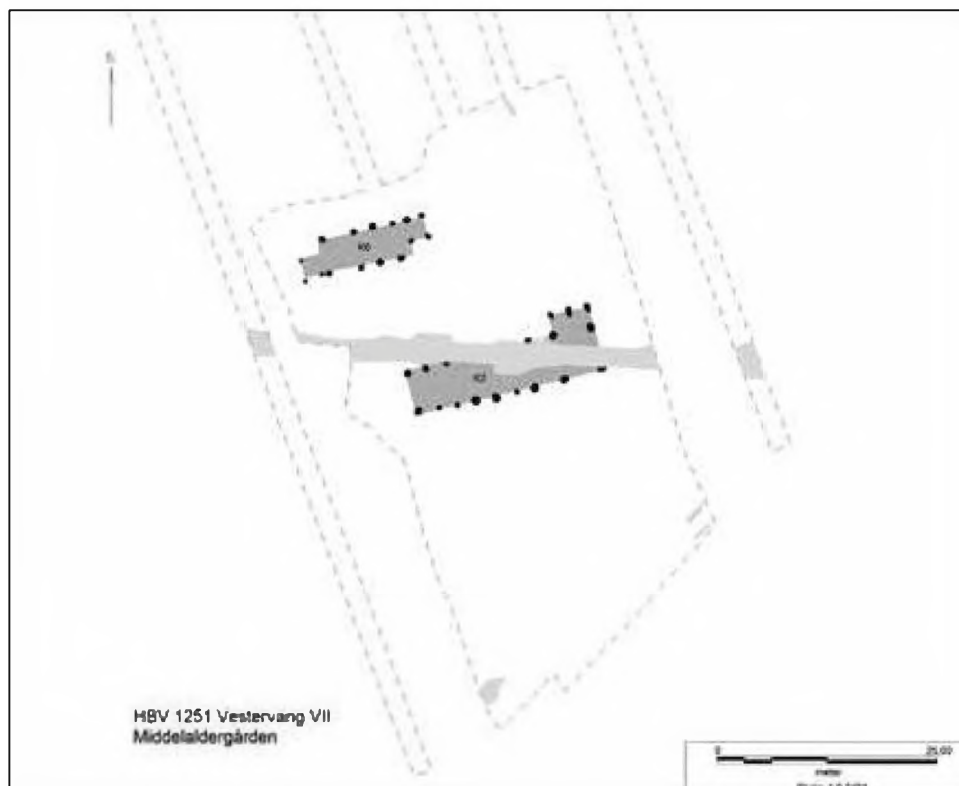
Det tidligmiddelalderlige Vejen er erkendt ved tre arkæologiske undersøgelser, hvoraf én med sikkerhed har afdækket en landsbybebyggelse, og én sandsynligvis repræsenterer en enegård, som lå lidt nordøst for landsbyen. Betydningen af den sidste plads er lidt uklar, og det vil desværre nok forblive sådan, eftersom Motorvej E20 i dag er placeret netop hen over denne lokalitet.

Gretenlund-lokaliteten

Første gang, der blev fundet middelalderlig bebyggelse i området, var ved gården Gretenlund under motorvejsudgravningerne i 1992 og 1993.¹ Desværre blev de middelalderlige levn ikke helt udskilt, da fokus var på en række, lidt ældre gårde, som blev påvist i samme ombæring. Derfor er det lidt usikkert, om der er tale om en del af lands-

En hel og en halv mønt fundet sammen med 11 andre i Vejen Mose. Bemærk ansigtet som forestiller Knud V. Magnussen, der døde den 9. august 1157 i Roskilde. Foto: Nationalmuseet.

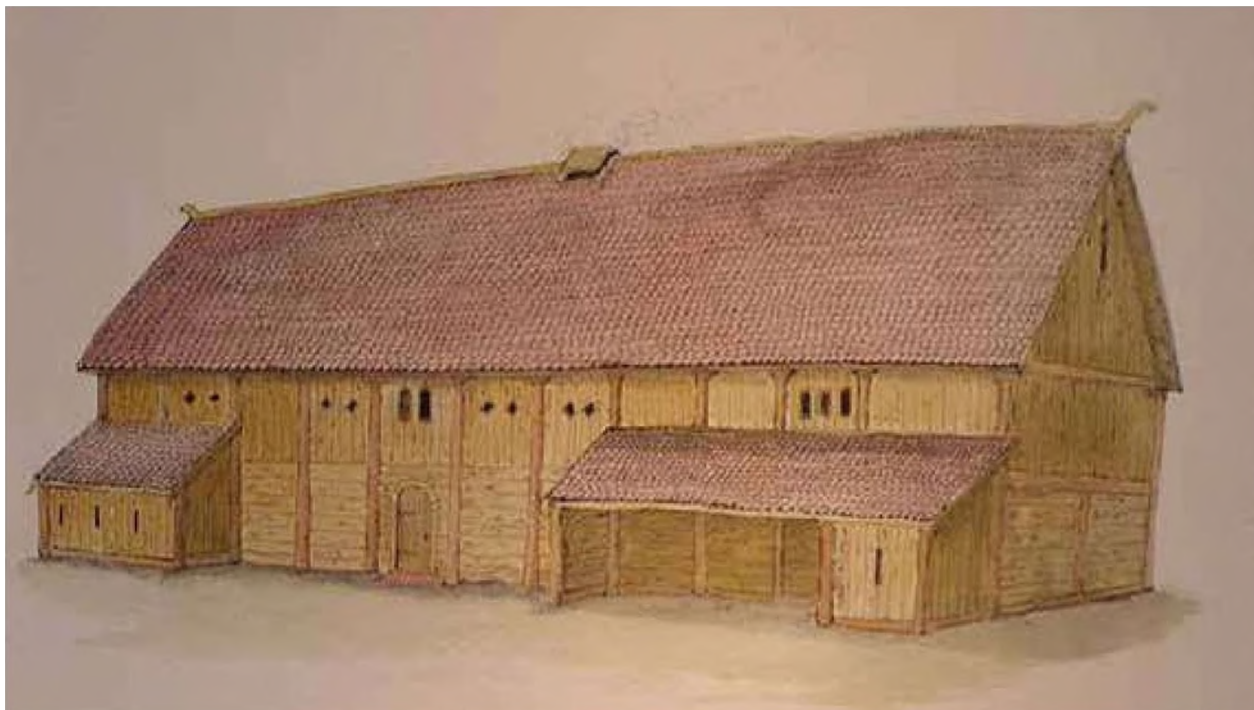

Den formodede enegård fra Vestervang. Salshus K2 mod syd og økonomibygning K6 mod nord. Pladsens huse er vist med mørk grå. Lys grå er moderne forstyrrende nedgravninger. Grafik: Museet på Sønderkov.

byen eller en fase af den, eller om det er en isoleret gård, som dog har ligget i visuel nærhed til landsbyen. Sidstnævnte virker som det mest sandsynlige, for der er et ret stort tomrum mellem Gretenlund-pladsen og nabobebyggelsen, som her kaldes Sverigesvej-pladsen. Selv om de middelalderlige huse kun blev sparsomt undersøgt i 1990'erne, fremkom der enkelte ganske fine genstandsfund. Blandt de flotteste var et bæltebeslag i bronze, som kunne have prydet remenden på en bondes bælte omkring 1100 (side 37, øverst). Genstande som bælte-spændet er interessante, for det er en type fund, som beskriver middelalderens bondestand. En stand som ofte overses, når mid-

delalderen beskrives. Foruden remenden blev der også fundet en del rhinsk basalt, som blev brugt til kværnsten. Fund af den slags er spændende, fordi basalten vidner om, at det lille samfund var i kontakt med det øvrige Europa – og set fra en arkæologs synspunkt er basalt et velkomment fund, da det daterer dets kontekst til sen vikingetid eller tidlig middelalder.

Den umiddelbart isolerede, middelalderlige bebyggelse mod nord lå helt ned mod den i dag delvist drænedede Vejen Mose, og bebyggelsen er særdeles interessant, da der netop i Vejen Mose tidligere er fundet en lille møntskat, der dateres til tiden umiddelbart efter 1157. Møntskattens datering vidner om,

*Rekonstruktionstegning af det ene hus fra enegården ved Vestervang nord for Vejen.
Tegning: Svend Aage Knudsen, Museet på Sønderkov.*

at de middelalderlige borgere i Vejen var meget påvirkede af den store borgerkrig i midten af 1100-tallet. Skatten blev fundet allerede i 1892 under tørvegravning i mosen, og dens helt præcise fundsted er derfor lidt uklar, men den består af 13 sølvmønter slået af Knud V i Viborg (side 37, nederst). Det er fristende at forestille sig, at mønternes ejer boede på gården lidt syd for mosen. Måske blev mønterne aldrig gravet op igen efter et tragisk udfald af det oprør, som sluttede med blodgildet i Roskilde i 1157.

Vestervang-lokaliteten

I området, der i dag kaldes Vestervang, blev der i 2007 udgravet bygninger fra den tidli-

ge middelalder samt en række meget ældre huse.² De middelalderlige bygninger udgjorde samlet en gård, som kunne dateres til 1100-tallet ud fra husenes typologi. Gården havde hverken forgængere eller yngre faser, så den havde haft en kort levetid. Der var tale om en ganske velbevaret gård, som har ligget ret tæt ved vadestedet over Vejen Å. Den bestod af et salshus og en ladebygning, som givetvist har været brugt til opbevaring og forarbejdning af afgrøder.

Salshuset havde konstruktionsdetaljer, som indikerede, at huset havde stået i to stokværk, hvorved det var ganske imponerende for sin tid. Blandt konstruktionsdetaljerne var to mindre tilbygninger, der tolke-

des som fundamentene til udvendige trapper. Dertil var husets bærende stolper gravet ganske dybt ned, hvilket indikerer, at de skulle bære en stor vægt. Ved tidligere udgravninger af huse af denne type, er det blevet foreslået, at hustypen blev anvendt af samfundets elite. Det er der dog intet, der tyder på ved Vestervang, hvor der hverken blev fundet genstande eller udskilt andre bygningstyper, der kunne pege i retning af en rigere slægts tilstedeværelse.

Sverigesvej-lokaliteten

Den egentlige landsby blev erkendt og delvist udgravet gennem sommeren 2007, hvor der i forbindelse med en større industriudstykning blev undersøgt i alt 18.000 m² ved Sverigesvej i Vejen.³ Forundersøgelserne havde vist, at der var massive bebyggelsesspor i form af mange tydelige stolpehuller og affaldshuller, men bebyggelsen kunne ikke umiddelbart dateres, idet der ikke blev udskilt specifikke huse eller gjort daterende fund. Man antog derfor, at der var tale om en bebyggelse fra yngre jernalder. I samme undersøgelsesfase blev det også bestemt, at den erkendte bebyggelse fortsatte mod vest, ud af undersøgelsesarealet.

Overraskelsen var stor, da to af langhuse viste sig at have buede vægge. Dette er et fænomen, som typisk kendes fra den sene vikingetid, men som også findes allerede i tiden op til vikingetidens begyndelse og helt ind i 1100-tallet. Ud fra de store spænd mellem de tagbærende stolper og husenes relativt korte udstrækning, blev det sluttet, at disse langhuse hørte til den tidligste middelalder, dvs. 1100-tallet. Husene skulle vise sig at være de ældste på lokaliteten og høre

til den landsby, der senere fremstod relativt klart udskilt.

I alt blev der fundet 12 huse af varierende typer og syv brønde, hvoraf især sidstnævnte skulle bidrage med spændende fund. Foruden de to 1100-tals huse, kunne resten dateres til at være opført senest 1250-1300. Dateringerne blev primært bestemt ud fra husenes typer, men der blev også fundet enkelte potteskår, som bekræftede dateringsrammen.

Husene var helt normalt forekommende typer ved udgravning af landbebyggelse, og derfor var det de sammenhænge, husene indgik i, der blev det virkeligt spændende aspekt ved udgravningen. For husene lå placeret således, at det tydeligt kunne ses, at udgravningen bød på tre gårde, som hver havde bestået af et bolighus og et mindre antal ladebygninger. Gårdene var udlagt således, at de lå side om side, og tofterne var længst på den nord-syd orienterede akse. Der kunne ikke udskilles sikre hegn mellem gårdene, men tofternes bredde fremgik alligevel tydeligt, så de må have været definerede på en måde, der ikke viste sig ved udgravningen. Længst mod øst blev der dog erkendt en grøft i flere faser. Denne blev først tolket som at have afgrænset landsbyen mod øst, men en senere undersøgelse har vist, at den snarere fungerede som skel mellem to gårde.

Desværre var det ikke muligt at fortsætte udgravningen mod syd trods det faktum, at gårdene kunne følges ud af feltet, men det er et kvalificeret bud, at gårdene her oprindeligt har stødt op til et øst-vest gående vejforløb. Afgrænsningen var derimod tydelig mod nord, hvor der blev fundet flere brønde.

Isoleret set var brøndene det mest interes-

De tre gårde fra Sverigesvej-lokaliteten. Det ses tydeligt, at der er tale om tre tofter. Pladsens huse er vist med mørk grå, brøndene er optegnet med blå, lys grå er moderne forstyrrende nedgravninger, mens rød viser den omtalte skelgrøft. Grafik: Museet på Sønderkov.

sante ved udgravningerne i 2007. De var alle særdeles vandførende, og det betød, at der var gode forhold for bevarelse af organisk materiale såsom træ, læder og knogle. Tømmeret endte faktisk med at vælte frem på bunden af flere brønde, hvor brøndkasserne trådte tydeligt frem. Især én af brøndkasserne var spændende, da den var bygget af genbrugstømmer fra et hus. Sandsynligvis et hus fra pladsen. Heldigvis var meget af dette genbrugstømmer eg, og derfor kunne der laves dendrokronologiske dateringer af de optagne stykker træ. Dateringerne fra

det midterste gårdsanlægs brønde lyder på hhv. 1081, 1164 og 1202 e.Kr., hvilket bekræfter de typemæssige dateringer på husene.

Naturvidenskaben bidrog med endnu en interessant iagttagelse. Gennem analyser på organisk materiale, som blev indsamlet ved udgravningen, kunne det udledes, at der havde været lyngeng på stedet, hvor landsbyen blev anlagt. Engdraget blev brændt bort, inden man etablerede huse og grave-de brønde.

Fundmæssigt var brøndene også de klart mest givende. Foruden genbrugstømmeret

*Træspand fra Sverigesvej-lokaliteten.
Foto: Museet på
Sønderskov.*

dukkede der også meget velbevarede hverdagsgenstande op. Heriblandt det hidtil eneste stykke importkeramik fra Vejens middelalder, et lille, fint ornamenteret, grønblåt potteskår, som kom fra en kande fra Rhinegnene. Sådanne skår ses ganske hyppigt i købstæderne, men er sjældne ved landsbyudgravninger i indlandet. De floteste fund var dog dels en tallerken, som var drejet i træ, dels en næsten perfekt bevaret, stavbygget spand, som blev holdt sammen af et omkringliggende bånd. Begge dele blev fundet på bunden af en brønd, hvor de nok var endt ved et uheld.

Nye resultater

I 2015 opstod muligheden for at undersøge arealerne øst for Sverigesvej.⁴ Selvom skelgrøften, der blev erkendt i 2007, var tolket som landsbyens ydre grænse, var det håbet, at der kunne erkendes yderligere bebyggelse ved den nye udstykning. Resultatet af den arkæologiske forundersøgelse var overraskende positivt, for der fremkom endnu otte huse, som kunne dateres til middelalderen. Desværre er arealet ikke efterfølgende blevet systematisk udgravet, men der kan alligevel udledes vigtig viden om landsbyens størrelse og struktur af de foreløbige resul-

*Tallerken fra Sverigesvej-lokaliteten.
Foto: Museet på
Sønderskov.*

tater. Landsbyen er således ca. dobbelt så stor, som tidligere antaget. Udgravningslederens tolkning er, at antallet af huse og deres spredning viser, at landsbyen bestod af op til tre gårde mere, end man vurderede i 2007. Præcis som ved den tidligere udgravningsetape lod det til, at hver gård havde haft særskilte brønde beliggende nord for tofterne – en klynge kunne således påvises i en af søgegrøfterne.

Historisk og arkæologisk set er den påviste landsby meget berettende, da udgravningen giver en sjælden mulighed for at studere de tidligste landsbyers opståen.

Spørgsmålet, der kan rejses som følge af udgravningerne ved Sverigesvej-lokaliteten, er, hvorvidt landsbyen udgør en adelslandsby for Vejen, eller om der er tale om en udflytterlandsby.

Idet de ældste huse ved Sverigesvej var rejst tidligere end Vejen Kirke, er det nok mest sandsynligt, at der er tale om en adelslandsby, der først blev stedfast, da man byggede den romanske kirke op ad Hærvejen. Det skal dog bemærkes, at enkelte huse kan have stået endnu, da man byggede kirken. Svaret er derfor ikke dateringsmæssigt entydigt, og i teorien kan elementer fra begge

bebyggelser have været i brug samtidigt. Afstanden mellem den østligste udgravede gård i landsbyen og kirken er ca. en km, og der kan derfor også være tale om to uafhængige landsbyer, som brugte samme kirke. I dette tilfælde endte den ene landsby med at være lagt øde senest omkring 1300.

Noter

- 1 Udgravningen benævnes HBV 292 Gretelund I & I. Udgravningsleder og beretningsansvarlig var Per Ole Rindel.
- 2 Udgravningen benævnes HBV 1251 Vestervang VII. Udgravningsleder og beretningsansvarlig var Steffen Terp Laursen.
- 3 Udgravningen benævnes HBV 172 Vejen Vestermark, Sverigesvej. Udgravningsleder var Anita Terp og beretningsansvarlig var Lars Grundvad.
- 4 Udgravningen benævnes HBV 1539 Baungård. Udgravningsleder og beretningsansvarlig var Martin Egglund Poulsen.

Janne Krøtel, født 1981, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderskov. Har skrevet en række artikler om udgravninger udført af Museet på Sønderskov.

Lars Grundvad, født 1983, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderskov. Har skrevet en række artikler om udgravninger udført af Museet på Sønderskov, særligt om emnet i perioden sen yngre stenalder.

H.F. Feilberg, en ny tids præst i Brørup-Lindknud Sogne

Af Andreas Bruun

I 1869 skulle Brørup og Lindknud Sogne, som dengang hørte sammen, have ny præst. Man havde i de to sogne haft en præst, Peter Heinsen gennem de seneste 23 år. Heinsen var tysksindet og havde gået på universitetet i Göttingen, men havde så taget teologisk embedseksamen i København sandsynligvis for at kunne søge embede i Danmark.

Heinsen var uberørt af den tids store nationale og religiøse røre i Danmark. Han har næppe heller beskæftiget sig med dansk litteratur og åndsliv. Biskoppen i Ribe havde givet ham en reprimande for på et tidspunkt at have forrettet gudstjeneste på tysk.¹ Heinsen undskyldte sig med, at der, som rigtigt var, fandtes en del tyske indvandrere i sognene og lovede, at det ikke skulle gentage sig. Der var også nogle, der havde gjort forsøg på at få Heinsen afsat, men det var mislykkedes.

Der kan fortælles mærkelige, ja nærmest uhyrlige historier om Heinsen fra hans tid i de to sogne. Han havde bl.a. hang til at overdrive. Et sted er han betegnet som stiftets største løgner og pralhals. Et eksempel til belysning af hans noget besynderlige facon er hans begravelsestale ved lærer Niels Hansens kiste. Hvor det ellers var hans mening, at ville gøre det så ualmindeligt godt, sluttede han talen med: *Denne Niels*

Hansen var min Gud mere værd en tusinde fede Stude. Folk var da begyndt at gå ud af kirken, og en læge blandt dem havde meldt: *Jeg vil give Attest paa, at Manden er taabelig.* Det var Heinsen måske også, som lignende episoder kunne tyde på, men han skulle vist ellers have været godgørende over for især småkårsfolk.²

I 1867 var C.J. Balslev blevet ny biskop i Ribe, og en af hans første visitatser gjaldt Brørup. Ved den lejlighed blev Heinsen anmodet om at søge sin afsked, som han så gjorde i efteråret 1868.

Historierne om Heinsen har dog mindre interesse i sammenhængen her, men de er vigtige for den efterfølgende historie om præstekiftet i 1869 for at vise, at sognebørnene eller menighederne i Lindknud og Brørup i hvert fald ikke af deres præst var blevet orienteret om det nye, der var i gære i de år angående folkestyret, højskolerne og vækkelserne og da slet ikke havde fået oplysning om Grundtvig, og det han ellers inspirerede til.

Det var endda sådan for de fleste, at hvis de endeligt havde fået noget fortalt af deres præst eller havde hørt noget om Grundtvig eller f. eks. om den dengang nye Askov Højskole, så var det for noget skidt – det var noget, man skulle vogte sig for. Det var simpelthen samfundsomstyrtende virksomhed

Strækningen Præstkjær-Lindknud er ca. 9 km. Der har sikkert kun været et hjulspor i Feilbergs tid, og to vandløb skulle forceres. I Surhave er der et lille stykke vej, der hedder Præstevejen. Der findes to store bronzealderhøje på strækningen. De har nok været pejlemærker for præsten i det dengang skov- og træløse landskab. Den ene af højene, som ligger 1 km syd for Lindknud, hedder Præstehøj. Udsnit af J.H. Mansa: Kort over Jylland, Plan 9. Ribe Amt. 1848.

og absolut skadelig oplysning og propaganda, der gaves og førtes på steder som i Askov. Det mente det store flertal i de to sogne. Dette flertal ville for alt i verden undgå at få en præst, der var påvirket af dette forskrækkelige. De ønskede en præst af den gamle skole, så de fik det, de var kendt med.

Spørgsmålet var:

Hvem skulle være Heinsens eftermand?

Efter tabet af de sønderjyske landsdele i 1864 var mange præster fordrevet fra deres embeder af prøjserne, så der var rigeligt med ledige præster i 1869, men flertallet havde en kandidat at anbefale til embedet. Han hed Andreas Christian Riis Lowson og var fordrevet fra Læk syd for Tønder. Man havde hørt, at han kunne tage diskussionen op med folk, der ville det farlige, nye åndelige liv og de forstyrrende forandringer. Han ville holde fast ved det gammelt kendte. Flertallet, der samlede sig om Lowsen, bestod af de større bønder og andre ansete folk i sognene, og de tyske indvandrere var blandt dem.

I sognene var der en anden flok mennesker, der også talte sammen, og som var af en anden mening. Det var folk, der var åbne for det nye, og som havde forbindelse til Askov Højskole. De havde kontakt til Niels Jochum Termansen, der var valgt på tinge, og som støttede højskolen. Disse folk ønskede absolut ikke Riis Lowson som Heinsens afløser.

Det lille parti, der bestod af blot 29 mennesker, havde straks, da der viste sig forskellige syn på præstevalget, bemyndiget to mænd, Peter J. Pedersen fra Risgård i Gjerndrup og Niels Østergård fra Gravengård til at rejse til København for at tale med kultus-

ministeren om *at anbefale og indstille en ærlig, kristelig Mand lige meget af hvad Retning, blot ikke Riis Lowson.*³

De havde også en kandidat at forslå ministeren, nemlig Henning Frederik Feilberg, der også var en af de fordrevne præster fra Sydslesvig. Niels Jokum Termansen havde sammen med Askov-folkene anbefalet mindretallet at tale med og tilskynde Feilberg til at søge kaldet. De kendte Feilberg og vidste, at han var åben for tidens nye ideer om oplysning og åndelige spørgsmål. Desuden var han svoger til Heinrich Nutzhorn, som var en af de ledende folk på Askov Højskole.

Blandt de 29 vakte folk var Eskelund-læreren, kirkens degn Andreas Thjellesen. Han havde været elev hos Christen Kold og var ivrig fortaler for ansættelsen af Feilberg, hvilket skaffede ham fjender i sognet. Der blev gjort forsøg på at få ham afsat af den grund, men det mislykkedes. Han blev senere Feilbergs trofaste støtte og ven.

Det store flertal sendte også en deputation til ministeren med proprietær Bennedsen, Stensvanggård i spidsen. De havde 281 underskrifter med i tasken fra folk, der ønskede Riis Lowson og søgte at undgå det skrækkelige nye. Det fortælles, at de to deputationer mødte hinanden på Fredericia Banegård – den for det store flertal på vej mod København, den for mindretallet på vej hjem. De to repræsentanter for de 29 havde allerede på det tidspunkt et begrundet håb om at blive hørt.

Hvad nu? Her var jo sket en overrumpling! Den efterfølgende strid om præstevalget blev nok på grund af denne overrumpling yderligere hård.

H.F. Feilberg fotograferet af Karl Kristensen, Askov.

Feilberg blev nemlig indstillet af ministeren og valgt af kongen, der dengang suverænt valgte, hvem han ville udnævne, og det var op til ham, om han ville tage hensyn til en menigheds ønske.

Flertallet gjorde forsøg på at få kongen til at ombestemme sig, men det hjalp ikke. Feilberg blev "kaldet", som det hedder, og indsat i embedet den 28. januar 1869. Det blev straks bekendt, at den nye præst havde forbindelse til det slemme Askov, og at han sandsynligvis havde fælles, åndeligt syn med denne skoles folk, altså måtte han være grundtvigianer – det værste, der i flertallets øjne kunne siges om den nye præst.

Da Feilberg ankom til præstegården, lå der en skrivelse til ham fra det store flertal. Dens indledning lyder sådan:

Velærværdige hr. pastor Feilberg!

Det er sandsynligvis Deres Velærværdighed ubekendt at en langtovervejende Majoritet her i Menighederne – 281 Familiefædre og øvrige Beboere mod 29 – blandt andet særligen have andraget om at maatte forskaanes for at faa en Grundtvigianer til vores Sognepræst! Thi i det Øjeblik vi

hørte Deres Udnævnelse, kom det Rygte næsten samtidigt, at De ikke desmindre var, om end ikke en fremtrædende Grundtvigianer, saa at De dog alligevel delte grundtvigianske Anskuelser og vi dermed paa ingen Maade tro, at Deres Velærværdighed under denne Forudsætning ville træde ind i en Menighed som Sjælesørger, hvor maaske kun 1/10 af Sogneboerne kunne ønske Dem velkommen.

Vi tillader os derfor efter Overvejelse tildels i Dag i et Møde ærbødigst ligefrem at spørge Dem om: "Er De en Grundtvigianer eller ikke, og forudsat at De ikke er det, kunne vi da vente nogen Støtte hos Dem overfor de religiøse Bevægelser omkring os".

Brevet er underskrevet af 19 mænd med Bennedsen som førstemand.⁴

Feilberg svarede: *Om jeg er Grundtvigianer, ja derpaa er jeg ude af stand til at svare Dem, jeg ved mig i fuldeste Maal baade i Tro og Lære i overensstemmelse med den danske Kirkes symboliske Bøger og nu i øvrigt henvise til min Prædiken, jeg har aldrig været vant til at lægge Skjul paa min kristen Tro eller mit kristen Haab. Feilberg påpegede endvidere, at han ikke var partimand, aldrig havde været det og ikke ønskede at tage del i striden.⁵*

Modstanderne, stadig med Bennedsen i front, var meget ihærdige i deres – ja det ligner nærmest forfølgelse – af Feilberg. Feilbergs svar på spørgsmålet, om han var grundtvigianer, fandt de, for det første var undvigende, og for det andet, mente de, at han ikke havde interesse for og kærlighed til den gamle af fædrene nedarvede tro. De var kede af, at de måske skulle se sig nøds-

get til at løsrive sig fra den hidtil så kære forbindelse til deres egen menighed.

Efter en tid, hvor Feilberg var kommet ind i arbejdet og varetagelsen af embedet, blev der klaget over, at der kun blev sunget nye salmer til gudstjenesterne. Salmerne var ukendte og gik oven i købet på hopsa melodier.

Der findes en omfattende brevveksling mellem især modstandernes talsmand proprietær Bennedsen og Feilberg. Det viser sig, at Bennedsen, der kritiserede alt muligt ved Feilbergs gudstjenester, ikke selv kom til gudstjenesterne!! En brevskriver, Nees fra Assersbølgård, som var tysk indvandrer, gav udtryk for, at det grundtvigske, som vedkommende altså mente, var Feilbergs baggrund, var *fagre Ord og Englelader, der dulmer Fornuften, mystificerer Livet og lader det Elastikum, som de kalde Tro, slaa svip. Det er det rene Blændværk.⁶*

Feilbergs svar i alle brevene til modstanderne og i hans korrespondance i øvrigt med andre samt med provst og biskop vidner om hans kultiverede, venlige, redelige, fordragelige og menneskelige begavelse og indsigt.

Brørup Højskole

Striden fortsatte og udviklede sig. Den 14. august 1869 holdtes generalforsamling i Eskelund Skole af aktionærer for en påtænkt højskole. *Højskolens Formaal skal være at meddele Undervisning efter en anden Metode end Højskolens i Askov, med hvilken man ikke er tilfreds der paa Egnen, som det hed i indbydelsen⁷.* Denne undervisning var nemlig alt for overfladisk, og der stilledes ingen fordringer til eleverne m.m. Blandt aktionærerne

var også udensogns folk som f.eks. Sønderkøvs ejer, Jens Momsen.

På generalforsamlingen besluttede man sig for at begynde en højskole den 1. november samme år.

Bennedsen, Stensvangård blev bestyrelsens formand. Skolens forstander skulle være A. C. Riis Lowson, og der blev erhvervet en bygning ved den gamle korsvej i Eskelund til formålet. Det er huset, der i dag har adressen Eskelund Kærvej 1. I 1869 var Eskelund egnens by. Først med jernbanen i 1874 blev stationsbyen Brørup den lokale hovedby.

Skolen kom i gang. Det første år var der 24 elever på vinterskolen og 12 om sommeren – det følgende år 19 og 7 – i 1872 var der 12, og så er der ikke oplysning om de næste år. Riis Lowson og hans støtter, der tabte slaget om præstevalget, tabte også slaget her. Skolen måtte lukke i 1874.

Allerede i 1872 opgav Riis Lowson forstanderjobbet. Han søgte og fik præstekald i Tømmerby, og senere blev han præst i Vestervig, hvor han for øvrigt endte sine dage. Lowsons afløser på skolen, Jens Hansen Fogt, viste sig at være grundtvigsk orienteret, og han plejede omgang med de slemme Askov-lærere.

Feilberg vinder fodfæste

Modstanden mod Feilberg ebbede langsomt ud, hen over de syv år han var i embedet, men den forsvandt ikke helt. Brevvekslingen mellem Feilberg og modstanderne hørte nogenlunde op efter et års tid. Dog ikke for proprietær Bennedsens vedkommende. Han fortsatte angrebene på Feilberg, selv efter denne var flyttet til Darum.

Det hedder flere steder, hvor der er fortalt om tiden og situationen, at *efterhaanden vandt Feilberg folks Hjerter*.⁸

Feilbergs komme til Brørup-Lindknud var et afgjort brud med den tørre rationalisme, hvor der blev holdt timelange og kedelige prædikener og sunget lange salmer med gamle koralmelodier. Feilbergs prædikener var korte, billedrige og poetiske, hentede fra hans rige viden og formet med hans fine sproglige sans – de var små mesterværker både af form og indhold.

Førstelærer J.K. Jensen, Eskelund skrev om Feilberg, da denne kunne være blevet 100 år: *Feilberg var en ejendommelig og uforglemmelig Præst. Han gennemgik ikke Søndagens Tekst, men tog stundom et Ord deraf eller et Eventyr eller et Rejseminde, et Billede, eller hvad andet, der sysselsatte hans Tanker og som kunne kaste Lys over Teksten. Man blev aldrig træt af at høre ham.* – og senere – *Alle der kom i Berøring med dr. H.F. Feilberg, bevarer til deres Dages Ende Mindet om en Personlighed af usædvanlig Lødighed*.⁹

I "Brørup sogns historie" fortælles, at når folk havde fået en recept ved lægen på medicin for et eller andet, kom de til Feilberg; han skulle se, om den var rigtig. Feilberg var altså også kyndig på lægekunst som på så meget andet. Der er mange eksempler på, hvordan han hjalp folk, hvor der var behov. Det kunne være såvel i praktiske ting som på anden måde.

I "Fra Lindknud sogn" fortælles om en dreng i Okslund, som var blindfødt. Feilberg skaffede drengen bøger med blindskrift og ordnede det for ham, så han kom på det kongelige blindeinstitut i København. Drengen blev mange år senere orga-

nist ved Viborg Domkirke på trods af sit handicap.

Feilberg får nyt kald

Efter syv år i Brørup-Lindknud sagde familien farvel til sognene i erkendelse af, at embedet var for magert. Det havde kostet meget, at få præstegårdens landbrug bragt i stand, så det kunne give et afkast, og familien var blevet forøget til efterhånden seks børn.

Ved afskeden sluttede Feilberg med ordene: *Hermed Sluttes jeg Afskriften af Dokumenter angaaende min Indtrædelse i Brørup/Lindknud, og naar jeg skilles fra Sognene med den inderligste Tak for 7 Aars kærligt Samliv, naar jeg det sidste Aar modtog et frivilligt Tilskud til min Løn paa over 300 Rdl. og tog Afsked i Kirken, smykket med Grønt fra øverst til nederst, saa skal mit sidste Ord være: Gud som skaffede mig Plads og bøjede Menneskehjerter imod mig, ham og ham alene Æren.*¹⁰

I betragtning af den bastante modstand, der havde været mod Feilberg og det slemme nye i 1869, kan det undre en eftertids folk, at man så hurtigt vendte om og tog det nye til sig i de to sogne.

Da der skulle findes en afløser for Feilberg, valgtes en præst, Carl Emil Mathiesen, som ikke lagde skjul på, at han var grundtvigianer. Nu gjorde det åbenbart ikke noget med det grundtvigske. Som et kuriosum havde også han, som Feilberg, en fætter blandt Askov-lærerne, nemlig Holger Begtrup.

Alle senere valg af præster i sognene vidner for øvrigt om, at de netop skulle være præster af grundtvigsk observans. Dette holdningsskifte må i høj grad skyldes Feilberg. Han overvandt modstanden og var

den, der bragte det nye til sognene og beredte jordbunden for sine efterkommere. Der fortælles flere steder om, at hans færd blandt folk var jævn og ligetil. Han vandt mennesker med sit stilfærdige væsen og rige lune.

Hvem var H.F. Feilberg, og hvor kom han fra?

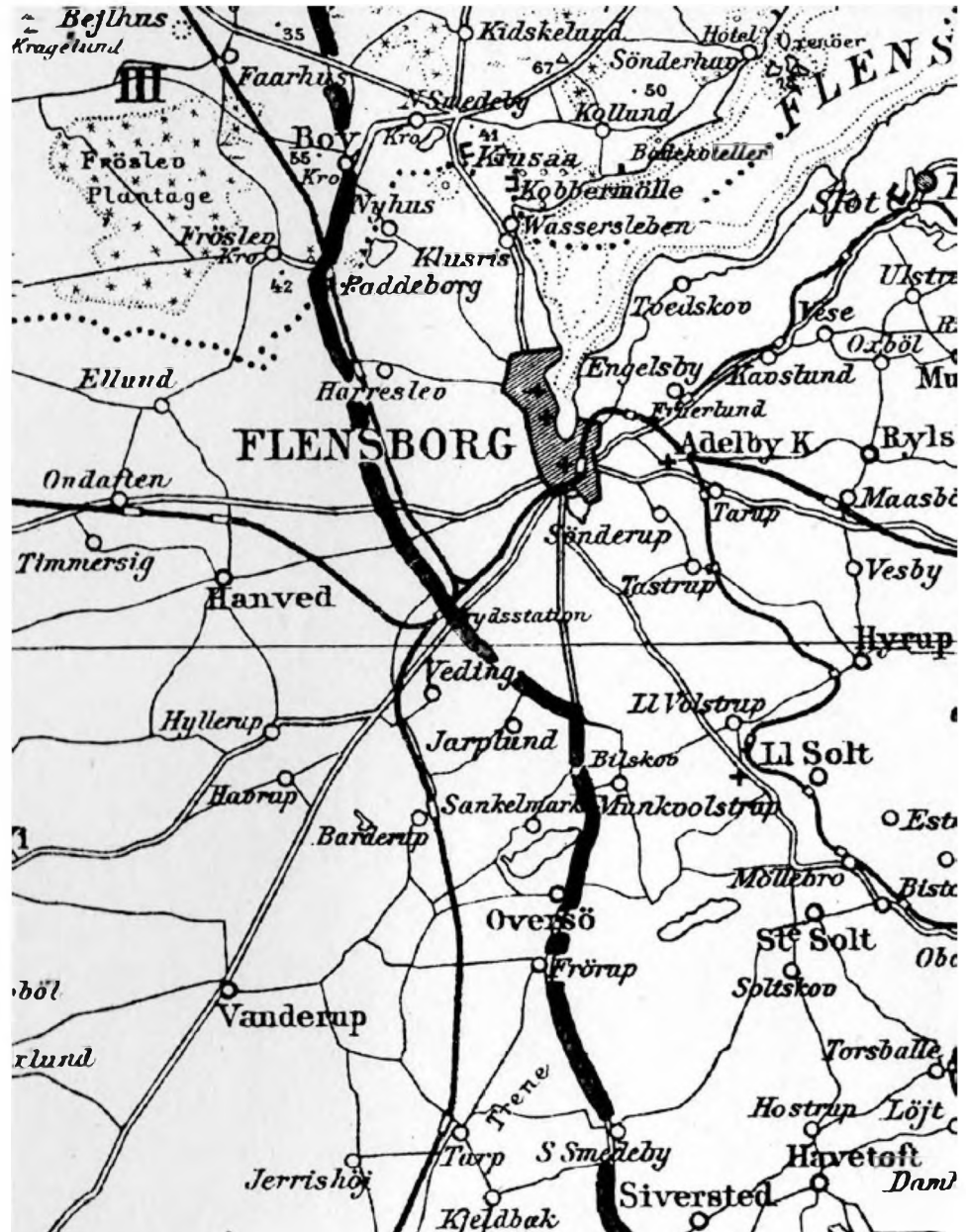
Feilberg blev født i Hillerød, hvor faderen var præst, den 6. august 1831 og døde 13. oktober 1921. Da Henning Frederik var tre år, i 1834 flyttede familien til præsteembedet i Alslev-Hostrup ved Varde, og var der i tre år, inden de fortsatte til embedet i Vester Vedsted. Det var især herfra H.F. Feilberg havde sine barndoms minder. I 1848 flyttede forældrene, Nikolai Laurentius Feilberg og Conradine Købke til embedet i Ullerup på Als.

Det blev en meget dramatisk tid for forældrene pga. Treårskrigen 1848-50 og siden 1864, men det er en anden historie. Den findes fornemt beskrevet i en lille bog af Peder Beck: "Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham".

Feilbergfamilien har slægtsbånd til flere kendte navne fra Danmarkshistorien. En af moderens otte søskende var den kendte guldaldermaler, Christen Købke. En søster var gift med en farbror til grosserer Holger Petersen på Baldersbæk¹¹. Feilbergerne har haft og har betydningsfulde poster i Danmark, ja også i udlandet for adskilliges vedkommende.

H.F. Feilberg giftede sig med sin kusine, Louise Anna Nutzhorn, så familieskabet med den familie var der i forvejen, og Heinrich Nutzhorn på Askov Højskole var både hans svoger og fætter.

I Solt nogle km syd for Flensborg fik Feilberg sit første embede. Senere kom han til St. Vi og Valsbøl, som var i nabolaget. Kortudsnit fra Hugo Matthiessen: Hærvejen, 1934, Billedbilag 5.

H.F. Feilberg gik på latinskolen i Ribe og rejste derefter til København for at studere teologi. Her blev han kendt og fortrolig med mange af den tids personligheder fra

åndsverdenen og fra kunstnerkredse – folk, som fik betydning for ham senere hen.

Som nyuddannet teologisk kandidat fik han embede i Solt på Angel. Det var en stor

overgang for den unge kandidat. Fra det københavnske miljø var han vant til, at man forstod hinanden umiddelbart – på dansk selvfølgelig. På Angel var tysk det anerkendte sprog – endda i kirken. Dansk var proletar-sprog. Det var simpelt og plat at tale dansk. De der betød noget, havde ligefrem skræk for, at blive anset for at være danske, og endeligt havde man da også mest brug for tysk, når der skulle handles, og turen gik sydover.

Spørgsmålet for den unge præst var her, for det første at vække almindelige folks forståelse for modersmålet, og for det andet overhovedet at blive forstået på dansk i kirken.

Hvad kunne en præst da gøre for at komme i tale med folk?

Her kan begyndelsen måske findes til det, Feilberg især har navn for i eftertiden – hans væren folkemindesamler, men han har helt sikkert også haft noget med fra sit hjem. På Als havde forældrene i hvert fald mødt de samme sprogvanskeligheder og spændinger.

Den unge præst måtte ud til folk for at finde ud af, hvordan de kunne komme i snak. Her fik han øje på og for almuens liv – dens særpræg. Han fortalte selv, at han kom til at se almuens liv med dens sæd og skik, dens livsformer og åndelige indhold som en kulturudvikling, der havde sin rod i oldtiden, og derfra med mange mellemlid, gennem udvikling og forbedring strakte sig ned til vore dage. Det, han hørte folk fortælle, skrev han ned. Det var gåder og ordsprog, rim og remser, fortællinger, leve- og talemåder til hverdag og fest, til søgn og helg.

Det lykkedes ham at få folk i tale og få dem til at forstå, at modersmålet betød noget. Ja, at de selv betød noget. De var ikke proletarer. Folk kom efterhånden til at forstå det danske, forstå Feilbergs forkyndelse i kirken – og der opstod et tillidsforhold.

H F. Feilberg var blevet gift med Louise Anna, da han i 1856 blev præst i Solt, hvor de fik deres første børn. Senere kom de til Valsbøl og Store Vi også på Angel.

Hvad nu?

Så kom krigen i 1864 med tabet af de sønderjyske landsdele. Det gik hurtigt sådan, at Feilberg af de prøjsiske myndigheder blev stillet over for krav, han ikke kunne eller ville efterleve. Gudstjenesten skulle f. eks. foregå på tysk, og der skulle aflægges ed.

Han havde, da han læste i København, haft nogen undervisning på Frk. Zahles Pigeskole, som var ny dengang. Der kunne han komme tilbage til, men han valgte at slå sig ned i Odense, hvor han blev lærer på Fru Heins Pigeskole.

Han havde faktisk tilbud om præsteembedet i Kirke Helsing på Sjælland, men han mente faderen, som også havde måttet forlade sit embede på Als af samme grund som ham selv, trængte mere til arbejdet end ham. Faderen fik kaldet og havde det, til han blev en gammel mand.

Efter fire år i Odense kom opfordringen fra det lille mindretal i Brørup-Lindknud Sogne om at søge det ledige sognepræsteembede, som han så fik.

Præstegården i Præstkjær og forgængerens Præstens indtægt skulle i alt væsentlig komme fra driften af præstegården, der den-

Præstegården i Præstkjær var embedsbolig for sognets præst ind til 1927, hvor der blev bygget ny præstebolig i Brørup. Gården findes stadigvæk, og billedet er fra en senere tid, end da Feilberg flyttede ind i den forsømte præstegård. Lindknud lokalhistorisk Arkiv.

gang lå i Præstkjær midtvejs mellem Brørup og Holsted. Der hørte et stort areal til gården, men landbruget var i en meget dårlig forfatning. Forgængeren Peter Heinsen havde ikke bare forsømt præstegærdningen, han havde også misholdt præstegården. Meget af gårdens jord lå forsømt og udyrket hen.

Feilberg skrev til Louise Anna, mens hun endnu ikke var flyttet fra Odense, og Heinsen heller ikke var flyttet ud af præstegården, den 13. april 1869: *Jeg var nylig til Audiens hos Heinsen; Huset er fuldt af Bundmudder som Schiøtz siger, – det var stramt før, men bliver nok værre. I Køkkenet er Grukedlen brækket ned, Komfyren kommer bagefter, her er Ødelæggelsens Vederstyggelighed.*

Og dagen efter skrev han: *Her ser slemt ud. Da alt er flyttet bort kommer Manglerne til syne, og de er baade mange og store, og jeg er nærved at opgive Haabet om et blot nogenlunde hyggeligt Hus til dig naar du kommer. Heinsen er gaaet*

Hjemmefra i Aften, jeg har haft flere Samtaler med ham i løbet af Dagen, – før han er ude af Huset faar jeg ikke Ro. Der skal desværre nok holdes ud nogle Dage endnu. I Morgen skal jeg til Begravelse paa Estrup, følge fru Lautrup, hvis pludselige Død almindelig beklages.¹²

Gud ske Lov; – jeg har det godt, er ved godt Mod og gode Kræfter, møder alle Vegne stor Venlighed og har godt Haab om at komme igennem. Egnen er langt mere stor og afvexlende end i Store Vi, her er smukke Steder og bestemt mange flinke Folk. Jeg tænker meget paa Eder og længes meget efter Eder – – Godnat.¹³

Feilberg var indsat i embedet i januar 1869¹⁴ og må have boet sammen med Heinsen de første måneder til omkring 1. maj, hvor Louise Anna og børnene kom. Præstegårdens beboelse må være blevet sat i beboelig stand inden da.

Heinsen kom for øvrigt til at holde af og få tillid til Feilberg. Han var jo gået af med pension, og denne skulle Feilberg udrede, – sådan var ordningen dengang. Heinsen ville kun modtage pensionen af Feilberg, også efter denne var flyttet til Darum. Men det blev ordnet efter Heinsens ønske ved, at pensionen blev sendt til Feilberg, som så ekspederede den videre til Heinsen.

Feilberg samler folkeminder og tilhængere
I Brørup-Lindknud fortsatte Feilberg med at besøge folk og lytte til, hvad de havde at fortælle. Hans virksomhed som folkemindesamler blev ikke glemt. Hans interesse for, hvordan folk levede i det daglige, har sandsynligvis hjulpet med til at vinde folks tillid. Og så var han absolut ikke kirkens ophøjede embedsmand. Det var nyt dengang at møde sådan en præst.

Fire generationer. Fra venstre er det H.F. Feilberg, dernæst faderen og præsten Nicolai Laurentius, derefter H.F.s ældste søn, der havde navn som faderen, Henning Frederik, og dennes søn Carl Gunnar. Sønnen Henning Frederik var lærer og skolebestyrer, mens barnebarnet Carl Gunnar var teolog, men fik et stort navn som etnograf og blev professor i kulturgeografi. Han var også lærer på Askov Højskole en kort tid. Det er uvist, hvor billedet er taget. Det kan være i Darum eller i faderens præstegård i Kirke Helsing. Privateje.

Det kan konstateres, at med Feilberg gled grundtvigianismen i de to sogne ind i en sognekristendom uden tendens til frie menighedsdannelse. Der havde, som før nævnt, været en lille ansats til, at nogen af modstanderne ville bryde ud af sognefællesskabet og løse sognebånd til nabopræsten eller endda danne deres egen menighed, men det skete ikke. Feilbergs forkyndelse havde et grundtvigsk præg, men han ville

ellers ikke, som han selv havde sagt til modstanderne, være "partimand".

Tingene fjøede sig, som Feilberg ønskede det. Han kendte nøje til den grundtvigske bevægelse, men ville absolut ikke fare frem med bål og brand for at vinde ørenlyd for sagen. Han var skeptisk over for, at der blev missioneret for det grundtvigske på de nye højskoler, – også den i Askov.

I stedet gik han ud og talte med folk for

at samle oplysninger om, hvordan de havde det. Man kan tænke, at han på den måde fuldt så meget som højskolen var med til at myndiggøre folk og få dem til at forstå, at de betød noget. Han mødte folk med agtelse og med respekt for det, de var.

Det er klart, at der dengang mere end nogensinde måske var brug for, at almindelige folk kom til at føle, de var noget værd – var myndige. Højskolen var som sagt i gang med at oplyse, oplive og vække folk på deres måde. Feilberg gjorde det på sin. Da folkestyret blev indført i 1849, havde nogle været i tvivl om, hvorvidt folket var oplyst nok til at tage vare på dette folkestyre. Grundtvig bl.a. gik først ind for at indføre folkestyre, da han havde set, at højskolen i Rødning var blevet til noget. Selvfølgelig nok. Det var nye tider. Folk skulle vækkes af den oversete og ikke regnede almue, de befandt sig i. Der skulle tages vare på det nye *folke* styre – af folket.

Man kan fundere over, hvorfor det netop var her i Sydvestjylland, at folk meget hurtigt tog affære og skabte foreninger, kulturelle som faglige til forbedring af livs- og levevilkår. Der blev etableret virksomheder af forskellig slags, og skoler blomstrede op. Der skulle gøres forsøg med afgrøders gødskning i landbruget, derfor Askov Forsøgsstation. Køernes mælk skulle værdisættes, derfor kontrolforeninger og mejerier og kvægavlsforeninger osv. osv. Højskolen har helt sikkert sin del af æren, men Feilberg har også sin.

Efter syv år i Brørup-Lindknud flyttede Feilberg med sin store familie til Darum-Hunderup. Det kneb med økonomien i Brørup, og kaldet i Darum var federe. Man

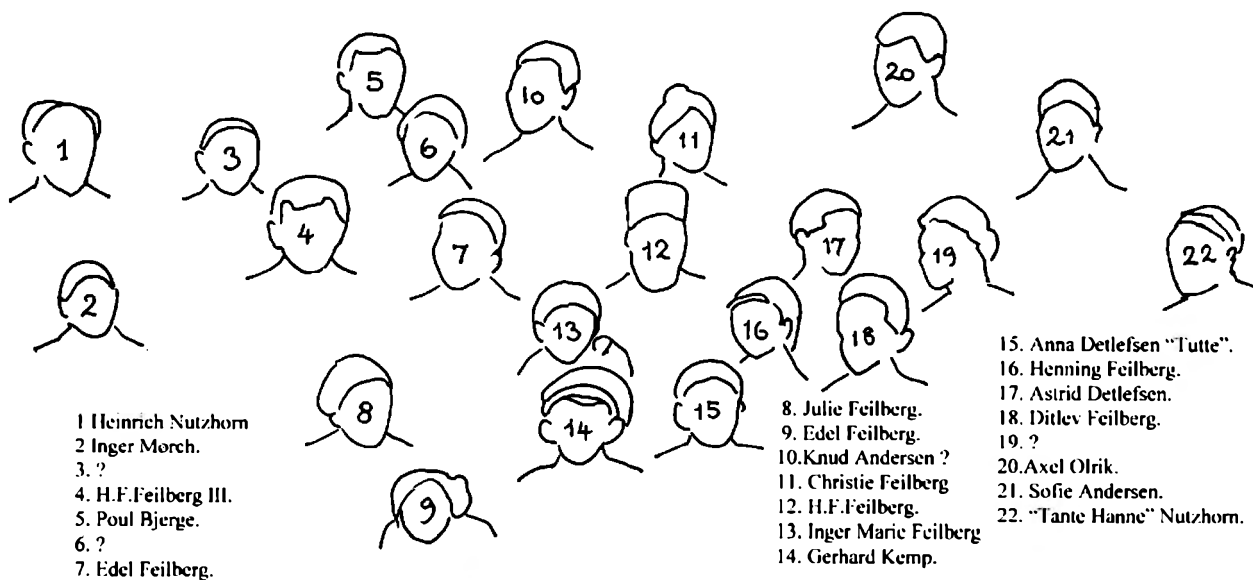

H.F. Feilbergs mindesten i Darum står på et synligt sted ud til vejen foran Darum Præstegård.

Foto: Andreas Bruun.

kan læse om, hvordan han og familien blev afholdt og også der *vandt alles Hjerter*, som det hedder. Og her fik han bedre lejlighed til at dyrke sine mange videnskabelige studier.

I Darum blev det til 15-16 år. En mindesten, der står ved præstegården, vidner om, hvor værdsat han har været. Feilberg følte sig slidt og opbrugt. Han havde haft ugentlige møder for ungdommen i præstegården, hvor han havde holdt foredrag om kirkelige emner, om folkeliv eller læst op om darwinisme o.m.m.a. Han havde efterhånden

Gruppbillede fra Askov ca 1901. (11. H.F. Feilberg's 70-års dag ?)

Familien Feilberg. Nr. 19, som der er ? ved, er helt sikkert Louise Anna, altså H.F. Feilbergs ægtefælle. Privateje.

samlet så meget folkemindestof og andet, der skulle ordnes og udgives, hvis det skulle være. Helbredet var meget skrøbeligt. Han var opslidt og mente, at han snart ville dø.

Familien flyttede til Askov i 1891. Huset hedder for øvrigt stadig "Feilbergs Hus" og blev siden til tjenestebolig for højskolen, men det er nu solgt fra til private, hvorved det har mistet dets særpræg. Feilberg var 60 år ved flytningen, så det blev til 30 år i Askov. Her døde en ung søn, Karl Adolf, og i 1895 Louise Anna. Det var selvfølgelig til stor sorg, men i Askov var der bud efter Feilberg på mange måder.

Tiden i Askov

Selv om Feilberg ikke ville tage direkte del i debatten om alt det nye med Grundtvig, vækkelserne osv., havde han sine tanker om og facon på at møde de nye udfordringer. Mens han var præst i Brørup-Lindknud og også i Darum, læste han bl.a. franske tidskrifter og havde kontakter til England og andre steder. Han vidste noget om, hvad der rørte sig rundt om på kloden. Måske også derfor så han på tingene i Danmark i et større perspektiv.

Askov hørte dengang til Malt Sogn, og her deltog Feilberg i dannelsen af valgmenigheden, som netop da var et spørgsmål, der optog sindene. Man kan læse i protokollen fra de første møder, at Feilberg talte med sognets præst, som han sørgede for at få et godt forhold til. Han fik lov til at have gudstjenesten en gang om måneden i Malt Kirke. Skulle Askov have en valgmenighed, skulle man, så vidt det overhovedet var muligt, undgå en konflikt i forhold til sognet og til dets præst.

*Askov Kirke under opførelse i 1899.
Vejen lokalhistorisk Arkiv.*

Der var det specielle omkring situationen i Askov og etableringen af en valgmenighed, at der egentlig ikke var uenighed om religiøse spørgsmål. Godt nok var man på højskolen ikke begejstret for sognets missionske præst, men det var dog mest et pladsproblem. Højskolen havde vokset sig så stor, at eleverne ikke kunne være i Malt Kirke. En tid var der faktisk tale om blot at danne en menighed med Feilberg som præst, hvis han magtede det – i første omgang uden selvstændig kirke. Det blev det ikke til. Der skulle bygges en kirke, og Feilberg gik med på tanken. Han kom ovenikøbet til at lægge grundstenen søndag, den 27. august 1899, efter der havde været holdt gudstjeneste på højskolen. I protokollen berettes om, at Feilberg i ornat lagde grundstenen med troens ord og fadervor.

Ellers kunne han nu koncentrere sig om sine folkeminder og det videnskabelige arbejde. Det er utroligt, hvad han fik samlet, ordnet og udgivet. Der kan læses om

Feilberg i studerekammeret. Privateje.

hans system med papirlapper med optegnelser, ordnet i blikæsker. Der var i 100.000-vis. Men han fik styr på optegnelserne og fik "Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål" udgivet i 1894. Det var en bog på 3.000 tospaltede sider. Han fik da tildelt graden som æresdoktor ved Københavns Universitet. Bogen giver viden om, hvordan ritualer og ceremonier gik i gang, når f. ex. et barn blev født, når der var bryllup eller dødsfald og begravelse, når høsten var i hus, når fedegrissen skulle slagtes o.m.m. Feilberg udgav endvidere "Fortællere og fortællinger fra andre lande", en samling indianerfortællinger og legender, et stort værk "Dansk

bondeliv" osv. Det kunne forbavse folk, når de mødte ham, at høre den gamle vismand som næsten 90-årig tumle med svære indiske guder, heltensnavne og sagn.

Livet igennem havde Feilberg i øvrigt været ferm til håndværksfag. Han havde et drejelad, hvor han kunne dreje de fineste ting såvel i træ som i jern. Han var desuden en anerkendt botaniker. Og han kunne nå noget nær det fuldkomne som fortæller, hedder det et sted.

En mindeværdig mand

Henning Frederik Feilberg døde den 13. oktober 1921. Hans kone og søn, der var døde omkring 1895, var blevet begravet på Malt Kirkegård. Valgmenighedskirken blev først etableret i 1900 og dermed også kirkegården i Askov. Louise Anna og sønnen, Karl Adolfs kister blev gravet op og flyttet fra Malt til Askov Kirkegård, og gravsat dér sammen med manden og faderen. Siden blev der rejst en stor sten på graven, hvori de tre navne blev hugget af Vejen-kunstneren Hansen Jakobsen. Stenen er en part af en stor sten, der blev delt i tre. Den største del står som genforenings-sten i Skibelund Krat, en anden del står som genforenings-sten i Rødding.

Senere er en datter blevet begravet i samme gravsted. Hun var ugift og boede sammen med faderen i huset til hans død, og derefter til hendes egen i 1954. Også hun var et kendt ansigt i Askov, hvor ældre folk har kunnet fortælle om hendes gode egenskaber og om hendes principfasthed.

På gravstedet står også en mindre sten med indskriften: *AF GUDS NÅDE ER JEG DEN JEG ER.*

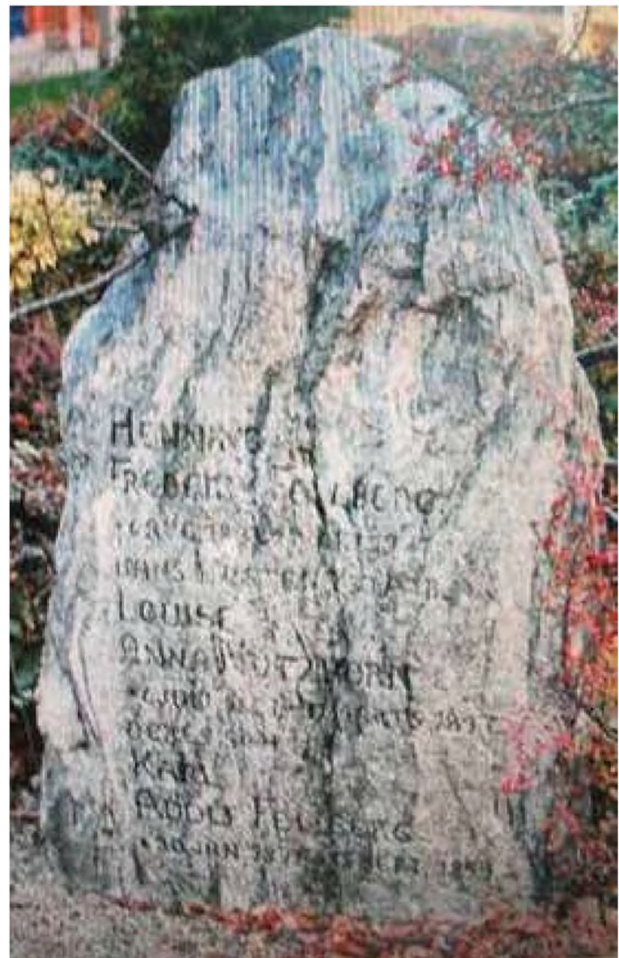

Feilberg og datteren Edel, der holdt hus for sin far. Familien Feilberg priser nu Edel for, at hun passede på faderens meget store samling af brevskeber og andre papirer. Privateje.

Feilberg kom til at opleve genforeningen i 1920, og i den anledning havde han sidste gang gudstjenesten i Askov Kirke, den 10. juli 1920.

Feilberg efterlod sig en meget stor mængde viden om, hvordan folk egentligt levede og havde det på den tid – viden om en kultur, der var. Han havde timer, var med i lærerkollegiet og blev brugt på Askov Højskole. Han levede i en tid, der var stærkt præget af nederlaget i 1864. Tre af hans

brødre havde deltaget i krigen, og han havde som præst i Store Vi på nært hold været vidne til det frygtelige tilbagemag for de danske soldater fra Dannevirke. Dog siger han et sted mange år senere noget om det smertelige i tabet af de sønderjyske landsdele: ... *at Nederlaget dog vist paa mange Maader har bragt stærke aandelige Rørelser ind i vort Folk, – det gælder da om at forstaa hinanden tilbunds. Vi er et lille Folk, inden snævre Grænser*

H.F. Feilbergs gravsten på Askov Kirkegård. Foto: Andreas Bruun.

*og skal vi frem, maa vi løfte i Flok uden gensidig Mistænksomhed eller Misforstaaelser.*¹⁵ Et andet sted opfordrer han jyske venner til at *hjælpe med Oplysninger til hans Samlinger, for paa den Maade at være med til at gøre Ære af vort Sprog, jeg tror det er det Værd.*¹⁶

Noter

1 Der er en lang historie om den sag. Schmidt 1949, s. 236.

2 Schmidt 1949, s. 245.

3 Schmidt 1949, s. 246.

4 Jensen, J.K. 1932, s. 45 og 46.

5 Jensen, J.K. 1932, s. 46 og 47.

6 Jensen, Bodil Riber 1990, s. 90.

7 Schmidt 1949, s. 329.

8 Thøgersen, s. 105.

9 Schmidt 1949, s. 250.

10 Jensen, J.K. 1932, s. 73.

11 Baldersbæk-bogen 1985, s. 17.

12 Jensen, J.K. 1932, s. 76-77.

13 Jensen, J.K. 1932, s. 77.

14 Schmidt 1949, s. 245.

15 Bruun 2007, s. 36.

16 Bruun 2007, s. 36.

Litteratur

Baldersbæk-bogen. Holger Petersens Fond 1985.

Beck, Peder: Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham. Poul Kristensens Forlag 1981.

Bruun, Andreas: H.F. Feilberg. Historisk Arkiv for Brørup og Omegn – Årsskrift 2007, s. 27-36.

Frandsen, Agner: Askov Kirke. Fra valgmenighedskirke til sognekirke i højskolbyen. Poul Kristensens Forlag 2003.

Jensen, Bodil Riber: Da grundtvigianismen kom til Brørup – Lindknud sogne. Ribe Stifts Årbog 1990.

Jensen, J.K.: Et par Bemærkninger i Anledning af H.F. Feilbergs Ophold i Brørup. Fra Ribe Amt 1932, s. 40-77.

Kristensen, Marius: H.F. Feilberg. Fra Ribe Amt 1932, s. 35-39.

Matthiessen, Hugo: Hærvejen, 1934.

Schmidt, August F.: Brørup sogns historie. Brørup Boghandel 1949.

Thøgersen, Niels: Fra Lindknud sogn. August F. Schmidt, Brabrand 1936.

Andreas Bruun, f. 1936. Knudsmindevej 20, 6650 Brørup. Har haft landbrug i Vittrup i 25 år og var derefter graver i Askov i 15 år. Har siddet i bestyrelser i landbrugets tjeneste og i kulturelle foreninger, blandt andet for Museet på Sønderkov. Er formand for Lindknud lokalhistorisk Forening, medudgiver af flere lokalhistoriske bøger og har leveret historier til forskellige historiske skrifter.

Ny havn ved Esbjerg Kleve – en dristig beslutning

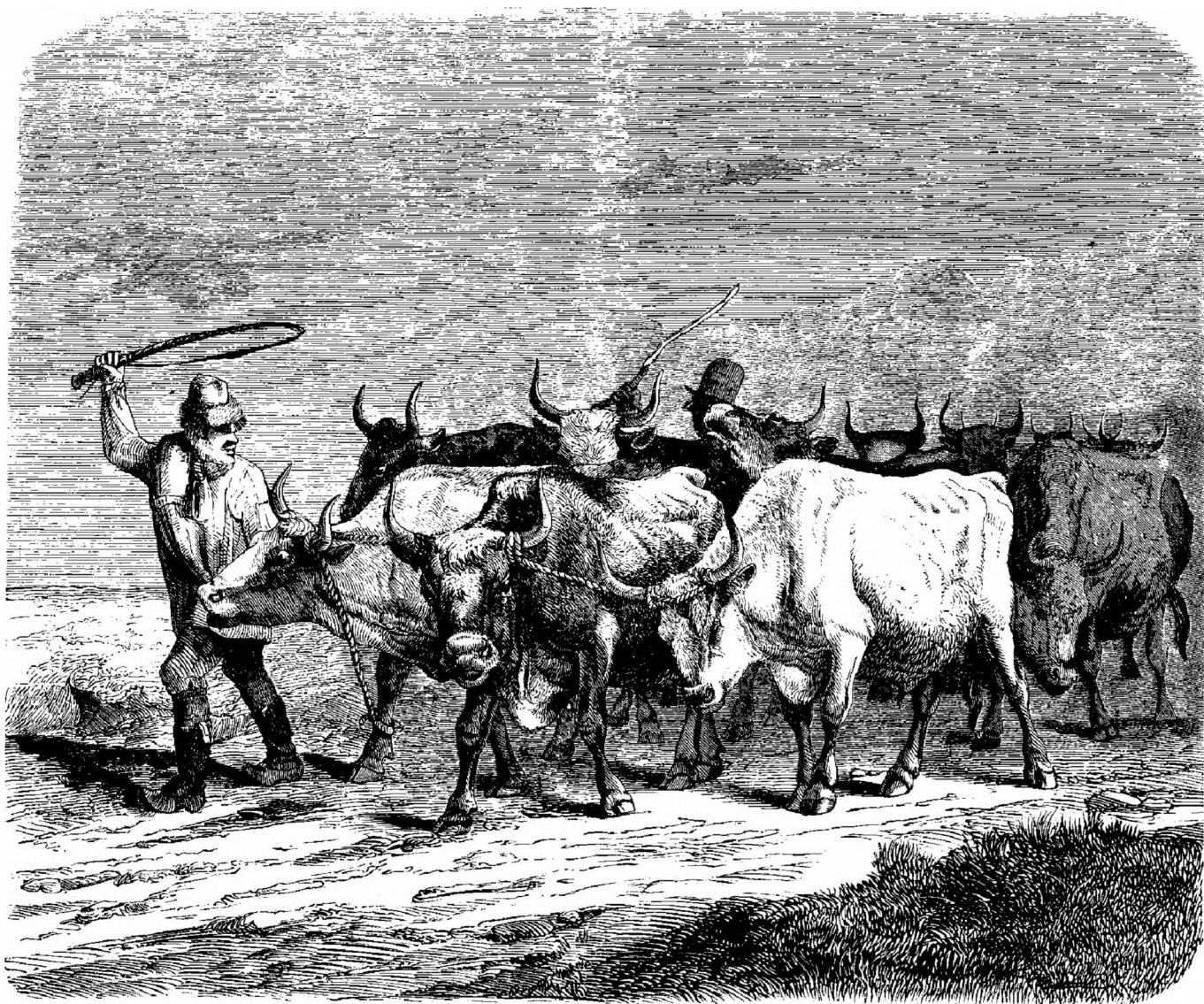
Af Vilhelm Brage Michelsen

Næste år, i 2018 er det 150 år siden, at kong Christian IX underskrev “Lov om anlæg af en Havn ved Esbjerg”. Jubilæet er en god anledning til at se på, hvad der gik forud for underskriften den 24. april 1868. Hvorfor var det så vigtigt med denne havn og hvor-

for netop her? En ny havn ved Jyllands vestkyst havde været under overvejelse i flere år. Allerede i 1851, ganske kort efter afslutningen af treårskrigen, undersøgte man mulighederne for en ny vestkysthavn til afløsning af udskibningshavnene i hertugdømmerne,

Den 90 fod høje Esbjerg Kleve og Fanø Dyb. Illustreret Tidende nr. 442, 15. marts 1868.

I århundreder er stude blevet drevet ned gennem Jylland for at blive solgt på markederne i det sydlige Slesvig og Holsten. I midten af 1800-tallet er tiden moden til en mere tidssvarende løsning på transportproblemet. Illustreret Tidende nr. 29, 15. april 1860.

og helt frem til beslutningen i 1868 var flere placeringsmuligheder i spil.

Lige til det sidste var der tvivl blandt teknikerne om, hvorvidt det overhovedet var muligt at besejle en ny havn i Vadehavet, men en viljefast indenrigsminister J.B.S.

Estrup fik loven gennemført, og anlægsarbejdet blev omgående sat i gang. Hvordan kom teknikerne frem til placeringen ved Esbjerg, og hvordan forløb beslutningsprocessen på Rigsdagen? Det belyses i denne artikel.

Landbrugseksporten

I midten af 1800-tallet er landbrugsprodukter kongerigets vigtigste eksportvare. Danmark er et landbrugsland, og af kongerigets halvanden million indbyggere bor og arbejder langt hovedparten på landet. Tiderne er gode for landbruget, der er overskud til at eksportere, og eksportmulighederne bliver endnu bedre, da briterne ophæver tolden på indførslen af kvæg i 1842, og reducerer kornetolden i 1847.

Igennem århundreder har jyske bønder solgt stude til de tyske markeder. I tusindtal er de hvert år blevet drevet ad de gamle drivveje til marskegnene i Slesvig og Holsten for at blive opfedet og solgt videre. Studene fra de store gårde i det vestlige og nordlige Jylland er en efterspurgt vare.¹ Efter englændernes ophævelse af tolden på kvæg kommer der i midten af 1800-tallet også gang i eksporten af stude til de britiske markeder. I 1850 er den danske studeeksport på godt 60.000 stk. årligt, heraf går knap halvdelen til Storbritannien. Også korneksporten er stigende. Kornet produceres især på de østjyske gårde og på øerne, mens udskibningen sker fra de østjyske fjordhavne og fra havne på øerne især København.²

Eksporten af stude til Storbritannien sker bl.a. via havnen i Husum, men efterhånden især fra statshavnen i Tønning ved Ejderens udløb. I 1861 udføres der 23.500 stk. levende stude over kajen i Tønning, hvor der på dette tidspunkt er fast dampskibsforbindelse til Hull og Lowestoft.³ Man behøver ikke som politiker eller landmand at være særlig fremsynet for at se, at det er tid til forandring. Og de mere tænksomme blandt kvæg-

avlerne er da også klar over, at der frem for den udmarvende drift af stude ned gennem Jylland er behov for en mere direkte eksport.⁴

De gamle havne

I vadehavsegnene har der fra gammel tid været muligheder for anløb af fladbundede skibe, og der har fra købstæderne eller disses ladepladser og udhavne bl.a. foregået udskibning af stude. De større eller mindre løb eller "dyb", som tidevandet strømmede igennem, har udgjort adgangsvejene til Vesterhavet. Via Listerdyb syd for Rømø, Riberdyb (Knudedyb) syd for Fanø og Grådyb nord for Fanø har sejlskibe kunnet sejle ind til ladepladserne og i nogle tilfælde helt op til købstaden.

Ribe og dennes ladeplads Hviding Nakke mistede sin betydning i slutningen af 1600-tallet, hvorefter Hjerting overtog dens rolle som udskibningssted for stude, og udskibningen herfra fortsatte frem til midten af 1800-tallet.⁵ I årene 1848 til 1853 anløb 40 engelske dampskibe og fire sejlskibe Hjerting, hvorfra de hvert år gennemsnitligt fragtede 600 stude, 80 tønder smør og 163 tønder korn. Nogle driftige købmænd fik i 1852 med beskeden støtte fra Rigsdagen etableret en anløbsbro, som dog i flere vintre blev ødelagt af isen og i 1862 endelig opgivet og pillet ned. Vanddybden på stedet var efterhånden også for lille til de større og større skibe.⁶

Tønder var længe en vigtig havn for Slesvig, men allerede i 1500-tallet afskar digebyggeri byen fra havet, og især Højer overtog rollen som udskibningssted. I slutningen af 1850'erne var der således fast damp-

Havne og løb i det vanskeligt tilgængelige Vadehav. De gamle havne ved Ribe (Hviding Nakke) og Tønder (Højer) er ikke længere i funktion i midten af 1800-tallet. Hjerting har taget over, men snart må man se sig om efter mere holdbare muligheder.

Esbjerg 1868-1943, s. 19.

skibsforbindelse fra Højer til Lowestoft i England. Langt den vigtigste udskibningshavn for stude i Slesvig var dog førnævnte Tønning.⁷

Havnene på Fanø ved Nordby og Sønderho var af stor betydning bl.a. som vinterhavne for de store sejlskibe, men de var uden betydning for udskibningen af stude.

Havn ved Strandby

Kysten fra Skagen til Blaavandshuk er en af de Søfarende saakaldet Jernkyst uden Havne og Tilflugtssteder. Kyststrækningen syd for Blaavandshuk er omgivne af udstrakte lavvandede Grunde, der i Ebbetiden forlades af Vandet og danner det storartede Skue af en indtil tre Mile bred af Dyn-det brungråfarvet Slette.⁸

Så malende beskriver J. P. Trap i 1860 den vestjyske kyst i sin første samlede beskrivelse af kongeriget. Han antyder her med al tydelighed, hvor svær en opgave det er at etablere en helt ny havn. Men allerede kort efter afslutningen af Treårskrigen tages udfordringen op, og der sættes gang i overvejelser om nye løsninger: Kan udskibningen af stude ske nærmere på producenterne og uafhængigt af uroen i hertugdømmerne?

Regeringen i København har indset, at der bliver brug for en helt ny havn. Påvirket af stemningen i disse år nedsætter den en kommission, der får til opgave at *bestemme hvilket Sted på Vesterhavskysten der er bedst skikket til Hovedudgangspunkt for Handelssamkvem med de overfor liggende Kystlande ved Nordsøen især med Dampskib*. Den opgave giver kommissionen i 1851 videre til den hollandske vandbygningsingeniør J. F. Beyerinck, der samme år afleverer sin rapport til kommissionen.⁹

I rapporten gennemgår Beyerinck de ovennævnte og enkelte andre bestående udskibningssteder og konkluderer, at de ikke uden store omkostninger vil kunne bringes i anvendelse som en egentlig havn. Han konkluderer, at man i beslutningen om stedet *vil være indskrænket til at vælge mellem Strandby, Husum og Tønningen*. Af disse tre muligheder anbefaler Beyerinck Strandby

på grund af beliggenheden ud for Grådyb og i læ af Fanø. Det er bemærkelsesværdigt, at Beyerincks i sit fravalg af Tønning og Husum, ud over at beskrive de tekniske problemer, også henviser til *de politiske forviklinger, hvori den sydligste del af Hertugdømmet Slesvig og navnlig Husum nu befinder sig*. Han har forstået sin opgaves politiske implikationer.

Men tiden er ikke moden til beslutning. Bitterheden overfor det slesvig-holstenske oprør fortager sig i løbet af 1850'erne, og Beyerincks havneprojekt bliver lagt i skuffen. I 1853, blot et par år efter at Beyerinck har afleveret sin rapport, vælger den danske regering oven i købet at investere i nye anløbsbroer i Tønning, og i 1854 anlægges på privat basis en jernbane mellem Flensborg og Tønning med mulighed for at fragte studene fra Østkysten til Tønning og videre til det engelske marked.¹⁰ Banestrækningen bliver imidlertid ikke nogen succes, hvad kvægtransporten angår, for det er besværligt at få studene fra Nord- og Vestjylland til Flensborg, da den Østjyske Længdebane først færdiggøres et årti senere.

Tabet af hertugdømmerne

– nye ideer til havne

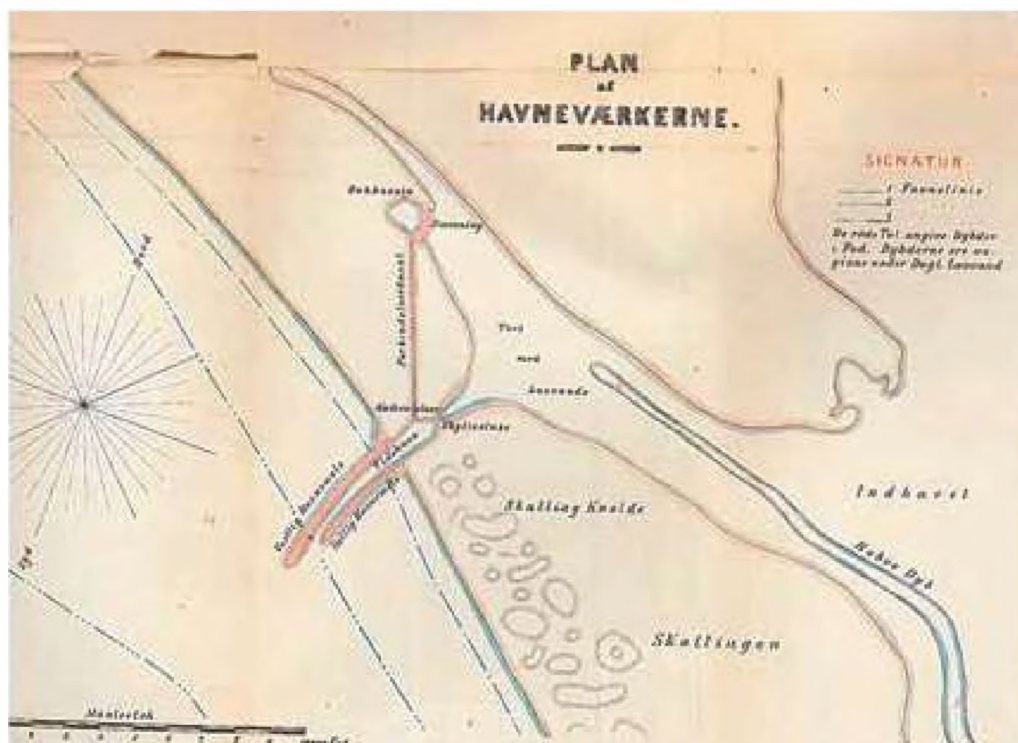
I et tiår fortsætter Tønning med at være den vigtigste udskibningshavn for studene, men i 1864 ændrer situationen sig. Efter fredsslutningen i Wien i efteråret 1864 står det helt klart, at hertugdømmerne er tabt, og tiden er for alvor moden til at overveje, hvordan man finder en ny udskibningsmulighed for de jyske stude. Indenrigsministeriets embedsmand, vandbygningsinspektør C. Carlsen bliver nu sat til at se på mulighederne for

Beyerincks projekt fra 1851 til en havn ved Strandby. Ud for Grådyb og delvis i læ af Fanø. Fra Esbjerg 1868-1943, s. 21.

en vestjysk havn, og han finder Beyerincks gamle projekt frem. Selvom han er noget skeptisk både over for konstruktionen og placeringen, så ender han med at anbefale Strandby. Der er ikke tid til nye og måske langvarige undersøgelser på grund af det politiske pres, der er for at få et lovforslag fremlagt. Han anslår prisen for anlæg af en havn ved Strandby til 550.000 Rigsdaler.¹¹

Carlsens skepsis deles af andre, for nu træder civilingeniør og tidligere digekon-

Bruuns skitse til en vestvendte havn på Skallingen fra foråret 1865: Fra det lille Dokbassin øverst etableres en Forbindelseskanal frem til en Kammerluse. Herfra fører en Tidehavn ud til Vesterhavet mellem to havnemoler. Tidehavnen holdes fri for tilsklikning ved at Skyllestusen ind mod Hoboe Dyb åbnes ved højvande og udnytter forskydningen i tidspunktet for højvande. Bruuns rapport om en vestvendt havn, 1868.

duktør i Slesvig, C. Bruun frem på scenen. Bruun er som så mange andre statsembetsmænd blevet arbejdsløs ved tabet af Slesvig, og af egen drift og interesse går han i gang med at undersøge havnemuligheder. Han kortlægger vanddybderne i de forskellige dele af Grådyb og kommer frem til, at barren ud for Grådyb, den sandbanke, som dybet munder ud i, og hvor sedimenterne aflejres, højst har en dybde på otte fod ved lavvande, og at vanddybderne her ved tidligere pejlinger er konstateret at være faldende. Han konkluderer: *Denne Dybde er næppe tilstrækkelig til derpå at basere et nogenlunde brugbart Havneanlæg ... der vil være indskrænket til Sejlskibe af 6-7 Fods og Dampskibe af 8-9 Fods dybgående ... og derfor synes det tvivlsomt om endog Jyllands Kvægdørsel i Længden lader sig lede ud over en sådan Havn.*¹²

Men Bruun nøjes ikke med at problematisere havneprojektet ved Strandby. Han lægger også sit helt eget projekt frem, nemlig til en havn i Ho Bugt på østsiden af Skallingen, og med en *Gjennemstikning af Skallingen* til et moleanlæg på vestsiden af Skallingen ud mod Vesterhavet. Bruun går ikke ind i en nøjere beregning af prisen på sådant et anlæg, men har nogle sammenligninger med tilsvarende udenlandske projekter, der antyder, at prisen vil være nogle millioner Rigsdaler.¹³

Også et andet, fantasifuldt projekt dukker op i disse år. En engelsk entreprenør, Kingdon tilbyder at anlægge en havn ved at gennemgrave Holmsland Klit og bygge havnen inden for klitten i Ringkøbing Fjord. Kingdon tilbyder oven i købet at betale for anlægget mod at få overdraget det land,

som inddæmmes og tørlægges ved projektet.¹⁴ Kingdons ide om en sådan havn er ikke nærmere beskrevet ej heller de problemer, der vil være ved besejlingen ind over "jernkystens" revler.

Det bliver Beyerincks næsten 15 år gamle projekt til en havn ved Strandby, der bliver forelagt til politisk behandling.

Rigsdagen 1865: Havn ved Strandby¹⁵

*Eftersom vi have mistet Raadigheden over de gennem Hertugdømmet Slesvig gaaende Handelsveie, er det anset for at være af Vigtighed, at der aabnes den danske Handel en ny Vei, navnlig for Eksporten fra Jylland.*¹⁶ Sådan slår indenrigsminister Tillisch den nationale tone an, da han den 14. februar 1865, få måneder efter fredsslutningen i Wien fremlægger sit "Udkast til Lov om en Lokomotivbane fra Vamdrup til Strandby og anlæg af en Havn på sidste Sted".¹⁷

Tillich' lovforslag bygger altså på Carlsens hurtige bearbejdning af Beyerincks gamle skitse til en Strandbyhavn. Den forelægges Folketinget sammen med forslag til anlæg af en ny jernbane fra Vamdrup ved Kolding til Strandby. *Lokomotivbanen* er anslået at koste 1,4 mio. Rigsdaler og havnen 600.000 Rigsdaler.

Der udspænder sig nu en livlig debat i Folketinget, hvor to fløje markerer sig.

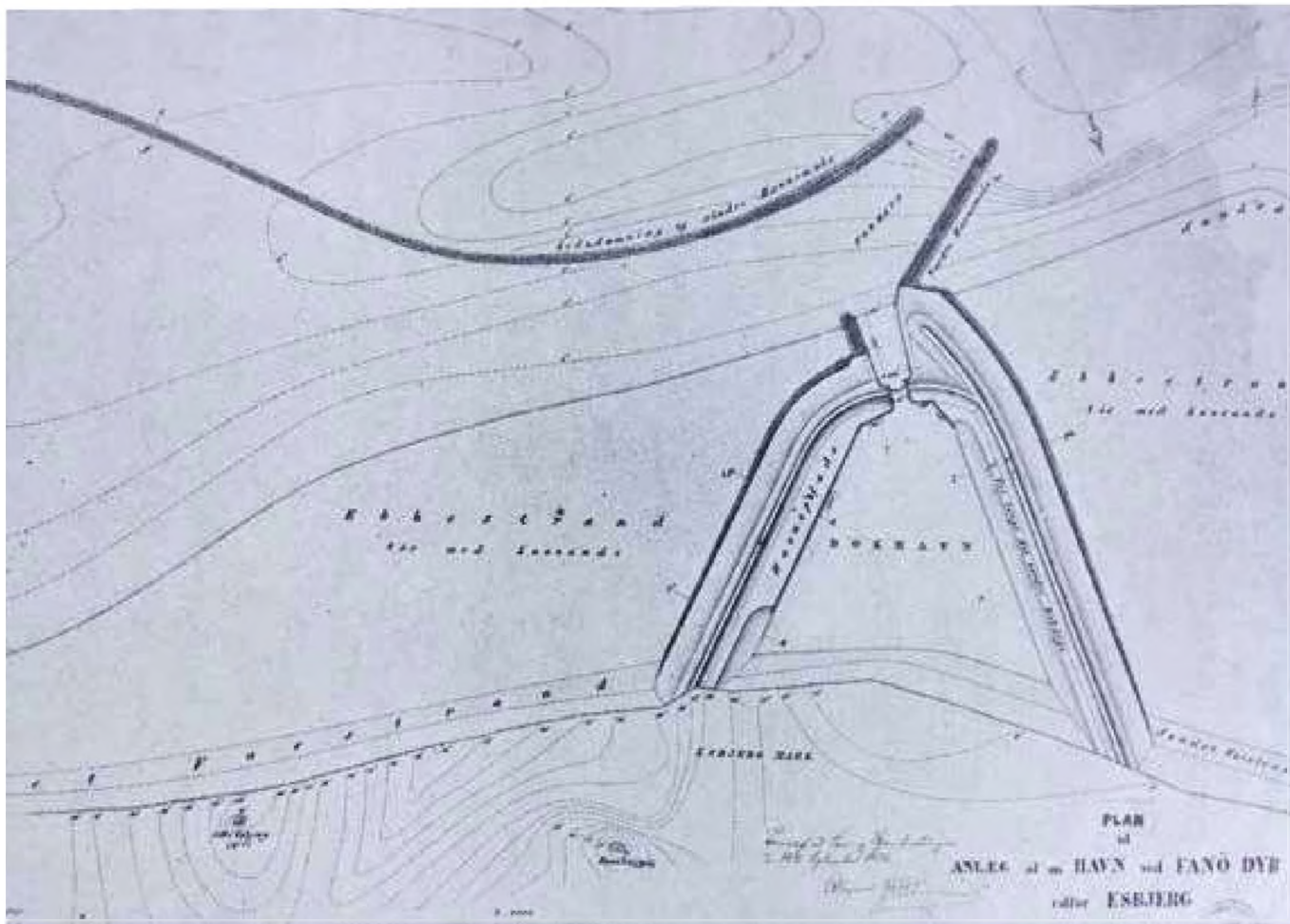
Den ene fløj er indstillet på at se tabet af hertugdømmerne i øjnene. Kühnel, præst valgt i Ribe finder, *at nu da den gamle Handelsvej gennem Slesvig er lukket for os eller i hvert fald blevet så kostbar, at den ikke kan benyttes ... må vi ud af den hele Maskepi med vor Nationalitets allerbitreste Fjende og træde ind i en direkte Handelsforbindelse med England, hvis Folk er*

venligt stemt mod vort Folk og i det mindste ikke hader os. C. V. Rimestad, redaktør fra København udtrykker det mere bramfrit: *når Benet er flaaet af en Mand, kan man ved kunstige Midler helbrede ham og forhindre at han dør.*

Den anden fløj, præget af de detroniserede nationalliberale, har ikke opgivet håbet om at vinde Slesvig tilbage. Kaptajn-løjtnant Tuxen, København mener ikke, at man skal gøre sig forhåbninger om, at det engelske Folk så gerne vil i kontakt med Danmark. *Den nuværende Grænse er hverken strategisk, historisk, politisk eller national. Jeg kan ikke forestille mig at den bliver staaende så længe denne Bane staar.* Monrad, den detroniserede konseilspræsident, er også skeptisk og finder forslaget *mindre glædeligt, da det synes at antyde, at man betragter de staaende Forhold for mere endelige end mange her i Tinget.*

Længere henne i debatten kommer de lokale interesser i spil, og flere nye forslag kommer på bordet. Kühnel mener, at åen og kanalen ind til Ribe Havn let kan uddybes til 10-12 fod. Riis fra Varde taler varmt for Hjerting, og Rimestad, valgt i Ringkøbing, henviser til Kingdons tilbud om at bygge en havn i Ringkøbing Fjord *uden en Skillingsbekostning for Staten.* Endelig foreslår Tuxen en havn ved Vixø (Vigsø ved Hanstholm), som han mener også vil kunne fungere som flådestation. De fleste talere er opmærksomme på spørgsmålet om tilstrækkelige vanddybder, og både tilhængere og modstandere hæfter sig specielt ved problemet med vanddybderne over Grådyb Barre.

I udvalgsbehandlingen hjælper det ikke med enigheden. Det eneste, man kan samles om, er, at ved Strandby skal havnen i

Bruun og Carlsens projekt til en dokhavn ved Esbjerg med Lededæmningen ud mod Fanø Dyb. Lededæmningen skal sikre bedst mulig gennemstrømning for tidevandet og dermed en selvrensende effekt i dybet. Bruun og Carlsens rapport, Indenrigsministeriet 1866.

hvert fald ikke bygges, allerhøjest kan der blive tale om en mindre anløbsbro. Udvalget anbefaler i stedet regeringen at gå i forhandling med den engelske entreprenør Kingdon om en havn i Ringkøbing Fjord.

Sagen når ikke til andenbehandling, den går i stå. Rigsdagen får det næste par år travlt med forfatningsarbejdet oven på tabet af hertugdømmerne, og studene aser fortsat ad de gamle drivveje til Slesvig.

Havn ved Esbjerg Kleve

I kulissen arbejdes der dog videre. Carlsen er igen sat på opgaven, og allerede den 20. maj 1865 sætter han Bruun i arbejde. Bruun har åbenbart gjort opmærksom på sig selv gennem sine undersøgelser af dybdeforholdene og med det spektakulære forslag om en havn bag Skallingen. Han får til opgave, under Carlsens *Overledelse at foretage de i anledning af et paatænkt Havneanlæg ved Graa-*

*dybs Fastlandskyst fornødne Undersøgelser på Stedet, samt derefter at udføre Projectering og Udarbejdelsen af Planen til Anlæg af en Havn på det Sted indenfor nævnte Dybs Område, som der til maatte findes bedst skikket.*¹⁸

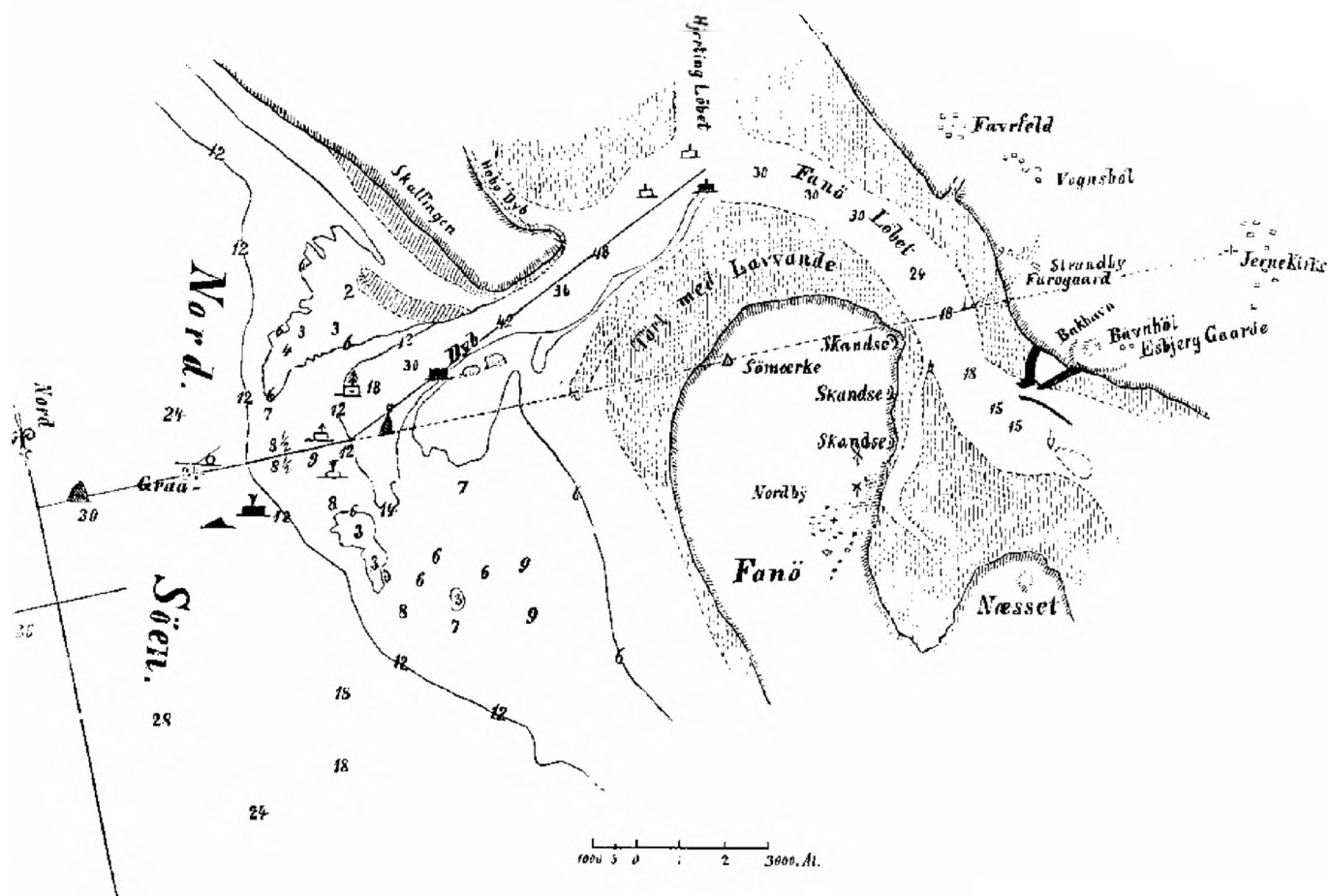
En bunden opgave for Bruun, der ellers, som vi har set, lige har tilkendegivet sin betænkelighed ved en havn indenfor Grådyb Barre. Det er bemærkelsesværdigt, med hvilken hastighed og omhu han kaster sig over opgaven, og allerede i november samme år afleverer han en gennemarbejdet rapport til Carlsen, som supplerer den med resume og anbefalinger, før den afleveres til ministeren. Interessant i Bruuns undersøgelse er, at han finder frem til, at udstrømningen gennem Grådyb efter højvande er en tredjedel større end indstrømningen gennem samme dyb før højvande. En del af det vand der strømmer ind gennem Knudedyb syd for Fanø før flod, strømmer altså ud gennem Grådyb efter flod. Det er interessant – også for Bruun selv – for det siger noget om en vis selvuddybende effekt i Fanø dyb (inden for Fanø) og i Grådyb. Uanset dette viser Bruuns undersøgelser også, at vanddybderne ved Grådyb Barre kun er 7½ fod ved lavvande og 12 ved højvande. Men denne gang problematiserer Bruun ikke dette. Det er han jo ikke bestilt til, og forholdet får lov til at hvile.

Den selvuddybende effekt i Fanø dyb er dog værd at fastholde, og Bruun dropper nu Beyerincks havn ved Strandby, fordi den med sin lange dæmning ud til havnebassinnet forhindrer det nævnte frie løb i Fanø Dyb og den selvrensende effekt af dybet efter højvande. Tilmed er farvandet ud for Strandby-havnen så smalt, at den deraf føl-

gende stærke strøm kunne blive et problem for skibenes manøvrering.¹⁹

Det bliver nødvendigt at flytte havnen længere ind i farvandet, siger Bruun og han peger på en placering 1000 favne, knap 2 km syd for Strandby ved Esbjerg Kleve. Han foreslår havnen etableret som en dokhavn med konstant vandspejl for at undgå tilslikning, et fænomen som har plaget havnene i Husum og Tønning. Bruun foreslår også et betydeligt større havnebassin end i Beyerincks Strandby-havn, så man undgår udvidelser de første år. Han sammenfatter fordelene ved en Havn ved Esbjerg med, at der her *er en dyb Red beskyttet mod Stormvinde ... en mindre stærk Strøm på grund af Dybets større Bredde ... og en naturlig beskyttet Beliggenhed, der medfører forholdsvis lave Anlægs- og Vedligeholdelsesomkostninger.*²⁰

Det er bemærkelsesværdigt, at der ikke i Bruuns rapport og i Carlsens resume følges op på konstateringen i rapportens indledning af den begrænsede vanddybde over Grådyb Barre. Det er værd at dvæle ved dette et øjeblik, for hvad betyder det, at der, som Bruun konstaterer, kun er en vanddybde ved lavvande på 7½ fod (2,3 m) over barren, og ved højvande 12 fod (3,8 m). Hvor dybt stikker dampskibene, der skal besejle den nye havn? "Danmarks Handelsflåde 1871", det ældst tilgængelige skrift om emnet, angiver dybgangen for skibe, der er registreret i de enkelte havne i landet. Ud af den samlede danske handelsflåde i 1871 på ca. 2100 skibe er de 68 dampdrevne. Af disse 68 stikker ikke mindre end 58 mere end 6½ fod og vil ikke kunne gå ind over Grådyb Barre ved lavvande, når der til duvning mv. skal være mindst 1-2 fod under

Illustreret Tidendes reporter er opmærksom på problemerne med vanddybder. Sådan skriver han i en artikel den 15. marts 1868: Man skulle nu troe, at Regeringen forinden den forelagde en sådan Lov, havde skaffet sig Sikkerhed for, at Skibene kunne komme ind til Havnen, der jo ellers var til ingen nytte. Ikkedestomindre findes der kloge Folk i Thinget, som paastaae, at Graadybet stadigt tilsander mere og mere, og at Dybden i Farvandet aftager Aar for Aar. Illustreret Tidende nr. 442, 15. marts 1868.

kølen. 27 af disse 58 stikker mere end 11 fod, og vil ikke engang kunne gå ind over barren ved højvande. Bruun og Carlsen, berører overhovedet ikke denne problemstilling.²¹ Den bliver dog senere taget op i behandlingen på Rigsdagen.

Rigsdagen 1868²²

Rigsdagen har stadig travlt med forfatnings-

arbejdet i 1866, og først i 1867 bliver lovgivningsarbejdet vedrørende de vestjyske jernbaner og en ny havn taget op igen. Det er nu indenrigsminister og storgodsejer J.B.S. Estrup, den senere velkendte konsilspræsident, der forelægger et lovforslag for Folketinget. Det sker en af de første dage i 1868, og det bliver med udgangspunkt i Carlsen og Bruuns projekt for en havn ved

Esbjerg.²³ Havde Tillisch været lidt højt-ravende i sin forelæggelsestale tre år tidligere, så er Estrup noget mere jordnær i sin omtale af lovforslaget den 6. januar 1868: *Jeg maa anse det for meget ønskeligt, at man allerede nu tager en endelig Bestemmelse om Anlægget af en Havn ved Vestkysten, der forekommer mig at være en nødvendig Betingelse for at de projekterede vestjyske Jernbaner kunne få en Betydning som man ønsker de skulle opnaa.*²⁴

På et forudgående dagsordenspunkt har Folketinget behandlet lovforslag om en bane fra Vamdrup til Esbjerg og en bane fra Esbjerg til Struer, og Estrup nøjes altså i sin forelæggelse med at henvise til disse baneanlæg. Heller ikke i bemærkningerne til loven er der gjort noget videre ud af at motivere havneanlægget. Estrup og hans embedsmænd har vel forudsat, at formålet med havnen er alle bekendt.

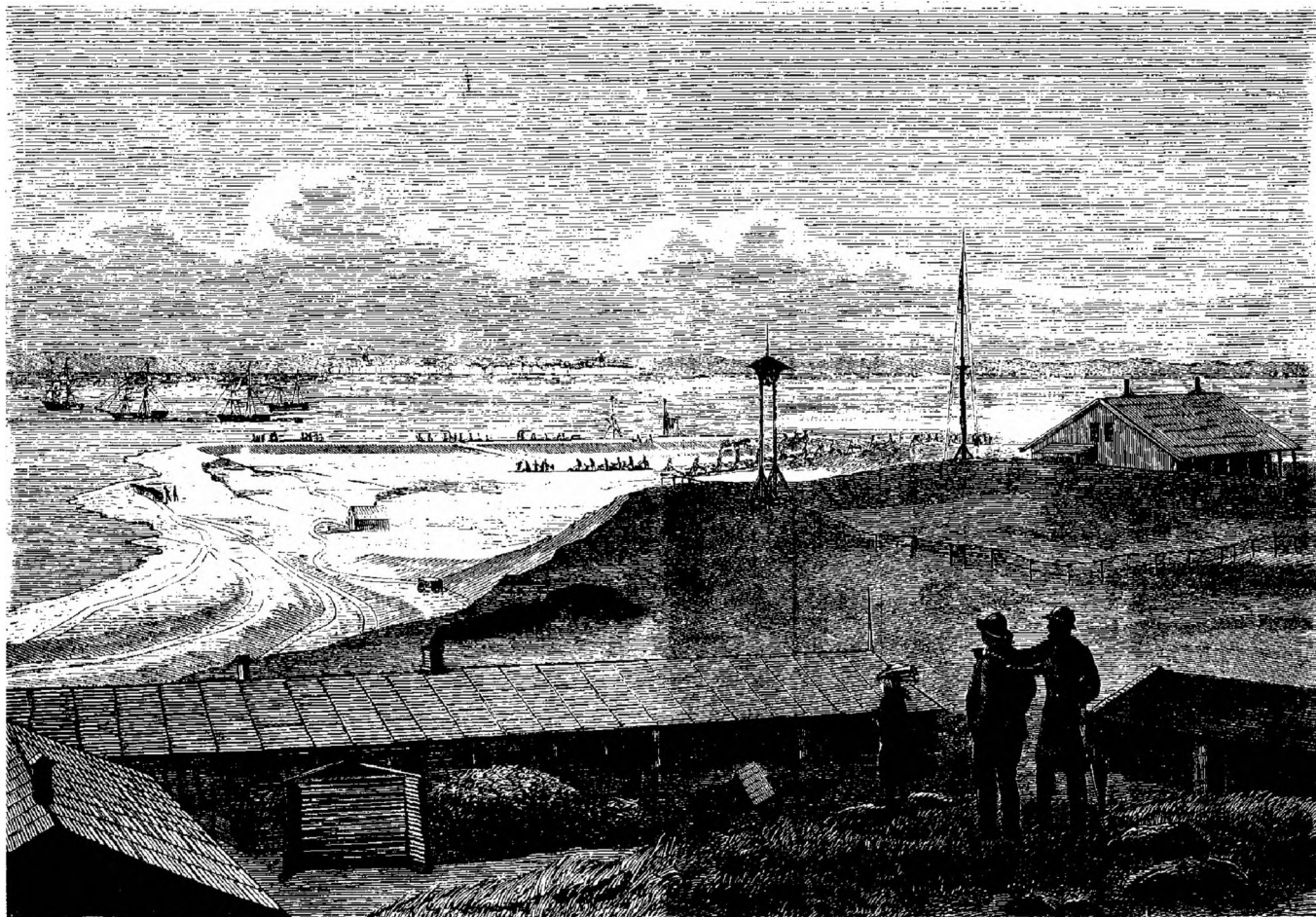
I de langstrakte debatter i folketingssalen genkender man argumenterne og fløjene fra diskussionen tre år tidligere, selv om den nationale retorik er blevet noget mere afdæmpet. Modstanderne gør sig fortsat stærkt gældende i debatten og betvivler nødvendigheden af en ny havn i det øde Vestjylland. Også økonomien i projektet anfægtes, og der efterlyses beregninger af indtægter og udgifter ved havnens drift. Igen og igen rejses spørgsmålet om, hvorvidt vanddybden ved Grådyb Barre er tilstrækkelig til de stadigt større dampskibe. Det er især modstanderne, der tager fat i emnet, men også tilhængere rejser problemet.

Bruuns havn ved Skallingen, havnen i Ringkøbing Fjord, og en havn ved Vigsø bringes på bane og drøftes såvel i Folketingssalen som i udvalgsarbejdet. Havnen

Havnens forkæmper, indenrigsminister og senere konseilspræsident J.B.S. Estrup. Fotograf ukendt.

ved Skallingen er nu beregnet til at koste 5-6 mio. Rigsdaler og bliver hurtigt udelukket. *Ringkøbingprojektet er dødt*, erklærer Estrup uden videre forklaring, og en havn ved Vigsø finder han *interessant som Orlogshavn, ikke som Konkurrent til Esbjerg*. Henvendt til modstandere, der fremstiller en havn ved Esbjerg som et utopisk dansk side-stykke til Hamborg Havn, siger Estrup: *Her er ikke tale om et nyt Hamborg, men en Havn til udslibning af jyske Eksportvarer, Kreaturer nu hvor Trafikken over sydligere Havne er besværliggjort*. Ingen, hverken Estrup eller andre, gør sig forestillinger om, at der er tale om andet end en omladningsstation for stude.

Anlægsarbejdet ved Esbjerg Kleve er i gang. Illustreret Tidende nr. 548, 27. marts 1870.

Denne Beliggenhed for Havnen er den, som med samtlige Forhold for Øje er den bedste, sammenfatter Estrup, og til kritikken af manglende økonomiske beregninger er svaret, at hvis sådanne Beregninger havde foreligget, så havde man nok også kritiseret dem. Vanddybderne kommenterer han slet ikke.

De tilhængere, der gør sig gældende, er først og fremmest storlandmænd, og så er det de lokalt valgte. De sidste har tydeligvis opgivet den indbyrdes strid om placeringen og går nu helhjertet ind for Esbjerg. De har indset, at uenighed svækker sagen og er vel

også bedre oplyste nu end i 1865, hvor de ikke havde Carlsens og Bruuns undersøgelser at holde sig til. En enkelt, der er tilhænger af havnen ved Esbjerg, forsøger i øvrigt at underbygge sin argumentation med, at Esbjerg Havn kan være af uvurderlig Nytte i Søkrig. Det afvises blankt af Estrup, der understreger, at der er tale om en havn til eksport af stude.

71 medlemmer stemmer for og 12 medlemmer imod ved tredjebehandlingen af lovforslaget. Modstanderne er københavnske og sjællandske købmænd, og så er det

embedsmænd i den offentlige administration, nogle af dem gamle kendinge fra den nationalliberale fløj. Også en enkelt østjysk landmand er blandt modstanderne.

I Landstinget er det også fra Østdanmark, modstanden viser sig. Redaktør Carl Ploug er imod at anvende 600.000 Rigsdaler på et *ubeboet øde punkt*, og Melchior, grosserer fra København taler for at satse på udskibning fra Slesvig: *Når vi selv rejser gennem Slesvig og vore Breve sendes gennem Slesvig, så kan vore Stude vel også*. Brygger Jacobsen og Orla Lehmann tilslutter sig nølende, men er betænkelige ved prisen for den nye havn. Flere godsejere markerer sig i landstingsdebatten som tilhængere af den nye havn. Også i Landstinget stiller de fleste talere spørgsmål ved, om vanddybderne er tilstrækkelige ved Grådyb Barre, uden at de får noget egentligt svar. Tværtimod er Estrup også i Landstinget ivrig i sit forsvar for Esbjerg Havn, og han afslutter debatten med at afvise alle betænkeligheder og ved at understrege: *Ingen har kunnet påvise et brugbart Alternativ*. Lovforslaget vedtages i Landstinget med stemmerne 41 for og kun 3 imod.²⁵

Få dage senere den 24. april 1868 underskriver kong Christian IX loven. Arbejdet med at anlægge en havn ved Esbjerg kan gå i gang.

En dristig beslutning

Estrup spiller en helt afgørende rolle for, at lovforslaget vedtages såvel i Folketinget som i Landstinget, og det endda med et komfortabelt flertal. Han har taget Bruun og Carlsens rapport til sig, og nu skal den havn bare bygges. Så må det briste eller bære. De store jyske kvægproducenter har presset på,

fordi fortsat udskibning over Tønning er politisk umulig og i praksis helt uholdbart, mens udskibning via de østjyske havne til Storbritannien indebærer en alt for lang transportvej for levende stude.

Alligevel kan det undre, at Rigsdagen bevilger 600.000 Rigsdaler til en havn, hvor der slet ikke er opstillet beregninger af de forventede indtægter og udgifter. Og det kan også undre, at Rigsdagen ikke efterspørger, hvad det betyder, at indsejlingsmulighederne over Grådyb Barre er så usikre, for ikke at sige umulige. Beslutningen om Esbjerg Havn er en dristig beslutning, ja man kan hævde, at den bliver taget i blinde. Men som Estrup fremhæver, er der ikke andre muligheder. De gamle anløbssteder kan ikke håndtere de store mængder stude, og alternativerne ved Vesterhavet er for dyre, besejlingsmæssigt for risikable og anlægsmæssigt uhåndterlige.

I dag ved vi, at det var en rigtig beslutning, der blev truffet. Havnen bygges omend med voldsomme forsinkelser, og den bliver en ubetinget succes på langt flere områder, end man forestillede sig i 1868. Ved skæbnens og naturkræfternes medvirken øges vandybderne ved Grådyb Barre med årene på trods af, at de i årtierne forinden var blevet reduceret. Hvad dette skyldtes er en anden historie, og at havnen kom til at danne grundlag for en helt ny by, er også en helt anden historie.

Noter

1. Bjørn 1988, s. 47f.
2. Thomsen 1966, s. 96 og 132.
3. Trap Slesvig 1864, s. 229 og 273.
4. Bjørn 1988, s. 334ff.
5. Guldberg 2009, s. 14ff.

6. Alkærsig 1909, s. 3.
7. Guldberg 2009, s. 17.
8. Trap Danmark, alm. del. 1860, s. 12ff.
9. Beyerincks rapport, 1851, Rigsdagstidende 1864/65, A, s. 1911ff.
10. Trap Slesvig 1864, s. 273.
11. Carlsens vurdering, Rigsdagstidende 1864/65, A, sp. 1932f.
12. Bruun, Om Beskaffenheden af Graadyb, s. 9ff.
13. Bruun, Havn udenfor Graadyb, 1865, s. 37ff.
14. Kingdons projekt, Udvalgsbetænkningen, Folketinget, A, sp. 745-758.
15. Folketingets forhandlinger 1864/65, sp. 2534-2595.
16. Folketinget 1864/65, forelæggelsen, sp. 2288f.
17. Lovudkastet, Folketinget 1864/65, A, sp. 1897-1942.
18. Bruun og Carlsen 1866, s. 13.
19. Bruun og Carlsen 1866, s. 23.
20. Bruun og Carlsen 1866, s. 24ff.
21. Danmarks Handelsflåde 1871, s. 1-67.
22. Folketingets forhandlinger 1867/68, sp. 801-44, 2892-2946 og 3349-80.
23. Folketinget 1867/68, A, lovforslaget, sp. 1275-78.
24. Folketinget 1867/68, forelæggelsen, sp. 463ff.
25. Landstingets forhandlinger 1867/68, sp. 2206ff, 2428ff og 2677ff.

Litteratur

- Alkærsig, S.: *Esbjerg Havn og By, Et Blad af Esbjergs Historie, I Havnen*. Esbjerg 1909.
- Beyerinck, J.F.: *Rapport til Regeringskommissionen*, i Rigsdagstidende 1864/65 tillæg A, sp. 1911ff. København 1851.
- Bjørn, Claus m.fl.: *Det danske landbrugs historie 1810-1914*. Odense 1988.
- Bruhn, Verner: *Esbjergs Historie 2, 1850-1910*. Esbjerg 1994.
- Bruun, C.: *Om Anlæg af en dansk Nordsøhavn udenfor Graadybets Barre*. Odense 1865.
- Bruun, C.: *Om Beskaffenheden af Graadyb og dette Løbs Brugbarhed til ved samme at anlægge en Dansk Nordsøhavn*. Odense 1865.
- Bruun, C. og Carlsen C.: *Om Anlægget af en Havn ved Graadybets Fastlandskyst*. I Meddelelse om de med hensyn hertil i 1865 foretagne Undersøgelser og projekteringer. København 1866.
- Elberling, E. m.fl.: *Rigsdagens medlemmer gennem hundrede år 1848-1948*. København 1849.
- Esbjerg Byråd: *Esbjerg 1868-1943*. Esbjerg 1943.
- Guldberg, Mette: *Vadehavets havne og ladesteder*. I Sjøkølen 2009, s. 8-20. Esbjerg 2010.
- Illustreret Tidende nr. 29, 15. april 1860. København 1860.

- Illustreret Tidende nr. 442, 15. marts 1868. København 1868.
- Illustreret Tidende nr. 548, 27. marts 1870. København 1870.
- Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1864/65. København 1865.
- Rigsdagstidende 1864/65, Tillæg A (Lovudkast Strandby Havn og Jernbane). København 1865.
- Rigsdagstidende 1864/65, Tillæg A (Beyerincks Rapport om Strandby Havn 1851, sp. 1911ff. og Vandbygningsinspektør Carlsens vurdering af samme, sp. 1932ff). København 1865.
- Rigsdagstidende 1864/65, Tillæg A, (Udvalgsbetænkning). København 1865.
- Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1867/68. København 1868.
- Rigsdagstidende 1867/68, Tillæg A (Lovudkast Esbjerg Havn). København 1868.
- Rigsdagstidende 1867/68, Tillæg B (Udvalgsbetænkning). København 1868.
- Rigsdagstidende 1867/68, Landstingets Forhandlinger. København 1868.
- Schneider, A.: *Danmarks Handelsflåde, årgang 1871*. København 1871.
- Thomsen, B.N.: *Dansk – Engelsk samhandel, et historisk rids 1661-1963*. Universitetsforlaget 1966,
- Trap, J.P.: *Statistisk-topografisk beskrivelse af Kongeriget Danmark, speciel del II, 2, Ribe Amt*. København 1858.
- Trap, J.P.: *Statistisk-topografisk beskrivelse af Kongeriget Danmark, alm. del, 1*. København 1860.
- Trap, J.P.: *Statistisk-topografisk beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig*. København 1864.

Vilhelm Brage Michelsen, f. 1944, akademiingeniør og kulturhistoriker, cand. mag. Tidligere ansat ved bl.a. Århus Amt og Miljøministeriet, beskæftiget med natur- og miljøbeskyttelse samt ledelsesopgaver. Forfatter til artikler og rapporter om natur- og miljøbeskyttelse mv. Ministerudpeget medlem af Fredningsnævnet for østlige Midtjylland.

Ribes cikoriefabrikker

Af Søren Mulvad

Der har tidligere været to fabrikker i Ribe, som fremstillede kaffeerstatning af cikorie-rødder. De beskæftigede adskillige ripensere og bidrog til omsætningen i staden. Der er så at sige ingen mindelser om disse virksomheder længere. I det følgende skal gøres et forsøg på at fastholde, hvad man i dag kan stykke sammen om fabrikkerne.

Lidt om kaffe

Det siges, at kaffens stimulerende virkning

først blev opdaget og bragt i menneskets tjeneste, da munke i det sydlige Ætiopien i 800-tallet blev opmærksomme på, at geder, der havde spist af kaffebuskens frugter, blev mere livlige. Munkene lavede derpå udtræk af disse frugter, kaffebønner, og drak det for at holde sig vågne under de lange nattegudstjenester, der er pålagt klostrenes beboere. Herfra skal brugen af kaffe have udviklet sig. Dette er naturligvis en legende, men den vidner om, hvor gammel nydelsen

Cikoriefabrikken på Mellemdammen. Akvarel 1878. Julius Th. Tuxen. Sydvestjyske Museer.

af kaffe er. I 1400-tallet kom kaffen fra Æthiopien til Yemen, i 1600-tallet til Rom. I 1671 blev de første frø bragt til Java, og allerede 1660-erne var kaffe en almindelig drik ved selskabelige sammenkomster i Danmark. Naturligvis fik regeringen øje på denne luksusvare, og den blev pålagt told. Første gang i 1778.¹ Vi ved ikke med nøjagtighed, hvornår kaffen nåede til Ribe, rimeligvis har skipperne og rejsende smagt drikken i Amsterdam og Hamborg, hvorfra den blev bragt til Vestjylland. År 1784 importerede en Ribekøbmand 1198 pund kaffebønner til salg i sin krambod. Det store kvantum tyder på, at kaffenydelse allerede da var udbredt i byen.² Siden har kaffen vundet voldsom udbredelse som nydelsesmiddel.³

Lidt om kaffeerstatning

Da kaffen er en oversøisk importvare, er den naturligvis et luksusprodukt og bliver beskattet som sådan. For at holde prisen nede og drøje på varen, fandt man på forskellige erstatningsprodukter og tilsætningsstoffer. Den bedste erstatning er den tørrede og formalede rod af cikorieplanten. Denne har en let kaffelignende smag og dertil en farveafgivelse, der matcher kaffen godt.

Cikorieplanten kendtes allerede tidligt i middelalderen, hvor munkene havde indført den. Et afkog af bladene anvendtes som middel mod hudsygdomme, og bladknopperne fra rødderne spises rå under navn af julesalat. Endiviesalat er en sideform af cikorieplanten.⁴

Cikorieplantens rod indeholder ca. 20% stivelse og sukkerstof, når den høstes efter første år. Den ældre rod bliver træagtig og uegnet til udtræk af kaffeerstatning. Rød-

derne blev i de første år, hvor man producerede kaffesurrogater, sandsynligvis importeret fra Holland, og man er tidligt begyndt at dyrke dem her til lands. Planten gror godt hos os, omtrent uafhængigt af vejret.

Under og efter Den første Verdenskrig, hvor oversøisk import var umulig, blev der dyrket hen mod 1000 ha med cikorie i Danmark, og da der gennemsnitligt kunne høstes 220 hkg pr. ha, var det en givtig sag. Hvert hkg blev i 1916 afregnet med 2,50 – 3,00 kr. 1910-1914 var der kun dyrket en tiendedel, 22.000 tons årligt, svarende til 4.500 tons færdig cikoriepulver.⁵ Dyrkningen fandt hovedsagelig sted, hvor der var kort til behandlingssted, altså var der spredt en række cikoriefabrikker ud over landet. Man beregnede, at transporten af friske rødder fordyrede det færdige produkt betydeligt, idet 80 % af rødderne svandt bort ved behandlingen.⁶

Når cikorien høstes, kan de grønne dele bruges som kreaturfoder, og kun rødderne skal fragtes til fabrikkerne. Enkelte fabrikker havde tørrerier i oplandet, hvor rødderne blev bragt hen og befriet for vandindholdet, inden de blev fragtet til den egentlige fabrik, hvor de blev formalede og pakkede.

Trods prisbilligheden i sammenligning med kaffe søger man at drøje mængden af cikoriepulver ved tilsætning af yderligere fyldstoffer som sukkerroe, ærtemel, garvebark og byg. Den kaffetilsætning man i dag, med nogen vanskelighed, kan købe sig, består af 60% ristet rug og 40% cikorie.⁷

Efter formaling blev pulveret pakket, oftest i papirtutter, sjældnere i træ- eller kartonæsker, og henstillet på lager i kælder-

Tut-papir fra cikoriefabrikken "Sønderjylland".
Privateje.

rum for at trække lidt fugt for at øge vægten inden detailsalget.

Ved tilsætning af erstatningspulveret til den ægte kaffe, intensiveres farven, og smagen bliver forstærket af de bitterstoffer og karamelstoffer, som cikorierødderne indeholder.

Anvendelse af cikorie i Danmark

Det ser ud til, at den tidligste anvendelse af cikorie som kaffesurrogat fandt sted i 1807, da der blev tilladt indførsel af denne vare fra Altona, hvor der fandtes en fabrik. Tilladelsen fulgtes snart op af flere tilladelser, hvor importen hovedsagelig forekom fra fabrikker i Hertugdømmerne.⁸ Importtilladelsen fulgtes op af en toldsats på én skilling pr. pund forarbejdet *cikoriekaffe*.

Det tidligste årstal for grundlæggelse af en cikoriefabrik i Danmark ser ud til at være 1834, hvor fabrikant Rich satte den senere så bekendte fabrikation i gang af *Richs*, som blev omtrent ensbetydende med produktet kaffeerstatning. Denne fabrik fortsatte indtil 1897,⁹ men ikke alle årene som selvstændig virksomhed. Den bekendte finansmand og stormogul i dansk finansverden, C.F. Tietgen havde tidligt set en mulig gevinst i produktet kaffeerstatning, og opkøbte oprindeligt seks fabrikker, som blev sammenlagt i 1872 under navnet De Danske Cikoriefabrikker A/S. Disse standsede først 1980. De seneste år produceredes hovedsagelig til det grønlandske marked, og da med produktnavnet *Richs*.¹⁰

Tietgens initiativ medførte nærmest en monopoltilstand og dermed en kraftig prisstigning på varen, hvilken blev trodset af de to fabrikker i Ribe, som øgede konkurrencen med DDCs cikorieimperium.¹¹ Oplysningen om Ribefabrikkerne stiftelsesår står dog ikke til troende, jfr. nedenfor.

Trods et godt salg på landsplan blev produktionen af kaffetilsætning allerede i 1907 omtalt som et nedgangsfag.¹² Der var da 22 fabrikker i landet med i alt 342 ansatte,¹³ heraf var de 231 ansat hos De Danske Cikoriefabrikker A/S.¹⁴ Der kunne bruges børn under 14 år på fabrikkerne, da det ikke nødvendigvis var tunge arbejdsopgaver, og det blev opgjort, at der i 1897 arbejdede 58 børn og i 1906 29 børn på fabrikkerne.¹⁵ Disse var placerede med tre i København, og resten i provinsen.

I Ribe Amt fandtes tre fabrikker, som enten tørrede eller behandlede cikorierødder til formaling.¹⁶

Cikoriefabrikken i Slotsgade. Foto ca. 1895. Fra venstre: Ukendt. Kbm. Martin Christensen, Saltgade. Ukendt. Fru Beck, "Tutter", sidder i forgrunden. Ukendt dame. Fru Schmidt. Herren under skiltet er Aksel Gerken. Stående bag vinduet: Fyrbøder Jensen. To ukendte damer. Fabriksejer Petersens søn Peter, kaldt "Peter Tut". Sydvestjyske Museer.

Så vidt det kan udledes af det statistiske materiale, bestod disse i de to fabrikker i Ribe samt et tørreri ved Brørup.

Cikorie i Ribe

Når man taler med ældre ripensere, kan nogen udpege adskillige adresser, hvor det påstås, at der tidligere blev fremstillet kaffetilsætning af cikorie. Det kan være sandt alt sammen, for hjemmeproduktion af snart sagt enhver vare til husholdningen var tidligere almindelig. For eksempel blev de tørre kaffebønner ofte ristet hjemme i køkkenerne, så hvorfor ikke også cikorie? En bager eller smed kunne sikkert nemt udnytte en restvarme i bageovn eller esse til at tørre rødderne, som siden kunne ristes og formales i køkkenerne. Et eksempel fra branchen selv¹⁷ nævner, at *Rich for 100 År siden ristede Råvarerne på en stor stegepande ...*, således kan

husmødrene sagtens have foretaget forarbejdningen i hjemmene på samme facon.

Samtidige opslagsværker havde svært ved at skelne imellem de to ripensiske fabrikker, som længe bar næsten ens navne. Kraks vejviser 1917 meddeler således kun én fabrik i Ribe, *Cikoriefabrikken Sønderjylland A/S ved S. Petersen* med lager i Admiralgade i København. Samme vejviser for året 1914 nævner kun *Ribe Cikoriefabrik B. Thune, Filial A/S*, d.v.s. filial af De danske Cikoriefabrikker.¹⁸

Cikoriefabrikken i Slotsgade

Begyndelsen til cikoriefabrikken i Slotsgade blev gjort, da landmåler og cikoriefabrikant Thune fra Gauslund købte en ejendom i Slotsgade den 26/5 1871. Det ser ud, som om der havde været maltgøreri i bygningen. Dette er ikke uden interesse, da maltgøring ofte fandtes i forbindelse med cikorieforar-

Ansatte på cikoriefabrikken i Slotsgade ca. 1900. Kvinderne er ved at "tutte", d.v.s. pakke kaffetilsætningen. Sydvestjyske Museer.

bejdning. Man har sandsynligvis kunnet udnytte varmen fra maltningen til tørring af cikorierødderne.

Fabrikken angives at være grundlagt 1875.¹⁹ Allerede 1879 blev det opgivet, at der blev produceret en ton kaffetilsætning dagligt, hvilket vil sige en daglig tilførsel af 1,8 ton tørrede eller fem tons friske rødder.²⁰ Fabrikken beskæftigede da 25-30 personer.

Det gik lidt op og ned for Thune, han måtte tilbagelevere en del af sin grund til den oprindelige ejer, Knudsen på Trøjborg, da han ikke kunne betale sine afdrag, men senere tilkøbte han alligevel mere grundareal til den tilbageværende ejendom, hvor på han allerede havde opført bolig og fabrik.

Landmåler Thune drev virksomheden indtil 1897, hvor den blev overtaget af Ribe Diskontobank, da Thune ikke kunne betale

afdragene på et lån på 53.000 kr. Bankens direktør havde personligt kationeret for de 18.000 kr. af beløbet. Fabrikken blev derpå drevet i Diskontobankens regi under ledelse af ingeniør H. Petersen et års tid, indtil han overtog virksomheden på egen risiko. Ingeniøren havde i hvert fald været ansat siden 1894, hvor han fik prokura.²¹

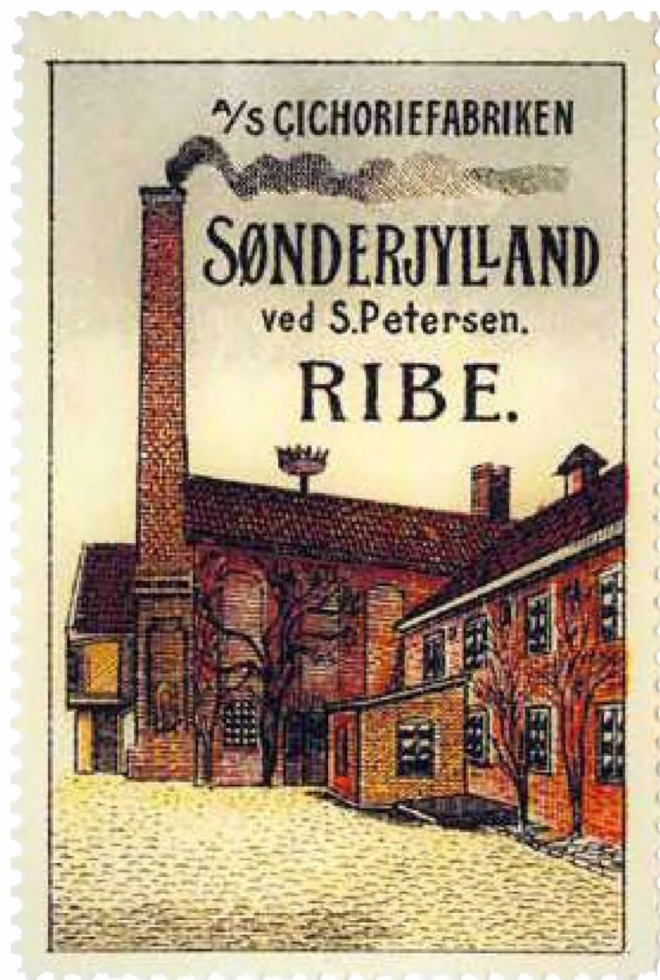
Da Ribe Diskontobank overtog ejendommen, var der foruden fabriksbygningen og den tilknyttede bolig endnu en træbygning, en brovægt, vaskemaskine til rødder, dampmaskine, skæremaskine, beboelseslejlighed, betydelig blomster-, frugt- og køkkenhave. Hele anlægget var brandforsikret for 51.070 kr. – Skyldneren ejede desuden andel i cikoriefabrikken *Jylland* i Kolding, hvilken andel ikke blev nærmere beskrevet. Denne andel blev bortauktioneret i forbindelse med falletten. – Rekvisitus erklærede sig ude af

Fabriksskorstenen i Slotsgade umiddelbart før nedrivningen. Foto: Jens Bruun-Petersen, Grønnegade.

stand til at betale beløbet eller nogen dele deraf.

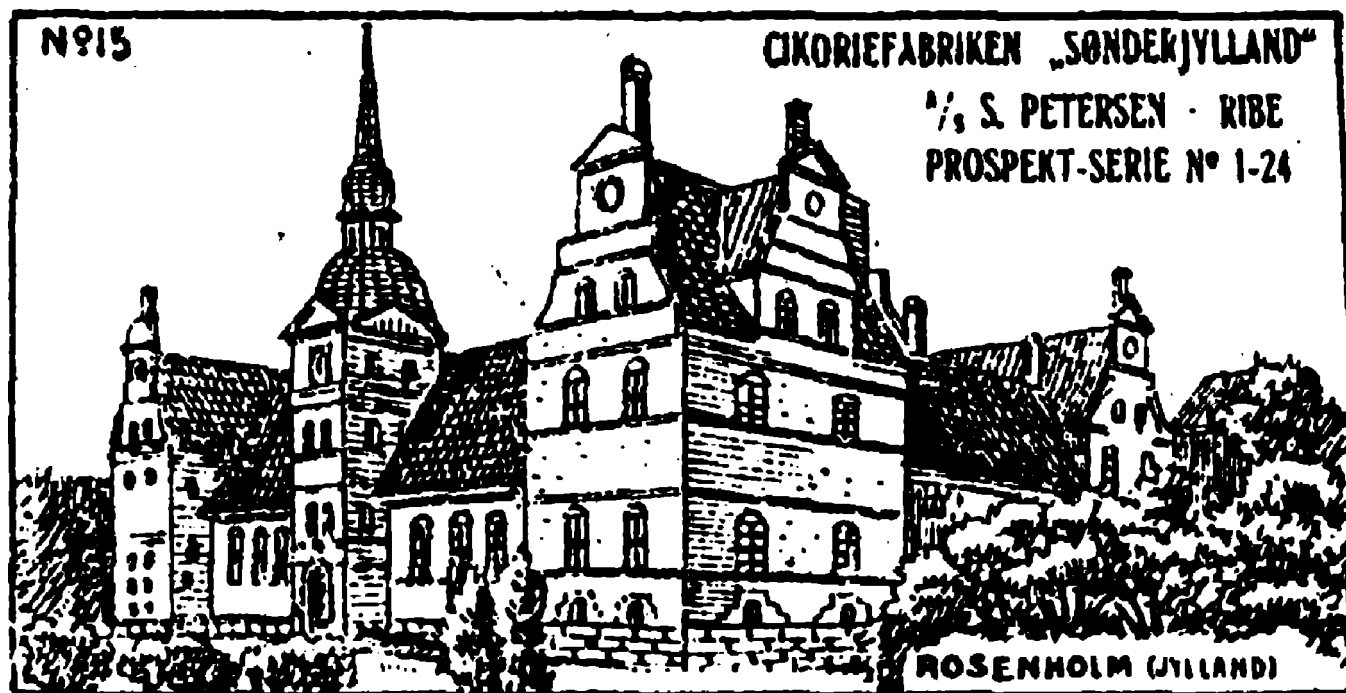
Fabrikant J.H. Petersen og bankdirektørens enke, Louise Mickelsen, var ved købet blevet 42.000 kr. skyldige til Ribe Diskontobank at afdrage med 5.000 kr. årligt til 5 % med sikkerhed i Ribe Cikoriefabrik i Slotsgade (Matrikel nr. Korsbrødregade 282). Det vil sige, at Thune i løbet af 27 år kun havde nedbragt gælden til banken med 11.000 kr.

Samlemærke fra cikoriefabrikken Sønderjylland. Privateje.

I årene derpå var produktionskapaciteten 1,2 ton dagligt med en medarbejderstab på 20 personer.²²

Også denne ledelseskonstruktion gik rabundus.²³ Ved fallitten blev der påhæftet en deklaration på ejendommen, at der ikke måtte produceres cikorie eller anden kaffesurrogat her mere. Derpå lå fabrikken stille et par år, indtil en broder til den tidligere indehaver af Firmaet Ribe Cikoriefabrik, grosserer Søren Petersen, København, sam-

Samlebillede fra Herregårdsserien, cikoriefabrikken i Sønderjylland. Privateje.

men med sagfører Vald. Lasson, s.st. samt avlsbruger Thomas Jochumsen, Fredericia i 1903 oprettede A/S Cikoriefabrikken Sønderjylland. S. Petersen med en aktiekapital på 75.000 kr. De overtog ejendommen uden pligt til at respektere den nævnte deklARATION.

Der indtrådte igen en stilstandsperiode indtil 1906, hvor der var tinglyst en deklARATION på ejendommen, ifølge hvilken der *ingensinde må drives fabrikation af Cikorie eller andre Kaffesurrogater, med mindre dertil erholdes skriftligt Samtykke af Aktieselskabet De Danske Cikoriefabrikker.*²⁴ Det har ikke været muligt at udlede, hvorledes afhængigheden af dette Tietgen-oprettede selskab er opstået. Fabrikken blev 1930 solgt til direktør August Backhaus, som ændrede navnet til A/S Sønderjylland, S. Pedersen, Ribe Kaffesurrogat- og Cikoriefabrik. I 1941 blev navnet ændret til

A/S Sønderjylland. S. Petersen Kaffesurrogat og Cikoriefabrik, hvad det hed til den næste navneforandring, hvor surrogatfabrikationen var ophørt, og firmaet derefter hed *Ejendomselskabet Sønderjylland.*²⁵ I en samtidig oversigt hedder det, at *Ribe Cikoriefabrik opkøber Cikorierødder, Sukkerroer og andre Råprodukter, der er nødvendige til den Produktion, der drives. Hovedspecialet er Cikorie samt en Kaffetilsætning, som sendes på Markedet under Navn af Sønderjyllands Kaffetilsætning, populært kaldet S.K. Fabrikken har hovedsagelig sine Kunder i Jylland, og det kan noteres, at Omsætningen i de senere Aar har været i stærk Fremgang.* Der kan findes forskellig angivelse af, hvor længe cikorieproduktionen fortsatte. 1936²⁶ og 1941 er nævnt, hvorefter virksomheden omdannedes til bakelitfabrik.

Fabriksarbejderne, som både var kvinder

Samlebillede fra serien "Jorden rundt", cikoriefabrikken i Sønderjylland. Privateje.

og mænd, boede i et vist omfang i de nærmeste gader, Vestergade, Slotsgade og Korsbrødregade, hvad en gennemgang af folketællingerne for disse år viser. Det hedder sig, at to karakteristiske gavlbygninger, populært kaldt *Stærekasserne* i Sankt Laurentiigade, Ribe oprindeligt blev opført som boliger for ansatte ved cikoriefabrikken.

Samlebilleder

Det blev ret tidligt brugt at lægge samlebil-

leder i pakkerne med kaffeerstatning fra de forskellige fabrikker, således at børnene kunne opbygge samlinger af forskellige serier reklamebilleder. De tidligste var reklamemærker, senere efterfulgt af længere serier. Der blev ikke sparet på gode og gedigne tekster til disse serier. For eksempel fik Richs-fabrikkerne statsminister Thorv. Stauning til at skrive forordet til serien Vort flittige Folk, og rigsantikvaren P.V. Glob skrev forordet til Billeder af vort lands historie.²⁷

Fra fabrikken i Slotsgade kendes dels et par samlebilleder og dels to billedserier. De første viser tegninger af fabrikken og motiver fra byen, og de andre er dels en serie på 50 s/h tegninger af danske slotte og herregårde, som måske har været knyttet til et samlealbum. Den sidste serie bestod af kolorerede billeder fra hele verden. De kunne indklæbes i et atlaslignende album med plads til 70 billeder. I ingen tilfælde har det været muligt at identificere kunstner eller udgivelsesår.

Oversigt over ejere af cikoriefabrikken i Slotsgade:

Thune	1871-1897
Ribe Diskontobank	1897-1900
Ingen produktion	1900-1902
Aktieselskab	1903-1930
Backhaus	1930-1941

Cikoriefabrikken på Mellemdammen

Familien Kolvig, som havde drevet handel dels fra Ribe og dels fra Fanø, erhvervede købmand Flöches ejendom, nu Kolvigs Gård, i 1845, nybyggede gården og ejede den til familiens fallit i 1867.²⁸ Fra maj 1863 havde Kolvig forretningen i fællesskab med

sin svoger, Peter Noack, hvad formodentlig kun gjaldt selve forretningsudsalget.²⁹ Cikoriefabrikken blev anlagt på adressen i 1850.³⁰

I Industritællingen 1855 oplyste Frederik Kolvig, at hans fabrik havde ansat i alt otte personer, et fruentimmer, fem mænd og to drenge. Der produceredes 50 tons kaffeerstatning årligt til en værdi af 5.516 Rigsdaler; men fabrikkens kapacitet blev kun mangelfuldt udnyttet på grund af manglende afsætning. Man anvendte en hestemølle med to heste til at trække maskineriet, og man kunne nok producere op til 150.000 pund årligt; men i 1854 havde man kun solgt 88.400 pund. Kolvig angav ikke, hvorfra han fik råmaterialet; men der eksporteredes ikke noget af varen ud af landet. Fabrikken havde haft 16 ansatte i 1850. I samme femårs periode faldt produktionen fra 100 tons til de nævnte 50 tons årligt. Kolvig havde skibsanpart og har formodentlig selv importeret råmateriale til kaffeerstatningen fra Holland.³¹ Efter fallitten, forårsaget af et skibsforslis, hvor en ladning uassureret kaffe gik tabt, blev fabrikken overtaget af A. Nissen og Erik Raben, som drev virksomheden i fællesskab til 1877, hvor Raben trådte ud af kompagniskabet for en modydelse på 50.000 kr.³²

I Løgumkloster var Raben medlem af et lille dynasti af cikoriefabrikanter, som endvidere drev en cikoriefabrik, Ribevej 82 i Egebæk, Hviding Sogn.³³ Der vides grumme lidt om denne fabrik i Egebæk.³⁴ Tilsyneladende blev produktionen efter 1908 omlagt til tømmerhandel og savskæreri, så man kan formode, at samarbejdet med Kolvig bevirkede, at fabrikationen i Egebæk

Rabens Fabrik, Ribevej 82, Egebæk. Udsnit af postkort. Tilhører Karl Andresen, Ribe.

hurtigt blev flyttet til Mellemdammen i Ribe.³⁵ Fabrikken i Egebæk havde 25 ansatte både 1904 og 1905, men i de to følgende år kun fem, hvorefter den synes omdannet, først til fremstilling af patentovne, dernæst til møbel- og trævarefabrik. Man må i den sammenhæng erindre, at adressen ligger syd for den daværende landegrænse og altså i kejserriget Tyskland.

Nissen, som nu sad i bestyrelsen, men ikke længere aktivt deltog i driften, må have været en meget reel og kulant person, for han hædrede en mangeårig bestyrer, Hans Hansen Blom i 1890 med en form for legat, hvorefter alle fremtidige ejere af ejendommen årligt i Bloms levetid skulle udbetale ham 400 kr.³⁶ Det hedder i oprettelsen af legatet, at Nissen ønsker at give beløbet som en *Erkendtlighed for hans tro og samvittighedsfulde Virksomhed i min Tjeneste, og da jeg må formode, at han ikke vil være i Stand til ved egne Midler at skaffe sig en betrygget Alderdom, har jeg besluttet at tilsikre ham et årligt Beløb for hans Livstid såfremt han af ham utilregnelige Grunde må fratræde sin mangeårige Bestyrerplads.* Nis-

Cikorieblomst. Foto: Søren Mulvad.

sen trak sig derpå helt ud af forretningen, men havde fortsat aktier i den. Nissen solgte bygningerne på Mellemdammen samt Tørreriet i Tuesbøl By, Brørup Sg. med Bygninger, alt Inventar, Heste, Vogne og Seletøj samt sin Andel i Tørreriet Jylland i Kolding.

Det hedder i en lidt senere omtale, at *Fabrikken er den eneste Virksomhed, der fremstiller den rigtige, gammelkendte Kvalitet Ribecikorie. Virksomheden er gammeldags, ligeledes Tilvirkningsmåden, ved hvilken alene den bedste Kvalitet af Cikorie kan fremstilles.*³⁷

Raben videreførte på egen hånd fabrik-

ken, indtil han i 1902 solgte den til A/S De Danske Cikoriefabrikker for 275.000 kr. I Skøde- og Pantebogen står: *For at opnå en fornuftig Ordning af Cikoriefabrikationen her i Landet og bringe den ødelæggende indbyrdes Konkurrence til Ophør, har A/S De Danske Cikoriefabrikker taget Initiativ til en Sammenslutning af samtlige Cikoriefabrikker, og til dette Øjemeds opfyldelse sluttet Overenskomst med fabrikant A.C. Nissen som eneste Andelshaver af Cikoriefabrikken Sønderjylland i Ribe.*³⁸

De Danske Cikoriefabrikker udlejede en del af ejendommen i 1912 til købmand H.M.

Pedersen, som havde bolig og butik i bygningen.³⁹ Fra 1923 var isenkræmmer Arnold Nyborg lejer.

I februar 1919 udbrød en voldsom brand i bygningen. Anlægget brændte totalt ned.

*Da Brandvæsnet kom til Stede, var Gaden næsten ufremkommelig på Grund af den kvælende Røg og Gnisterne drev, båret af Vinden, helt om til Torvet, ud over Katedralskolens Gård og helt ud til Damvejen.*⁴⁰ Kun forhuset med butikker og lejligheder blev reddede, takket være en modstandsdygtig brandgavl. Fabriksbestyrer Christensen, som beboede en lejlighed i sidehuset, mistede alle sine ejendele, og et parti færdig cikorie, klar til forsendelse, blev ødelagt af vand fra slukningen. Det lykkedes kun at redde pengeskassen og enkelte bøger fra kontoret. Foruden ejernes materielle tab, mistede 15 mennesker deres arbejde. Man opgav at genetablere fabrikken, og De Danske Cikoriefabrikker solgte bygningen, som indrettedes til beboelse,^{41,42} men det nedbrændte kedelhus, som lå mod vest, blev ikke genopført. Man havde da åbnet mulighed for en smuk udsigt over åen fra beboelserne. Ved salget blev tinglyst en deklARATION, som forbød, at der fremtidig blev fabrikeret kaffesurrogater på ejendommen.⁴³

Oversigt over ejere af cikoriefabrikken på Mellemdammen:

Kolvig	1845-1877
Raben og Nissen	1877-1882
Nissen	1882-1902
De danske Cikoriefabrikker	1902-1919

Fabrikernes betydning i byen

Foruden de stillinger, der var ved de to

fabrikker, har der været en betydelig aktivitet med tilkørsel af råvarer og distribution af de færdige produkter. Der findes ikke nogen særlige erindringer om virksomhederne mere. I en båndoptagelse, der findes i privat regi, fortæller en ældre ripenser, at børnene tidligere kunne finde tabte cikorieødder på gaden, som de gnavede i og fik kaffelignende smag på tungen. Ellers har ingen af de mange erindringskrivere hæftet sig ved de to fabrikker. Kun en af de journalister, der en gang boede i byen nævner sin tid i Ribe i et lille erindringshæfte:

*Aærne gik under Broer og Træer,
Spejled i Orions Brillianter og Sværd.
Mildt strøg en Brise. Aftenens Luft
Krydredes sødt af Cikorieduft.*

...

*Aldrig den By med den slimede Aa,
Sure Cikorie, Taagerne graa.
Stiftamt og Biskop i hvad der saa sker
Aldrig i Verden jeg kommer der mer.*⁴⁴

Noter

1. Fogtmann, 25/5 1778.
2. Mulvad, s. 50.
3. Encyklopædi, art. Kaffe.
4. Encyklopædi, art. Cikorie.
5. Salmonsens, art. Cikorie.
6. Salmonsens, art. Cikorie.
7. Richs Kaffetilsætning, Trønninge Brugsforening i Andelslandsbyen Nyvang, Holbæk.
8. Fogtmann, 1807 ff.
9. Wikipedia, artikel Kaffeestatning.
10. Stormogulen, s. 372f.
11. S.st., s. 373.
12. Industritælling, s. 39.
13. Industritælling, s. 38.
14. Industritælling, s. 104.
15. Industritælling, s. 120.

16. Industritælling, s. 118.
17. Vort flittige Folk, billede 79.
18. Krak Provinsregister, hhv. 1914, s. 309 og ditto 1917.
19. Adressebogen nævner 2/8 1875 som fabrikkens start-dato.
20. Trap, 1879. Bd. 6, s. 431.
21. Handelsregistret 1894, s. 24.
22. Trap 1906, Bd. 5, s. 673.
23. Handelsregistret. 2/10 1900.
24. Skøde- og Panteprotokol, 6/7 1902.
25. Realregistret 26/1 1945.
26. Ribes øjeblikke, s. 103.
27. Kudal, s. 42ff.
28. Ribe Stifts Tidende 27/1 1867.
29. Ribe Stifts Tidende 2. maj 1863.
30. Ribe Bys Historie, bd. 3, s. 275.
31. Ribe og Omegn, s. 102.
32. Skøde- og Pantebog. 26. juni 1882.
33. Internettets oplysninger om dette er ikke troværdige.
34. Martin Jensen, Hviding, hvis far senere ejede fabrikken, fortæller, at der også har været forarbejdet mælke- og flødepulver på stedet.
35. Ad Industriens Vej, s. 411ff.
36. Skøde- og Pantebog, 25/3 1890.
37. Danske Byer, s. 102f.
38. Skøde- og Pantebog, 18/2 1902.
39. Fra 1923 ejedes bygningskomplekset af isenkræmmer Arnold Nyborg.
40. Ribe Stifts Tidende 18/2 1919.
41. Udateret avisudklip.
42. Skøde- og Pantebog, 20/5 1919.
43. Realregistret 20/5 1919.
44. Thuborg, s. 33.

Litteratur

- Adressebog for Danmark, Norge og Sverige 1893-94. Kbh. 1895.
- Algreen-Ussing, T.: Hovedregister til den Fogtmanske Rescriptsamling 1660-1830. Kbh. 1837.
- Christensen, Søren Bitsch (red): Ribe Bys Historie 3, 1850-2000. Esbjerg 2010.
- Danmarks Haandværk og Industri ifølge Tællingen 1906. Kbh. 1908.
- Dansk Handel og Industri. Odense 1934.
- Den Store danske Encyklopædi, 1994ff.
- Eskildsen, Karsten: Ribes øjeblikke. 2010.
- Fogtmann, Laurids: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, I – XVII. Kbh. 1806-3.

- Jensen, Andr. K.: Danske Byer og deres Mænd, bd. XXXI, Aarhus 1919.
- Kudahl, Helge J.: Richs-Billeder og andre danske reklame-billeder. 2000.
- Lange, Ole: Stormogulen. Kbh. 2006.
- Mulvad, Søren: Den rige madam Rahr i Ribe. By, marsk og gest 15, Ribe 2003.
- Nielsen, Leif Hansen: Ad Industriens Vej. Aabenraa 2007.
- Reincke og Rosenstand: Ribe By og Omegn. Aarhus 1919.
- Rich's Album: Vort flittige Folk, u.å.
- Salmonsens konversationsleksikon. 1915ff.
- Thuborg, Anders: Minder, Lemvig 1945.
- Trap: Danmark, 2. udgave 1879.
- Trap: Danmark, 3. udgave 1906.

Utrykt materiale

- Rigsarkivet: Realregister for Ribe Købstad. 1845-1954 på Rigsarkivets hjemmeside.
- Ribe Købstad, Skøde- og Pantebog på Rigsarkivets hjemmeside.

I øvrigt takkes Arne Johansen, Svend Aage Lauridsen og Andreas Bruun, alle i Ribe for interesse og bidrag til artiklen.

Søren Mulvad, født 1948. Varming Vesterby 9, 6760 Ribe. Har udgivet en række artikler i "Fra Ribe Amt" samt publikationer, hovedsagelig af lokalhistorisk indhold. Desuden teaterstykker og bidrag til "Koldingbogen", "Lokalhistorie for Sydøstjylland" m.fl.st.

En rejse og et bryllup

Af Hans N. Brunsgaard

Den unge bondesøn, Hans Brunsgaard fra Kalvslund drog til Sjælland i 1905 og fulgte et kursus på en husflidsskole i nærheden af Kalundborg. Senere kom han på Otterup Højskole i vinteren 1907-08. Der var mange bondesønner, som kom på højskole, men i dette tilfælde har det interesse, fordi der er bevaret et stilehæfte, hvori Hans gjorde rede for en del af sine oplevelser, dels fra rejsen fra hjemmet til husflidshøjskolen og dels fra en oplevelse af et bryllup i hjemsoget, Kalvslund.

Kalvslund er et tyndt befolket sogn, som ved 1900-tallets begyndelse rummede 323 beboere. Hans var født 1888 på Brunsgaard som søn af Hans Hansen og Else Marie Hansen, og hans opvækst har næppe adskilt sig synderligt fra andre bønderbørns.

Rejsen til Sjælland beskrev Hans Brunsgaard således:

Om morgenen den 4. september (1905) rejste jeg hjemmefra, min fader kørte mig til Ribe, der skulde jeg med toget fra. Vi skulde tidlig af sted, for jeg skulde med første tog, og det går fra Ribe klokken 5½, og vi havde fem fjerdingvej at køre med vognen. Da vi kørte hjemmefra, var det helt mørkt, og den gang vi kom til Ribe, var der ingen oppe; men det varede ikke længe, inden staldkarlen kom og spændte hestene fra. Fader og jeg bar så min kuffert om på stationen og fik den ekspe-

Hans Brunsgaard, 1905. Kalvslund Sognearkiv.

deret, og jeg fik billet, men det varede endnu lidt, inden toget kom. Omsider kom toget da. Nu gik det ad Fredericia til, hvor toget ankom omkring klokken elleve, her skulde jeg med færgen over Lille Bælt, og ved at følge efter de andre passagerer, kom jeg ned til færgehavnen. Da alle rejsende var kommet ud på færgen, kom et lokomotiv med nogle jernbanevogne og kørte dem derud også, og da alt var klar til afgang, gav færgen et stort brøl, så jeg nær var bleven helt forskrækket. Det varede ikke længe, inden jeg var på Fyn. Her gik det lidt

*Skaftegård, 1913.
Brudens hjem, hvor
brylluppet blev holdt.
Kalvslund Sognearkiv.*

stærkere, end det gjorde i Jylland, for her var det et hurtigtog, jeg var kommet med. Jeg sad ved vinduet og var meget nysgerrig, for at se hvordan Fyn så ud, for det var første gang jeg var der, men hvad man ser fra et kupevindue bliver ikke til ret meget, og ret længe varede det ikke, før toget holdt i Nyborg. Jeg skyndte mig ud af toget og kom ud på gaden, for at se, om jeg kunne finde ned til færgen. Da jeg kom et stykke hen på gaden, spurgte jeg en mand om vej, men han sagde, at jeg kunde køre med toget derned. I en fart kom jeg tilbage til banegården og nåede lige at komme i toget, inden det satte sig i gang. På færgen til Korsør traf jeg en, som skulle på samme skole, og vi fulgtes så ad det sidste stykke vej. Vi kom til Kalundborg kl. 6 om aftenen, læreren var ude at tage imod os, for vi kendte jo ikke selv vejen.

Læreren og den anden elev cyklede foran, jeg kom til at køre med den vogn, der var ude for at hente vores tøj. Da jeg kom til skolen, var de fleste af eleverne kommet, og vi kom så ind og fik noget aftensmad. Da vi var færdige med at spise, syntes

vi, at det var bedst at komme til sengs, for de fleste var trætte efter den lange rejse. Vi var 12 elever på skolen, og vi skulle være der i 4 uger. Den tid gik meget rask for os, og vi var alle meget glade for opholdet.

Som det ses, var Hans med på det moderne. Han skrev både bolle-å og substantiverne med små begyndelsesbogstaver.

Efter opholdet på husflidshøjskolen var Hans Brunsgaard rede til at lære endnu mere, og vinteren 1907 tog han på et traditionelt højskoleophold på Otterup Højskole. Her fik eleverne til opgave at skrive en stil om en festlig begivenhed, og Hans tog da et nyligt oplevet bryllup i hjemsoget som mønster for opgaven.

Brudeparret, Niels Oksen Brodersen og Marie Hansen, var begge barnefødt i Kalvslund Sogn. Deres forældre var henholdsvis Niels Brodersen og Marie Jensen på Singelgård samt Andreas Peter Hansen og Mette

Singelgård, 1880.
 Brudgommens hjem.
 Kalvslund Sognearkiv.

Hansen på Skaftegård. Det må antages, at brylluppet er blevet fejret i overensstemmelse med god og hævdvunden skik i sognet. Da skikke er en variabel størrelse, er det interessant at bemærke sig de forskelle, der i løbet af det seneste århundrede har sneget sig ind i en bryllupsfestlighed.

Man havde endnu ikke forsamlingshus i Kalvslund. Det blev først bygget i 1930. Festen blev naturligvis holdt i brudens hjem efter vielsen i kirken, hvor sognets præst, pastor Peter Johansen Neergaard Spandet forrettede den.

Her følger beskrivelsen, som Hans Brunsgaard afleverede den i stilehæftet:

Det var sidste forår, at jeg skulle til bryllup hjemme i Kalvslund. Niels Brodersen og Marie Hansen var som så mange andre bleven enige om, at de vilde vandre sammen gennem livet. Otte dage før brylluppet skulde være, gik brudens broder rundt i byen og indbød. Alle som skulde med, fik

en gave købt, for når man skal til bryllup, skal der jo gerne gives lidt for det. Vi unge glædede os meget dertil, for de skulde have telt, og der skulde også være dans. Brylluppet skulde være den 10. maj; dagen i forvejen havde jeg travlt med at vaske vogn og polere seletøj.

Dagen oprandt med strålende solskin, jeg skulde køre for mine forældre til bryllupsgården; men vognen skulde hjem igen, for der skulde ikke køres til kirke, vor karl var derfor med for at køre vognen hjem. Da vi kom til gården, blev vi modtaget med musik, indenfor midt i gården stod teltet. Karlen kom ind og fik en kop kaffe, imens holdt jeg ved hestene, det ene store læs kom nu rullende ind i gården efter det andet, og alle så glade og fornøjede ud.

Da karlen kom og kørte hjem med vognen, gik jeg ind i teltet, der sad allerede mange ved frokostbordet, som var smuk dækket med kold steg, vin og andre gode retter. Da alle var færdig med frokost, skulde vi af sted til kirke, vi skulde spadserer derop, da der ikke var mere end fem minutters

Kalvslund Kirke.
Kalvslund Sognearkiv.

gang. Vi havde fået et kort, hvorpå der stod, hvem vi skulle følges med. Vi blev nu opstillet i en lang række ude i gården. Først stod alle vi unge med brudeparrets søskende i spidsen, derefter kom brudeparret og bagest i rækken stod de gamle.

Da vi unge kom indenfor kirkegårdslågen, stillede vi os op i to rækker og lod brudeparret spadserere op imellem os. Præsten forrettede nu vielsen, og vi var alle oppe at ofre. Den gang vi kom hjem til bryllupsgården, blev vi modtaget med et glas vin og en lille kage. Derefter kom vi ind til middagsbordet, hvor vi blev bænket eftersom rang og stilling bød det. Midt for øverste bord sad brudeparret med deres forældre ved den ene side og præsten og hans kone ved den anden.

Den første ret, vi fik, var suppe, derefter kom der steg ind, det skulde vi selv skære i stykker; men der er som regel lidt trætten ved hver steg, inden der er en, som vil skære den i stykker; men

endelig tager de mest tjenestivrige fat og skærer det ene dejlige stykke af efter det andet. Da vi var færdige med stegen, tog vi fat på de store kager, der stod på bordet. Endelig havde da alle fået så meget, som de kunne sætte ned, og efter præsten havde holdt en lille tale, og vi havde sunget nogle sange, gik vi fra bordet. Det var dejligt at komme ud i den friske luft, for inde i teltet var der så varmt og kvalmt, at mange måtte spise i deres ansigts sved. Gæsterne spredtes nu rundt til de forskellige sider, og vi unge gik ud på de grønne agre, for at lege lidt, de ældre stod hist og her i små klynger og snakkede. Klokken var nu blevet syv, der var dækket til kaffe. Da vi var færdige med at drikke kaffe, som varede et par timer. Der blev nu ryddet ud af teltet, mens musikkerne spillede op, og brudeparret dansede inden den første dans; men da den var færdig, var vi andre ikke sene til at tage fat. Vi dansede nu til henad

*Brunsgård, ca. 1910.
Kalvslund Sognearkiv.*

morgenstunden; vi kunde gå ind i stuen at få kaffe, når vi vilde, og af og til kom der også en ud i teltet med en ballepunch, og stemningen var ved at blive helt god, så at der blev drukket skåler for både den ene og den anden.

Da klokken var omkring ved seks, drog brudeparret af sted til deres ny hjem, som lå en lille halv mils vej derfra, vi var alle ude i gården at tage afsked med dem. De, som endnu var tilbage, kom nu ind og fik en kop kaffe og derefter begav vi os på hjemvejen. Det var en dejlig morgen; ovre i øst var solen lige ved at stå op, og markerne så så dejlig frodige ud, hist og her sang en lærke sin glade morgensang.

For fuldstændighedens skyld skal tilføjes, at de nygifte levede sammen i 42 år og fik syv børn. Niels Brodersen var handelsmand, og familien flyttede til Boldesager ved Esbjerg,

hvor han havde et slagteri. Han gik senere fallit, fordi en stor eksportordre ikke blev betalt. Bruden døde den 6. februar 1949, og hendes mand døde den 17. marts 1971.

På bryllupstidspunktet var Hans Brunsgaard 19 år gammel. Han giftede sig syv år senere med Anina Hansen fra Møgelhøjgård i Kalvslund. Som den ældste af 13 børn, hvoraf de fire døde som helt små, blev det ikke ham, der overtog fødegården, Brunsgård, men hans yngste bror, Niels.

I stedet blev ca. halvdelen af Brunsgårds jord frastykket, og her byggede man i 1912 og 1914 en ny gård, Højvang, hvor Hans og Nina, som hun blev kaldt, flyttede ind. De fik skøde på gården i 1920.

Hans Brunsgaard havde gennem tiden mange tillidshverv og var med, da beboerne i Kalvslund fik deres forsamlingshus i 1930.

Højvang, 1948. Kalvslund Sognearkiv.

En lang periode var han sognerådsformand og tillige medlem af menighedsrådet, hvor han også var formand i en del år.

Hans mistede sin kone i 1940, og overdrog Højvang til sin ældste søn i 1950. Hans Brunsgaard døde i 1964.

Utrykte kilder

Hans Brunsgaards stilehæfte fra 1907 befinder sig i dag på Kalvslund Sognearkiv.

Hans N. Brunsgaard, Varmingvej 17, 6760 Ribe. Har været landmand i 29 år og derefter arbejdet i industrien i 7 år. Er i dag pensioneret og har de seneste fem år været medlem af Kalvslund Sognearkivs bestyrelse.

Den Conradske brevsamling – Hilsen fra Argentina

Af Knud Andreasen

En majdag i 2013 fik Varde Lokalhistoriske Arkiv tilbudt en stak breve. Det var en større sag, nemlig to bæreposer fyldte med private breve, som var fundet på et loft i Hjerting og indleveret til arkivet der. Alle brevene var skrevet for omkring 80 år siden og af den samme person – en dansk immigrant i Argentina. Da han ikke umiddelbart kunne identificeres, blev opmærksomheden rettet mod brevenes modtager, som var brevskriverens moder boende Bastrupsvej 2 i Varde.

Samlingen blev støvet af og lagt i datoorden. Det drejede sig om i alt 550 breve skrevet i årene 1928 til 1934, og da tilknytningen til Varde var størst, blev de registreret og arkiveret på lokalarkivet her. Hvert brev er mindst på et par sider, så den efterfølgende læsning var tidskrævende, men gav et spændende indblik i en anden tid og en helt anden verden.

De mange breve var ikke blot livstegn, men samlet set nærmere en dagbog med en ung mands oplevelser i det fremmede suppleret med kommentarer til indholdet i de breve, der må være gået den modsatte vej. Dem har vi ikke set, men brevene fra Argentina til Danmark er skrevet i et sprog så flydende og så levende, at man ud fra bare den del af korrespondancen får en komplet fortælling om seks år i Argentina. Seks års kamp for at overleve i en barsk verden mest

bestående af europæiske indvandrere, som alle var rejst hjemmefra i forventning om at tjente en masse penge i det fremmede. Det havde måske også tidligere været muligt, men her i slutningen af tyverne var det blevet en helt anden tid. Der var krisetider ikke blot i Europa, men også i Sydamerika.

Udvandring til Argentina

Generelt hører vi ikke så meget om de danskere, der udvandrede til Argentina. Om udvandringen til USA findes der mange erindringer, romaner m.v., men om udvandringen til Argentina næsten intet, og det er der en god forklaring på.

Den totale danske udvandring omfattede ca. 300.000 personer, og 90 % af dem tog til USA. Så er der 30.000 tilbage til alle øvrige lande, og 13.000 valgte Argentina. Emigrationen til Argentina fandt sted i samme periode som den øvrige udvandring – en periode med ganske ustabile forhold i Argentina, så kun 60 % eller 7.800 af de i forvejen ret få indvandrere slog sig ned permanent.

Men hvorfor forlod 300.000 overhovedet Danmark fra midten af 1800-tallet og frem til første del af 1900-tallet? Det gjorde de på grund af mangel på jord og arbejde. De søgte til andre dele af verden, hvor der var jord nok til dem, der kunne og ville dyrke

Brevskriveren, Conrad Buurgaard Jensen. Privateje.

den, og her var danske bønderkarle efterspurgte, for er der noget, danskere altid har været gode til, så er det til at drive landbrug.

Danskerne havde derfor ikke svært ved at slå sig igennem i det fremmede, men blandt de danske emigranter var der naturligvis også nogle, der ikke havde lært at styre et spand heste. Selv om størstedelen af Danmarks befolkning dengang levede på landet, havde vi også en befolkning i byerne. Herfra udvandrede der dog ikke så mange. Byboerne havde ikke noget at tilbyde, som adskilte dem fra den arbejdskraft, der i øvrigt var tilgængelig i de store immigrant-

lande, og de nåede typisk ikke længere end til den havneby, hvor de var gået i land. I disse byer var der virkelig kamp om jobbene. En kamp, der udkæmpedes på viljen til at arbejde for en ussel betaling og under usle betingelser.

Det var i det miljø, vores brevskriver overlevede i seks år, inden han endelig opgav sin søgen efter rigdom og vendte tilbage til Varde. For det var en ung mand fra Varde, Conrad Buurgaard Jensen, der havde skrevet de mange breve hjem til sin familie. En familie, som betød alt for ham, og længslen efter hjemmet har været stærk. For hvert af de år, han opholdt sig i det fremmede, skrev han i gennemsnit omkring 100 breve til hjemmet.

Hvem var denne Conrad Buurgaard Jensen?

Jo, han var sønnesøn af den ældre Conrad Jensen, Varde, der i 1872 etablerede sig som urmager i det første hus i Vestergade. Dennes søn Poul Buurgaard Jensen blev urmager som sin far, og i 1908 blev han optaget i forretningen, som nu hed Conrad Jensen & Søn. Poul Buurgaard Jensen var forinden blevet gift med Bodil Jensen, og den Conrad Buurgaard Jensen, der rejste til Argentina, var Poul og Bodils ældste. Siden kom datteren, Henny og sønnen, Børge. Børge Buurgaard Jensen, der blev urmager og optiker, var fra begyndelsen af 1930'erne også en del af forretningen i Vestergade.

Det var den yngste søn, der tog over som tredje generation af urmagere, men hvorfor ikke den ældste, som til og med var opkaldt efter bedstefaderen? Conrad blev i stedet udlært på kontoret hos grosserer Harald

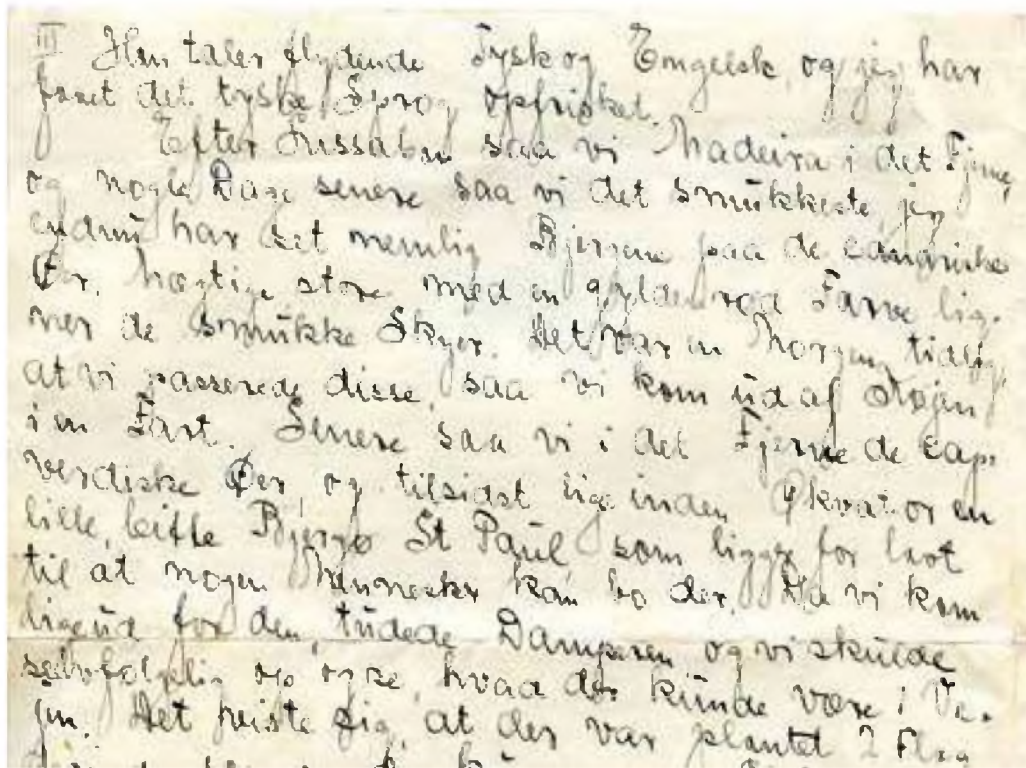
Urmagerforretningen med Poul Buurgaard Jensen i døren. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Nielsen, som var en nær ven af familien. Vi kender ikke baggrunden for dette valg af uddannelse.

Grosserer Harald Nielsen var gift med en Palludan, med Lovise, datter af købmand og bankdirektør Jens Worm Palludan, Varde. Hendes søster Cecilie blev gift med Jens Frederik Lassen, og de to svogre overtog svigerfaderens købmandsgård, kaldet den Palludanske på hjørnet af Vestergade og Grydergade. Familien Lassen boede i den Palludanske Gaard, og Harald Nielsen, der tidligt blev enkemand, havde et hus på hjørnet af Lundvej og Bastrupsvej. På den mod-

satte side af Bastrupsvej i nr. 2 boede urmagerfamilien, Bodil og Poul Buurgaard Jensen med deres tre børn, og det nære nabo- skab og venskab kan have været årsag til, at den ældste søn, Conrad fik en læreplads.

I oktober 1928, da Conrad var 23 år, forlod han Varde for at udvandre til Argentina. De store bølger af udvandring var da for længst fortid, men dampskibsselskaberne med ruter fra vesteuropæiske havne til Nord- og Sydamerika fandtes endnu. Lørdag den 27. oktober 1928 gik Conrad i Hamburg ombord på Hamburg-Südamerikanische Dampfschiffahrts-Gesellschafts

Udsnit af brev skrevet ombord på "Cap Polonio". Bemærk den tydelige håndskrift og sproget!
Varde Lokalhistoriske Arkiv.

dampskib "Cap Polonio", som efter anløb i Frankrig, Spanien og Portugal satte kursen mod først Rio de Janeiro og derefter Buenos Aires.

Var denne beslutning om at tage til Sydamerika nu velovervejet?

Vel næppe, og tiderne var ikke gode. Fremtidsudsigterne for en kontorist i Argentina var til et liv på det absolut jævne, selv om der i tiden gik mange fortællinger om, hvor godt det var gået de unge mænd, der tidligere var rejst til det forjættede Amerika. Enkelte kom endda tilbage igen og kunne berette om de store muligheder, der var for den, der havde viljen til at knokle for at tjene penge. Så mange penge, som man ikke engang turde drømme om i Danmark.

En af dem var Karl Ingo Thissenius, en søn fra kroen i Ho. Han var langt ude i familie med urmagerfamilien i Varde og jævnaldrene med Conrad. Sine unge år til trods havde Thissenius allerede været i Argentina for at arbejde ved landbruget. Han var nu hjemme på besøg og klar til igen at tage af sted – denne gang ledsaget af kæresten Sofie.

Conrad hægtede sig på selskabet, på den erfarne, og med på rejsen var også Hugo Schmidt en bekendt fra Varde.

Dampskibet ankom til Buenos Aires den 15. november, og et par dage efter ankomsten skrev Conrad til familien på Bastrupsvej.

Vi er nu alle ankommet til Buenos Aires, ja det er

oven i købet saavidt at alle der skulle i Campen er rejst igen. Tilbage i Buenos Aires er kun Hugo Schmidt og jeg. Vi har en Del Adresser, vi først vil prøve, saa vi har lejet Værelse i et Pensionat. Da alle herovre stadig taler om Campen tænker jeg at Enden bliver vi ogsaa vil forsøge derude, det varer jo kun 1½ Maaned, og der tjenes gode Penge den Tid.

Conrad bruger ordet campen om at tage på landet. Underforstået for at arbejde ved landbruget.

Det blev dog ikke aktuelt. De to venner fandt hurtigt arbejde i Buenos Aires, som det fremgår af dette brev fra den 1. december 1928:

Skal begynde som tjener på en stor restaurant hos General Motors i morgen søndag. Og lidt senere: ... det er en ganske god Løn, jeg kan få Kost og 120 Pesos pr. Maaned. Hugo Schmidt arbejder paa en stor Fabrik fra 7-1 Middag til igen fra 1-7 og han kan tjene 6,80 Pesos.

Den amerikanske bilproducent General Motors byggede i 1925 en samlefabrik i Buenos Aires. Det var primært Chevrolet og Oldsmobile, der rullede ud af fabrikken. På det her tidspunkt i slutningen af tyverne i et antal på 10.000 biler om året.

Efter et par ugers arbejde som tjener beskrev Conrad i et brev fra Buenos Aires i december 1928 sine hverdage med et arbejde, der for ham som kontormand må have været meget uvant:

Jeg begynder dér Kl. 7 (Kl. 6 Morgen maa jeg op), og er først hjemme igen ved 10 Tiden, men det gør ikke noget, jeg er blevet et helt andet Menneske

Vækkeuret stilles. Man kom ikke for sent på arbejde! Privateje.

siden jeg har faaet denne Plads. Om Morgenen faar jeg Kaffe, saa gaar det løs med at feje Gulv, og det er ikke helt smaa Arealer. Senere skal Sølvtøjet pudses, saa spises der Middag Kl. 10, saa sættes Stolene paa Plads, saa vi er parat til at servere Kl. 12, da strømmer det nemlig ind med Gæster. Fra 12-2 er en evig Pine, da jeg nemlig ikke kender de spanske Retter, desuden er der saadan en Løben, at de 2 Timer alene kan gøre mig træt. Der er Masser af Mennesker, som bestiller i Munden paa hinanden, saa det kan være vanskeligt at huske det hele. Bagefter skal alt tages ud, saa fejes Gulv, støves af o.s.v. Kl. 4-5 drikkes Kaffe eller The, saa faar vi travlt igen. Det hele er uafbrudt Arbejde med snavsede Mennesker. Kl. 8-9-9½ er vi færdige, men saa er jeg saa træt, at jeg synker om i Sporvognen og hjemme i Seng med det samme.

Det lyder barskt i en nutidig sammenhæng, men Conrad fremstillede alligevel sin nye hverdag i et optimistisk skær for at overbevise dem derhjemme om, at han havde truffet det rigtige valg. For det havde næppe skortet på advarsler, da han planlagde at følges med Karl Ingo Thissenius til Argentina. De to ikke-landmænd Conrad og Hugo havde enkelte kontaktadresser med hjemmefra, men de bragte ikke arbejde, så de unge mænd måtte acceptere de betingelser, der kunne opnås i en by overbefolket med indvandrere fra Europa. At det kunne knibe med altid at holde humøret oppe, fremgår af det næste brev fra Buenos Aires den 21. december 1928:

Jeg føler mig udmærket tilpas og kan ikke tro andet end, at jeg maa være rask, siden jeg kan arbejde hveranden Dag 12 Timer hveranden Dag 14 Timer, og det er ikke Arbejde som hjemme i Danmark, nej, herovre forlanges en Del mere, de kan jo faa 10 for 1. Det værste ved det hele er, at man arbejder sammen med "Hunde", bliver behandlet som en Hund og faar Hundeføde, men det maa man tage med, og det vænner man sig nok til i Længden.

Conrad forklarede yderligere i et senere brev:

Moder skrev i sidste Brev, at det var godt, jeg ikke arbejdede om Søndagen, men det gør jeg dog, hver 3^{die} Søndag fra 6½ Morgen til ca. 9 Aften, saa denne 3^{die} Søndag holder jeg ikke meget af.

Langt hjemmefra

Turen med passagerdamper til Sydamerika tog 19 dage. Skibet, vennerne var med, "Cap

Polonio", brugte 19 dage på rejsen fra Hamburg til Buenos Aires, og de senere, mange breve mellem Conrad og familien i Varde bragtes med samme eller lignende skibe. Så, når forældrene i et brev omtalte en begivenhed i Varde, modtog Conrad beskrivelsen i dette brev nogle og tyve dage senere. Brevets indhold blev læst omhyggeligt og gav måske anledning til et par spørgsmål, som Conrad stillede i sit næste brev, der nåede Varde omkring to måneder efter begivenheden var omtalt første gang. Spørgsmålene blev så måske besvaret i det følgende brev, som havde samme rejsetid fra Varde, og der gik derfor op mod tre måneder fra en bestemt begivenhed havde fundet sted, til Conrad var fuldt orienteret.

Set med vore nutidige øjne var det en noget speciel måde at kommunikere på, men sådan var kontakten mellem Conrad og hans familie i Varde gennem de seks år, hvor han opholdt sig i Argentina. Der fandtes dog en både hurtigere og meget dyrere kommunikationsform, nemlig ved hjælp af telegrafnettet. Conrad sendte faktisk hilsener pr. telegram, blandt andet til forældrenes fødselsdage. Når de to former for kommunikation blev blandet, kunne det give sig udtryk i situationer, som man må betegne om groteske.

Nytårsdag, den 1. januar 1929 skrev Conrad:

Min kære, lille Moder! Ja, det var et haardt Slag for mig at erfare, at min lille Fader var død og hvad maa det saa ikke have været for min søde, lille Mor. – Da jeg læste Telegrammet, kunde jeg slet ikke tro, at det var til mig, og jeg ringede i min

Nervøsitiet til Konsulatet, men det var desværre kun altfor sandt.

Conrad skrev derefter deltagende breve den 14., 15. og 17. januar 1929, mens han den 23. januar anslog en helt anden tone:

Kære lille Moder, kære lille Fader, kære lille Henny og kære lille Børge. Jeg er saa glad saa glad over, at min kære Fader lever i bedste Velgaaende, og at jeg kun har været udsat for en stor Fejltagelse. Jeg kan rigtig forstaa Forbauselsen hjemme over mit Telegram, og den sikkert større og større Forbauselse, efterhaanden, som mine Breve er ankommet, men jeg maa hellere forklare det hele fra Begyndelsen. Den 28. December modtog jeg et Telegram gennem det danske Konsulat.

Co Burgard,
Baires Consulado Dinamarca
Fader doed med Fred.
Hilsen fra ham og os.

Jeg ringede straks til Konsulatet for at faa Sikkerhed, og det meddelte mig, at Telegrammet var til mig, og skønt det var afsendt fra Holstebro, saa kunde jeg jo ikke tro andet.

Den kære lille fader, Poul Buurgaard Jensen døde først i 1960. Han blev 81 år gammel.

Selv om faderens formodede dødsfald fyldte i brevene fra januar 1929, blev der dog også plads til en hilsen fra Herr Stæhr, fra telegrafbestyrer Knudsens og fra en fætter Juel i Norge. Conrad skrev også, at han endnu ikke havde besøgt Lindboe's og heller ikke Skaftes. Alle breve slutter med hilsen til Herr Nielsen. I firmaet hos grosserer Harald Nielsen havde Conrad fået en regnskabsuddannelse, og han skyldte Herr Niel-

sen penge. Formodentligt drejede det sig om udlæg til rejsen?

Det er karakteristisk, at Argentina er så fjernt, at Conrad måtte besøge enhver familie, der havde den mindste forbindelse til hans forældre eller til hjembyen. Når man én gang var emigreret, vendte man sjældent tilbage, så man inviterede med glæde enhver med nyheder hjemmefra. De fleste søndage havde Conrad fri, og han fik mulighed for at besøge Lindboe's, som kom fra Norge og var af moderens familie. I april 1929 skrev han:

I Søndags var jeg igen hos Lindboe's, hvor der var nogle unge, norske Piger paa Besøg, det blev en fornøjelig Eftermiddag, da Lindboe's jo altid er saa flinke.

Den 15. august skrev Conrad til lillebroderen Børge, der opholdt sig i Aarhus:

Paa G(eneral) M(otors) gaar alt som sædvanlig, men nu kender jeg flere danske Familier hernede, saa det er gemytligt. Forleden Dag var jeg til Bal i den danske Club "Co-Optimisterne" og morede mig saa udmærket. Jeg blev præsenteret for en rig, dansk Familie, som havde 3 Døtre med. Jeg blev selvfølgelig straks forelsket og dansede over 20 Danse i Træk med den smukkeste af dem.

Nye muligheder

Efter et år i Buenos Aires flyttede Conrad i november 300 km længere mod nord til Rosario, som med 500 tusinde indbyggere er den næststørste by i Argentina. Han skulle arbejde for et dansk firma Pablo E. Hansen, en skibshandel med afdelinger i Buenos Aires og i Rosario. Pablo E. Hansen

*På vej med toget,
måske til Rosario.
Privateje.*

var desuden et handelsfirma, der handlede med tarme, forskellige maskiner m.m. Det ejedes af en tidligere ØK-mand.

Rosario ligger inde i landet ved en større flod og nordligere end Buenos Aires, så somrene er varme, meget varme. På den nordlige halvkugle svarer beliggenheden til Afrikas Middelhavskyst. Dvs. Marokko, Algeriet og Tunesien.

Brev fra Rosario de Santa Fe den 14. november 1929:

I Dag var jeg for første Gang ombord i en hollandsk Baad for at tale med Kaptajnen om levering af Varer. Samtalen gik udelukkende paa Engelsk, og jeg priser mig lykkelig over, at jeg herovre har gjort saa meget for Tysk og Engelsk, for hvad Sprog har at sige, forstaar man først,

naar man er kommet ud, og det har Argentina hjulpet mig til, for her tales maaske flere Sprog end i noget andet Land.

Så kunne Conrad holde jul og nytår for anden gang i Argentina, og nytårsbrevet til faderen var optimistisk og ikke uden en vis stolthed. Rosario de Santa Fe den 30. december 1929:

Kære lille Fader, saa mange Tak for de venlige Lykønskninger, og Tak for alle de gode Ønsker for det nye Aar, jeg haaber selv, at det nye Aar vil bringe mig Lykke, selv om jeg er kommet til Argentina i en daarlig Tid, dog trøster jeg mig med, at naar det er saa svært at faa en Stilling hernede paa Grund af de daarlige Tider, saa maa jeg da være temmelig velbegavet, naar det allerede er lykkedes mig at faa noget.

Conrad var uden tvivl temmelig velbegavet, flittig og hurtig til at lære såvel fremmede sprog som de øvrige færdigheder, der krævedes i Pablo E. Hansens skibsproviantering. Han lærte at sætte pris på argentinerne's levevis, der var præget af, at det var sydeuropæere, der først kom til landet og koloniserede det. Man tilbragte megen tid udendørs i klubber og på restauranter, som det fremgår af et brev skrevet efter det første år i Rosario.

Rosario, den 28. oktober 1930:

Jeg synes bedre og bedre om Argentina, alt er saa frit herovre, man kan gøre, som man selv vil og man omgaas kun de Folk, som man synes om. – Lørdag Aften, medens jeg sad med mine Venner og spiste, kom der en Italiener hen til os og spurgte, om vi ikke havde Lyst til at gaa med til en Bryllupsfest. Han havde lovet at tage et Par Venner med, saa hvis vi vilde, saa var vi velkomne. Klokken var da 9½, men vi skyndte os, og Kl. 10¼ var vi der, og det var en udmærket Fest, jeg morede mig saa udmærket, jeg dansede hver Dans, og Folk var meget begejstret for os. Ved 6 Tiden om Morgen (Søndag) sluttede vi, og vi var vel nok trätte, jeg gik hjem og sov til Kl. 8, saa tog jeg et Bad og gik ned i Forretningen. Kl. 10 gik mine Venner og jeg paa Strøget for at se paa Folk, som kom fra Kirke, Kl. 12 Middag og Kl. 1 Tennis til Kl. 5, derefter Kaffe og saa i Kino Kl. 6 til 8 og saa kunde det nok være, at jeg kunde komme i Seng, men det var heller ikke saa mærkeligt, for jeg var trät.

Der gik endnu et år, og julen 1931 nærmede sig. Conrad havde nu været borte fra hjemmet i tre år, og han besvarede et brev således:

En hilsen fra Rosario, 2. juledag 1931. Privateje

Det glæder mig, at mine Kære gärne vilde have mig hjem til Julen, og jeg skal ogsaa indrømme, at det vilde være dejligt, men det lader sig ikke gøre, det bliver blot til det samme, enten bliver man hjemme og nøjes med en daarlig Plads, eller man rejser ud igen og begynder forfra. – Det skal vente til jeg har tjent Milionen, saa jeg kan komme

hjem uden at tænke paa at skulle begynde forfra igen.

Ambitionerne fejlede ikke noget. Conrad var faldet til i Rosario og var blevet medlem af flere klubber, hvor man spillede tennis, svømmede, spiste middage og ofte dansede hele natten. Det var måden at komme i kontakt med pigerne på. De måtte ikke være alene med de unge mænd, men gerne komme i klubberne, hvor familierne var til stede og kunne holde øje med ungdommen. Conrad blev ven med en spanier, Rodriquez, som introducerede ham for nogle lokale familier, og der blev sendt et billede hjem, hvor Conrad og Rodriquez ses på besøg hos en familie med et par spændende døtre.

De to unge Piger kender Rodriquez og jeg for længere Tid tilbage, vi har saa ofte danset der, derimod saa jeg Moderen for første Gang den Aften. Billedet er taget Kl. 12 Aften. Det er mærkelige Navne, de har hernede de to unge Piger hedder Argentina og America til Fornavne. Jeg synes godt om den lille America, som jeg staar sammen med ... I hvert Fald morede vi os udmærket og kom først hjem Kl. 2½ paa Morgenstunden. Den næste Dag var jeg i Biografen med America og en af hendes Veninder, her kan man ikke gaa med en ung Pige alene ...

Livet som ungarl bød til gengæld på flere muligheder, og det fremgik af de fleste af brevene, at han forstod at føre sig frem i den sydlandsk prægede kultur. Rosario, den 5. Oktober 1932:

Nu paa Lørdag kommer den unge Pige op fra

Buenos Aires for at besøge sin Familie, saa gaar det løs igen med Dans, da der er stor Fest i den spanske Forening. Jeg har i den Anledning købt mig et Sæt nyt blaat Tøj for at være rigtig fin, men man maa jo ogsaa være lidt pæn i Tøjet, naar man kommer saa meget ud, som jeg gør, og særlig, naar de, som man kommer sammen med, altid er flotte i Tøjet. Det har nu altid været en Sygdom, som jeg har haft, jeg har altid skullet være fin i Tøjet, men det giver altid et godt indtryk.

Conrad var lys med blå øjne, hvilket gjorde ham attraktiv blandt de mørkøjede, lokale skønheder, men intet tyder på, at han ville forlove sig med én af dem, og det skyldtes jo nok, at han inderst inde aldrig seriøst overvejede at blive i Argentina. Alligevel kunne den megen omtale af de argentinske piger ikke undgå at bekymre moderen, så Conrad måtte sende nogle beroligende ord:

Jeg tænker endnu paa Moders sidste Brev, hvori Moder omtaler et eventuelt Giftemaal med America og mig, men jeg kan berolige Moder en Gang til, at det bliver aldrig til noget, Moder maa have misforstaaet mine Breve, jeg syntes ikke jeg skrev andet, end at det var søde og naturlige Piger, som man sjældent træffer paa hernede, men derfra og til Forlovelse er der langt, ja i dette Tilfælde kan der slet ikke være tale om noget af den Slags. – Hvad Moder skriver om Moderen til de to unge Piger, er noget meget almindelig hernede, naar de kommer op i Alderen, bliver de svære, og det er saadanne hernede, at en ung Pige er voksen naar hun er mellem 12 og 13 Aar, og allerede ved at blive gammel, naar hun kommer op til 22 Aar, de bliver saa hurtigt voksne og saa hurtigt gamle, saa naar man gifter sig med en paa 20 Aar, saa gaar der kun et Par Aar, og hun lægger sig ud og bliver

En glad og charmerende dansker i sydlandsk selskab. Privateje.

gammel, og ligeledes i de fleste Tilfælde ligegyldige med Udseendet ...

Hjemmet trækker

Hen mod julen i 1932 konstaterede Conrad:

Det er ikke til at forstaa, som Tiden gaar, jeg bliver efterhaanden en gammel Svend 28 Aar og gaar paa 5te Aar i Argentina, men trods det, at jeg holder meget af at være her, saa bliver jeg altid en Smule trist ved Juletid, den Tid paa Aaret, hvor jeg helst vilde være hjemme.

Den følelse forstærkedes, og året efter i december 1933 skrev han:

Jeg har i de sidste Maaneder haft en stærk Lyst til at komme hjem til Danmark, og der gaar ikke en Dag, uden jeg tænker hjem, men paa den anden Side, er jeg ogsaa klar over, at det er et stort Skridt, der skal gøres, og at jeg maa være klar over enten eller, for at komme tilbage til Argentina, naar man først er taget herfra, kan slet ikke komme paa Tale, det er altfor daarlige Tider til og altfor megen Konkurrence og Arbejdsløshed.

I begyndelsen af 1934 dukkede for første gang konkrete planer op i brevene:

Selvfølgelig vil jeg gerne hjem, og naar Moder mener, at det nok skal gaa, saa tror jeg næsten

*Torvet med urmagerforretningen i det lave hus og Lamps butik under markisen til højre. 1932.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

ogsaa, jeg kommer, hvornaar det bliver, ved jeg endnu ikke, men lille Moder kunde jo skrive lidt om, hvordan det er med Lamps Lejekontrakt, saa derefter kan jeg saa indrette mig.

Det ses intet steds i brevene, at Conrad var på vej hjem til Varde med en formue. Betingelsen for, at en emigrant kunne vende hjem i rollen som rig onkel, har altid været, at han var dygtig til drift af en eller anden slags virksomhed, oftest landbrug, og Con-

rad havde jo tilbragt årene i Argentina som funktionær. Derfor omtales en lejekontrakt i de sidste breve som en realistisk mulighed.

Conrad vendte senere i brevene tilbage til Lamps forretning, som åbenbart kunne blive ledig. Der må have været tale om Andreas Lamps kolonialforretning, der lå i enden af urmagerfamiliens ejendom Vestergade 2. Lamp flyttede i slutningen af 1934 sin forretning til den Schultz'ske gård Torvet 4 og drev den videre dér, til han døde i

1942. Det blev der altså ikke noget ud af, men hjem kom Conrad. I september 1934 skrev han:

Ja, jeg kommer til Julen, jeg har set paa Dampene, og jeg tror det bliver med "Monte Sarmiento" jeg kommer, den er antagelig i Hamburg den 18/12, og saa kan jeg være hjemme den næste Dag, altsaa nogle Dage før Juleaften ...

Et langt liv

Som vi ved, det altid går, kommer sønnen fra Amerika hjem til jul. Således gik det også for Conrad. Han fik arbejde i Varde for forsikringselskabet Baltica, og han blev

igen en del af byens selskabsliv. Her mødte han en ung – meget yngre ekspeditrice, som han blev gift med i 1937. De boede nogle år i København og senere i Odense. Da den tyske besættelse var forbi, og tingene igen blev normale, flyttede de tilbage til Vestjylland og købte ejendommen Storegade 5, Tistrup, som var en urmager- og guldsmedforretning. Urene blev sendt til reparation i faderens forretning i Varde. I slutningen af tresserne overtog de et varmeregnskabskontor i Esbjerg og flyttede til Skolestien i Hjerding. Hustruen døde i 1989 og Conrad i 2007 – den 18. juni – 102 år gammel.

Conrad Buurgaard Jensen blev 102 år og døde i 2007. Privateje.

Litteratur

- Bækhøj, Lars: *Danske i Argentina*. Det Danske Forlag 1948.
Høy, Ulrik: *Danskere i Argentina* i *Weekendavisen* 13.10.1995.
Kjær, Gunnar: *Landet bag hav*. Odense Universitetsforlag 1991.
Mikkelsen, Einar: *Hvor Guldet gror*. H. Hagerups Forlag 1927.
Møller, Erik Dybdal: *Danskere som indvandrere*. Poul Kristensens Forlag 2007.
Rytz, Harald Due: *Et liv i Argentina i årene 1928-32* i *Historisk Årbog for Rødding-egnen* 2009.

Andet materiale

Den Conradske brevsamling findes på Varde Lokalhistoriske Arkiv og er med Buurgaard-familiens tilladelse anvendt som kildemateriale til artiklen.

Knud Andreasen (1941-2016) var ingeniør og cand. mag. i historie. Efter erhvervskarrieren blev han i forbindelse med sit historiestudium ved Syddansk Universitet tilknyttet Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-45 i Esbjerg og Varde Lokalhistoriske Arkiv, de sidste fire år som arkivets leder. Hans specialeopgave fra 2008 har titlen: At overleve den tyske besættelse 1940-45. I øvrigt var han forfatter til en bog om Sct. Jacobi Skole i Varde samt til artikler i Fra Ribe Amt og andre historiske tidsskrifter.

Artiklen om Conrad Buurgaard Jensen er publiceret efter aftale med Poula Andreasen, Knud Andreasens enke.

Turistforeningen for Varde og Omegn 1943-1962

Af Mariann Ploug

Med udgangspunkt i Varde og Omegns Turistforenings Forhandlingsprotokol, der omfatter to bind, fremkaldes en række tidsbilleder fra byen og oplandet. En skildring af de personer, der gennem tiden har siddet i turistforeningens bestyrelse, kunne være spændende, ligesom det kunne være nærliggende at inddrage mere litteratur og andre kilder, men det ligger ikke inden for denne artikels rammer. Tidsrummet 1943-1962 følger forhandlingsprotokol nr. to.¹

Et tidsbillede

Frygten for Invasion ligger dirrende i Luften nu paa en Tid, hvor vore Tanker normalt kun burde være optaget af Julegaver, Juletræ og Julebagning.

Vestkystens Fæstningsanlæg inspiceres. Tusinder af Arbejdere har feberagtigt travlt med Skovl og Spade. Bunkers bliver støbt. Kanonmundinger peger ud over Havet. Der er Bælter af Landminer mellem Klitterne.

Der var en fjern og lykkelig Tid, hvor Vestkysten var Legeplads for gamle og unge, hvor sol-

Tysk vejspærring fra besættelsens sidste år ved nedkørslen til stranden i Vejers. Museet for Varde By og Omegn.

Forholdene ved Varde Å og spadserestien langs den havde turistforeningens vedvarende interesse, ca. 1950. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

brændte Rollinger tumlede om paa Stranden og Eros var ene om at manøvrere med Skydevaaben i Klitternes Gryder.

Denne lille Bog skulde være en Hilsen fra de fjerne og lykkelige Dage.

Dens Kapitler er skrevet inden Krigen havde vansiret Vestkystens Ansigt med skæmmende Ar, i en Sommer, hvor ilanddrevne Miner og Vraggods var ene om at repræsentere Rædslerne derude.

Lad os håbe, det ikke varer længe, inden Børnene paany kan erobre den vestjyske Kyst, medens Eros jager Mars paa vild Flugt fra Gryde til Gryde ...

Citatet er forordet til Hakon Mielches bog: Vesterude, dateret *Julen 1943*.²

Stilstand under besættelsen

Den danske turisme gik stort set i stå under besættelsen. Efter de første år, hvor landets turistforeninger koncentrerede sig om lokale forhold, blev denne aktivitet efterhånden også indstillet. Fra foråret 1943 begyndte bestyrelsesmedlemmerne i Turistforeningen for Varde og Omegn at mødes uden, at repræsentanter fra strandbyerne, Blåvand, Vejers og Henne, var til stede.

By-medlemmerne bestemte sig for, at blomsterkasserne, der var placeret rundt om i byen, skulle beplantes som sædvanligt, og mente samtidigt, at byrådet burde ophæve deres forskønnelsesudvalg eller sætte flere midler af, så udvalget kunne varetage deres opgaver. Man holdt også fast ved Blomsterfesten, der blev holdt *til Fordel for Byens Udsmykning*, som der stod på programmet for den 21. august 1943, og man forsøgte at få *Kai Munch, Vedersø* til at tale ved festen. Kaj Munk må have takket nej, for han er ikke nævnt i programmet.

Spadserestien langs åen vestpå fra byen til Kalkovnen var igen på tale, og foreningen ville gøre en indsats for at få grøfterne, der løb ud i åen, lagt i udløbsrør. I foråret 1944 var spadserestien blevet farbar, men ikke færdig, mens kloakudløbet ved den gamle bro og Storegade stadig kunne karakteriseres som *fælt*.

Man forsøgte også endnu engang at samle midler til en propagandafilm og forhørte sig ved Vardensersamfundet, om de var interesserede i at deltage i projektet. Det var de ikke og henviste til, at de havde deres egne lysbilleder. Måske var afslaget medvirkende til, at turistforeningen i december 1944 bestemte, at *Annoncering i Vardenserbladet ophører indtil Turistforholdene ordner sig*.

Medlemsaktiviteter som et fastsat foredrag "Danmark i Fortid og Fremtid" og fremvisningen af farvefilmen "Der er et yndigt land" blev også udsat *til senere*.³

Siden der i 1942 var blevet installeret husvilde på Teknisk Skole, hvor der havde været vandrerhjem fra 1937, havde Varde været uden overnatningstilbud til vandrere, og i 1943 måtte man acceptere, at vandrerhjem-

met var definitivt lukket. I sensommeren 1944 diskuterede bestyrelsen i stedet, hvor en eventuel ny lejrplads kunne ligge, men endte dog med at meddele byrådet, at lejrpladsen ved Lunden var tilfredsstillende, dog manglede der *Brønd, Vaskeplads med Afløb, Toiletter og Opslagstavle*.

Hertil kom, at værelsesmanglen i byen var tiltagende, og man måtte se i øjnene, at der ville blive problemer med indkvarteringen til Fællesskuet, dyrskuet i sommeren 1944. Det var tilmed blevet vanskeligt for tilrejsende at få et måltid mad. Alligevel var der nogle, der som Ribe Amts journalister arrangerede sommerudflugt til Varde, og her foreslog turistforeningen dem *Kano-*

Ferdinand Pedersen med et udvalg af oldsagssamlingen fra Varde Å malet af Chr. Lyngbo i 1940. Museet for Varde By og Omegn.

sport på Varde Å som en aktivitet. Det må have været en populær sport, for allerede i december ville turistforeningen undersøge mulighederne for *Kanofart på Varde Å* det følgende år.

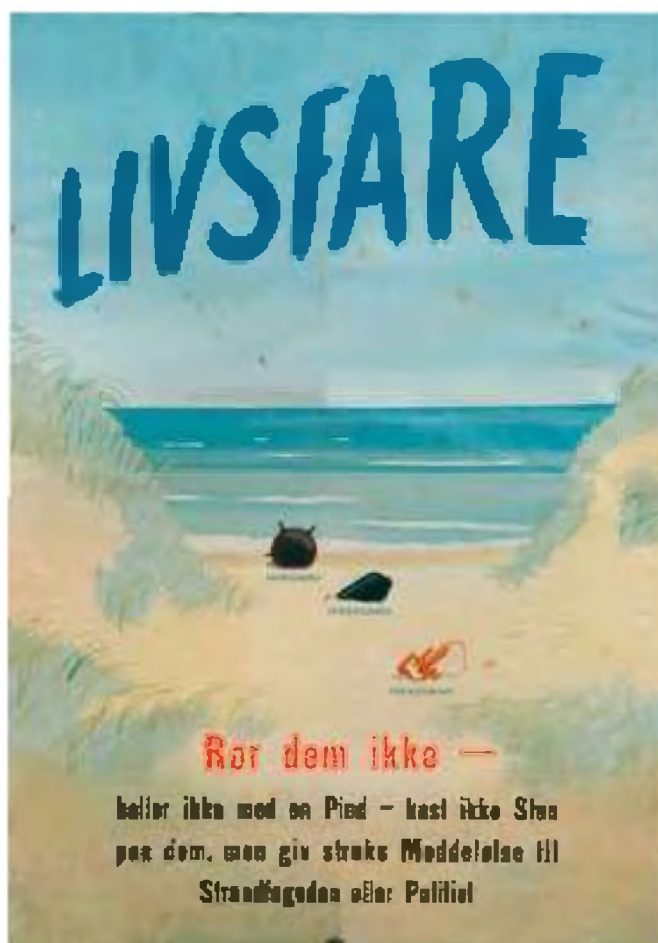
Også på andre punkter så man fremad. I 1930'erne havde man forventet, at en udvidelse af Arnbjerg Anlæg kunne indvies i forbindelse med købstadjudubilæet i 1942. Det havde ikke ladet sig realisere, men på generalforsamlingen i 1944 kunne formanden præsentere et forslag til udvidelsen tegnet af Arkitekt Sørensen og Ing. Marstrand, og på samme møde fremlagde turistforeningen selv tegninger med forslag til indretning af Lundpavillonen.

En anden form for fremsynethed blev udtrykt af prof. Brøndsted, København. Efter at have besigtiget Ferd. Pedersens samling af oldtidssager fra Varde Å mente han, at *Varde Museum burde sikre sig Samlingen*, så den kunne blive bevaret for eftertiden – og det blev den.⁴

Gode forhåbninger

Der blev ingen Blomsterfest i 1944, og mange andre ting var heller ikke, som de burde være, men hverdagen skulle fungere alligevel. Fra bestyrelsesmødet i januar 1945 noterede referenten: *Rutebil Varde-Esbjerg Kl. 6 til Morgentoget kører på Prøve for 30 Kr. pr. Tur – kører kun, hvis der er fire Pasagerer – Billetter til 7½ Kr. købes mindst to Dage i forvejen i Bureauet – Børn under 4 Aar kører gratis. – Billetprisen for de fire nødvendige pasagerer kunne netop dække udgiften på 30 kr. På generalforsamlingen den 3. maj 1945 fortalte formanden, at der var befordret 217 personer og en hund så længe, der kørte Tog.*

Det nedslående budskab var ellers, at turistforeningens arbejde havde ligget næsten stille, og at planlagte foredrag var opgivet, men formanden var også optimist og sagde, at *Nogle af de Ønsker og Krav, som Turistforeningen vil sætte ind paa at faa gennemført, når Krigen er endt vil være følgende: Fjernelse af alle Spor, der leder Tanken hen på Krig, det være sig over og under Jorden – Retablering af Transportmuligheder til Kysten – Hoteller og Pensionater i Varde og ved Kysten skal moderniseres med Læsesteder, hyggelige Samlingsstuer, Under-*

De første år efter besættelsen satte myndighederne plakater op, da risikoen for at møde en mine på stranden var væsentlig. Privateje.

*Smedemester Winther,
Henne Stationsby skærer
skrot op efter besættel-
sen, sommeren 1945.
Blaabjerg lokalhistoriske
Arkiv.*

holdning på Regnvejrsdage, Afmærkning af Vandrestier. Når alt dette var i orden, kunne propaganda med brochurer, plakater, film, mærkater og des lige sættes ind for fuld Kraft. Formanden rundede beretningen af med at understrege: er der noget, vi Mennesker trænger til, når Krigen er forbi, og den groveste Oprydning er endt, da er det Ferie – alt efter ens Lyst og Pengeping – men Ferie, Hvile, Fred og Afslappelse for vore højspændte og tyndslidte Nerver.⁵

Turistforeningens generalforsamling blev holdt aftenen før befrielsen, og formanden havde i sin beretning afstukket linierne for foreningens fremtidige arbejde. Bestyrelsen vidste, hvad de gerne ville efter besættelsen, men det var ikke altid ideerne lod sig realisere.

I gang igen

Det første bestyrelsesmøde efter krigen blev holdt sidst i maj, og her bestemte man sig for straks at foretage en Tur langs hele Kysten fra

Blaavand til Nymindegab for at se, om der er Mulighed for Turisme dér iaar. Det næste skridt var at tage kontakt til de forskellige hoteller og pensionater for at høre, hvordan de vurderede situationen. Endelig var man også opmærksom på, at den direkte bilforbindelse Varde-Vejers måtte etableres så hurtigt som muligt, men det var ikke en opgave, foreningen selv kunne løse. Rutebiler var en mangelvare, og først fra 26. juni 1947 kunne en ny og moderne Omnibus sættes ind på ruten med Afgang fra Varde Statsbanestation Kl. 13.05 (efter Lyntoget "Vesterhavet"s Ankomst), som der stod i en avisnotits. Da kørte Henne-bilen allerede tre gang ugentligt.⁶

Varde Kommune skænkede Varde Turistforening 200 kr. i anledning af Freden. Turistarbejdet var i gang igen. I efteråret deltog hele bestyrelsen i Samvirkende Jydske Turistforeningers årsmøde i Kolding, og formanden gik med i komiteen, der i Varde

“over Varde til eventyrets land” Verner Hanckes turistplakat fra 1947. Museet for Varde By og Omegn.

samlede ind til et mindesmærke for faldne fritidskæmpere. En ny turistplakat var også på tale, og man forhørte sig ved kunstneren Verner Hancke, der tidligere havde arbejdet for foreningen. Han skulle have 25 kr. for et udkast og 200 kr., hvis det blev antaget. Hanckes udkast og senere den rentegnede plakat blev forelagt *Turistchef Lichtenberg*,

direktøren for Danmarks Turistforening, til godkendelse, og muligheden for at udgive plakaten i lille format som mærkat og kuffertmærke blev undersøgt. Den nye plakat: “over Varde til Eventyrets Land!” blev ikke færdig til sæsonen i 1946 på grund af litografernes arbejdsstandsning, og et forsøg på at få den trykt i 1300 eksemplarer i København mislykkedes også. Først i foråret 1947 kunne plakaten udsendes – også til Norge og Sverige.⁷

Forholdene ved kysten

Det officielle Danmark – *Kommissionen for Naturfredning og Statsministeriet* – kom på besigtigelse ved Vestkysten i efteråret 1945 og fandt situationen *forfærdelig*. Det meget store oprydningsarbejde langs stranden var en statsopgave, og turistforeningen var mere optaget af at hjælpe med at skaffe istandsættelsesmateriale, så de tilbageblevne sommerhuse, pensionater og hoteller kunne blive brugbare igen, men det var vanskeligt, da de eksisterende materialer først og fremmest gik til boliger. I den forbindelse forsøgte man også at få klarhed over hvem, der kunne modtage gæster ved stranden den følgende sommer, helst med tilbagemelding inden 1. januar.⁸

På generalforsamlingen i maj 1946 gjorde formanden status over situationen og sammenfattede: *Det kommer til at tage mange År, inden Skaderne, som Tyskerne har forvoldt på Naturen ved Vestkysten, og Sikkerheden er fuldt genoprettet*. Kystbyerne fik hver deres kommentarer:

· *Før Krigen var der ca. 300 Sommerhuse ved Vejers, nu er der kun 25, der er helt ubeskadiget. 75 er fuldstændig nedrevet eller så med-*

Sommerhuset Høyejr, der var et af de beskadigede huse ved Vejers Strand, blev fotograferet den 2. juni 1946.

Inde i huset lå sandet næsten op til vinduerne, fortæller en af de nuværende ejere.

Privateje.

tagne, at de ikke kan repareres, og de resterende 200 er alle mere eller mindre ødelagte.

· Ved Henne Strand, hvor der før Krigen var ca. 175 Sommerhuse, er ca. 50 Huse fuldstændig fjernet eller totalt ødelagt. De resterende 125 Sommerhuse er mere eller mindre beskadiget.

· Ved Blaavand, hvor der før Krigen fandtes ca. 50 Sommerhuse, er 10 Huse fuldstændig nedrevet eller saa medtagne, at de ikke kan repareres. De resterende 40 Sommerhuse er mere eller mindre beskadiget.

· I Nymindegab synes Skaden at have været mindst, idet kun ganske enkelte Huse er beskadiget.

Også overnatningsforholdene i Varde blev omtalt:

· Hotel Damkjær er blevet restaureret, udvidet og moderniseret

- Phønix og Jernbanehotellet er også istandsat*
- Hotel Varde har paabegyndt en Udvidelse for at forøge sit Antal af Værelser*
- Missionshotellet henligger derimod som den Dag Tyskerne forlod det*

Stort set alle arbejdede på at genoprette forholdene, men vare- eller mangel gjorde det besværligt. Der var dog også lyspunkter. Først i maj 1946 kunne pensionater og hoteller ved stranden melde *fuldt belagt* i juli måned til priser, der lå mellem 12 og 15 kr. for gæster i fuld pension. Det vakte naturligvis også glæde, at dele af stranden kunne *gives fri*, så *Badelivet kunde dyrkes ved alle Badestederne*, men man vidste endnu ikke, hvor store stykker af stranden, der kunne nå at blive rensat. I 1947 forsøgte man at klare problemet ved at få *opsat Skilte med Tilladelse om at færdes paa Stranden*, men

Hotel Varde på Torvet blev fotograferet den 29. maj 1945 og var tilsyneladende kommet godt gennem besættelsen. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

paa eget Ansvar. Foreningen opfordrede politimesteren til at lade stranden rense for pigtråd og Fyrvæsenet til *at faa Vejen om Blaavand Fyr bibeholdt*, mens man forsøgte at få åbnet den spærrede vej gennem Bordrup Plantage. Fyrvæsenet var positivt stemt og tilbød kommunen at betale en procentdel af vejens vedligeholdelse, men der blev ved med at være problemer, og så sent som i 1956 drøftedes Fyrvejen og strandkørsel på et udvidet bestyrelsesmøde, hvor bureauerne ved stranden også var repræsenteret.⁹

Aktiviteterne genoptages

Nogle af aktiviteterne fra før besættelsen blev taget op på ny. I 1946 gjaldt det foredragene, en serie på tre, der blev holdt i Håndværkerforeningen:

28.2.1946: U.S.A. under Krigen af Prof. Westergaard

28.3.1946: Britisk Demokrati under Krigen af Rek. Geleff

10.4.1946: U.S.S.R.-Rusland af Prof. Alb. Olsen

Foredragsholderne, der var officielle

repræsentanter, skulle ikke have noget vederlag, men kunne dog fordre at få ophold og forplejning betalt. Overskuddet skulle gå til Mindesmærket for de faldne Frihedskæmpere, og derfor var prisen sat lidt højt: 2 kr. for et foredrag og 5 kr. for alle tre. Publikum svigtede fuldstændigt, måske på grund af prisniveauet, så foredragsserien gav et underskud på ca. 450 kr. Alligevel bevilgede turistforeningen 25 kr. til Mindesmærket.¹⁰

Man prøvede på at øge interessen for foreningens arbejde og udskrev blandt andet en konkurrence sammen med Dansk Arbejde om den bedste turistvare, der reklame-

rede for Varde og Æventyrets Land. Begge parter stillede en garanti på 300 kr., og forslagene skulle indsendes til Landsudvalget for Turistvarer til vurdering. 1.-3. præmie var: 150 kr., 100 kr. og 50 kr. Samarbejdet fortsatte, og i 1949 modtog foreningen et forslag fra Max Pedersen: "Rav fra æ Hav, Varde" – et sølvindfattet ravsmykke med graveret tekst. Smykket blev indsendt til turistvareudvalget og fik deres godkendelse.

En anden konkurrenceform blev anvendt i samarbejde med turistforeningerne fra Ribe, Esbjerg og Ringkøbing, hvor man bortloddede weekendophold blandt foreningernes medlemmer, og i foråret 1947

Mindelunden for de faldne frihedskæmpere i Arnbjerg blev afsløret den 5. maj 1948. Centralt i anlægget ses Anker Hoffmanns skulptur fra 1946, ca. 1955. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

*Oversigtskort over Varde. 1947.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

forsøgte man sig med *en Akkvisitrice til at skaffe nye Medlemmer* og aflønnede hende med 40 % af disse medlemmers kontingent.¹¹

Nyt propagandamateriale

På bestyrelsesmødet i november 1946 var nye vejskilte og en folder med henblik på

Ungskuet i Varde til sommeren 1947 på tale. Foreningen ønskede også nye oplysningskilte om jættestuen i Mejls og Oksby gamle Kirke, ligesom åens tilstand ved Havnen endnu engang blev kritiseret. Den nye folder "Oversigtskort over Varde" var en dobbelt 3-folder med bykort på indersiden og oplysninger om togenes og rutebilernes afgangstider samt reklamer for Varde Museum, Arnbjerg Pavillon og det nye Friluftsteater, der i forbindelse med indvielsen 10.-13. juli 1947 opførte Det Kgl. Teaters forestilling "Liden Kirsten". Folderen blev trykt i 15.000 eksemplarer hos Nordhjem for 525 kr. Endnu en folder, der var på vej i foråret 1948, blev opgivet på grund af papirmangel, men man magtede dog at få trykt 1.000 hotelfortegnelser og arbejdede for at få udgivet en lokal togplan.

Man forsøgte også *at afsætte de gamle Fodture ved Badestederne*, altså folderne og at få afmærket spadserestierne igen som før krigen. Det fulgte foreningen op på i sommeren 1949, hvor man betalte Plantør Christensen, Vejers 158,65 kr. for afmærkning af fodturene og udgav en ny brochure "Fem Fodture i Vejers". Den skulle koste 25 øre i kiosker og 15 øre i hoteller, og det blev noteret, at *Raaschou* må højst tage 25 øre – det var indehaveren af Kiosken i Vejers. Folderen med plantageturene blev genudgivet i 1954 og 1959.¹²

Turistforeningens vedvarende interesse for at få optaget en film om Varde-egnen resulterede i februar 1947 i en ansøgning til Varde Kommune om penge til filmoptagelser på ungskuet, så de senere kunne indgå i en turistfilm. Pengene blev øjensynligt ikke bevilget, men i april arbejdes der parallelt

hermed på en Vestkystfilm på foranledning af Turistforeningen for Danmark til en skønnet pris på 25.000 kr. Efter generalforsamlingen i maj vistes Ålborg-filmen, en farvefilm om Ålborg, hvortil Ålborg Kommune havde bevilget 10.000 kr. i 1946. Den var givetvis et forbillede for den ønskede Varde-film, og ved endnu en forevisning i oktober var både erhvervsråd og byråd inviteret. Foreningen arbejdede for sagen.¹³

Bestyrelsen for turistforeningen havde også travlt med andre propagandaopgaver i 1947. Frederikshavn-Larvik Færgeruten fik tilsendt billeder og tekst til en brochure. Oplysninger om hoteller, pensionater og kroer i Varde og Omegn blev samlet og sendt til Samvirkende Jydske Turistforeninger efter anmodning. Formanden, Hygebjerg-Hansen holdt foredrag om Æventyrets Land i Oksbøllejren, der på det tidspunkt var flygtningelejr. Et engelsk lystfiskertidsskrift fik efter ønske tilsendt en artikel om lystfiskeriet ved Varde Å skrevet af redaktør Friis. Mere internt blev formanden valgt som foreningens repræsentant i Erhvervsrådet, og man enedes om at udnytte Statsbanernes fribillet og sende to deltagere til *Turistkursus* i Turistforeningen for Danmark den 11. og 12. maj, mens formanden tog alene til Nordisk Turisttrafiks-Komités turistlederkursus i Visby 9.-12. september. Hertil bevilgedes 120 kr.

Med blik for udenlandske kontakter tilsluttede man sig i 1948 Turistforeningen for Danmarks "Kontakt-Service", som gennem en turistforening gav udlændinge mulighed for at besøge tilmeldte danske familier en aften eller en weekend.¹⁴

Boghandler Ebbe Clausen, der havde huset Turistbureauet i Varde fra 1928 til 1948, blev udnævnt til æresmedlem i 1963. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Selvstændigt Turistkontor

Det efterhånden nære samarbejde med turistforeningerne i Ribe og Esbjerg medførte en aftale om *ensartede Afgifter til Turistforeningerne for Anvisning af Værelser til Turisterne*. Samarbejdet betød også, at bestyrelsen vidste, at Ribe Turistforening havde et kontor sammen med erhvervsrådet og Dansk Arbejde. I Varde valgte man dog en anden løsning i første omgang og flyttede turistkontoret fra Clausens Boghandel i Sto-

Turistforeningens bestyrelse holdt sit første bestyrelsesmøde på Turistkontoret i Storegade 24 den 1. februar 1949. Fra venstre ses: Henrik Nordhjem, Svend Lange, Ebbe Clausen, Børge Kreilgaard, Holm Pedersen, H.O. Jensen, Hygebjerg-Hansen og Lars P. Larsen. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

regade til et træhus, der blev opstillet på Østergade-hjørnet. Man havde lagt følgende budget og søgte byrådet om tilskud:

Opstilling og indretning	1000 kr.
Kontorudgifter	800 kr.
Betjening	2000 kr.
div.	200 kr.

Kontoret blev passet otte timer dagligt af fru Lønborg, der var ansat som sekretær for

450 kr. om måneden. For at holde udgifterne nede forsøgte man at låne en skrivemaskine til hende. Til åbningen lørdag, den 1. maj 1948, kl. 8½ inviteredes borgmesteren samt Erhvervsrådets og Forskønnelsesudvalgets formænd. Ved generalforsamlingen senere på måneden takkede formanden *Boghandler Ebbe Clausen for hans store og uegenlyttige Arbejde i Turistbureauet*, som havde været i hans butik siden 1928. Samtidigt havde man allerede gjort sig klart, at træhu-

set, der fungerede fint som turistbureau i sommermånederne, måtte udskiftes med andre lokaler, når det blev vinter.¹⁵

Det permanente turistbureau kom til at ligge i butikken, Storegade 24, der lejedes af Gade- og Vejudvalget i Varde. Sammen med Erhvervsrådet besluttede man at opslå en stilling som sekretær til en månedsløn på 600 kr., og man enedes i november om i fællesskab at ansætte bogholder Kreilgaard som sekretær. Det første bestyrelsesmøde på Turist- og Erhvervskontoret blev holdt 1. februar 1949, og i marts arbejdede man på forslag til hovedet på brevpapir og kuverter. På samme tid besluttede man sig for at stille *Akkvisetrise, frk. Hertz indsats* i bero, og tildelte sekretæren 1,25 kr. i provision pr. tegnet medlem i stedet for. I marts rejste sekretæren til introduktionsmøde i København,

og senere på året deltog han sammen med formanden og næstformanden i Samvirkende Jydske Turistforeningers årsmøde i Viborg, hvor man ville indstille redaktør P. Friis til medlem af bestyrelsen og *en fra Esbjerg som suppleant iflg. aftale med Ribe*. Foreningen betalte udgifterne i den udstrækning, de ikke betales af mødet. På kontoret måtte man erkende, at foreningens økonomi ikke kunne række til en kontorelev, og undersøgte i stedet for muligheden for medhjælp i sæsonen, hvor kontortiden blev sat til kl. 10-12.30 og 14-17.30.

Allerede i 1952 begyndte formanden at undersøge mulighederne for nye og bedre lokaler, da man var blevet klar over, at bygningen i Storegade, hvor kontoret havde til huse, *skulle nedrives ad åre*.¹⁶

Margit Raaschous butik "Kiosken", 1950'erne. Her havde Varde Turistforening deres lokale turistbureau i Vejers Strand fra juli 1948. Privateje.

Købmand Jørgensens butik "Købmandshuset" ses til venstre, 1950'erne. Her havde Varde Turistforening deres lokale turistbureau i Henne Strand fra juli 1948. Blaabjerg lokalhistoriske Arkiv.

Turistbureauer i kystbyerne

Parallelt med det permanente bureau i Varde arbejdede bestyrelsen på igen at få filialer af turistbureauet i kystbyerne, og i juli 1948 havde man aftaler på plads med købmand Jensen i Blåvand, fru Raaschou i Vejers Strand og købmand Jørgensen i Henne Strand. Man henvendte sig også til Røde Kors for at få oprettet *Redningsstationer* i Vejers og Henne Strand.

Allerede på generalforsamlingen i maj kunne formanden glæde sig over, at så godt som alt i Æventyrets Land var optaget i højsæsonen, og at rutebilforbindelserne nu var acceptable, men vejene var stadig under al

kritik. Han fandt det også beklageligt, at der *ved Blåvand, Vejers og Henne står gamle ødelagte jernbanevogne, som ejerne burde fjerne, og det samme gælder nogle ødelagte huse på hovedgaden i Vejers.*

Overnatninger i turistforeningens virkeområde			
Turistsæsonen	1947	1948	1949
Overnatninger	4.326	4.507	5.266
Heraf udlændinge	249	314	514

Turistovernatningernes fremgang ses tydeligt af tallene, og øgningen skyldtes givetvis,

at forholdene på overnatningsstederne blev bedre år for år, men der var stadig langt til de 6.066 overnatninger, Æventyrets Land havde haft i 1939.

I 1949 sendte turistforeningen spørgeske-maer om udlejning til sommerhusejerne i februar og bestemte, at de skulle betale 5 kr. i afgift pr. udlejning, samt at forespørgsler om sommerhusudlejning skulle henvises *til bureauerne ved badestederne*. Det følgende år modtog turistforeningen kun 20 sommerhuse til udlejning, så man forsøgte at annoncere efter flere, men måske fandt udlejerne, at afgiften var for høj. Der blev også oprettet et nyt bureau hos boghandler Riber Berthelsen i Oksbøl, og man gjorde sig tanker om eventuelt af få nogle håndværkere til i fælleskab at bygge en feriekoloni ved kysten.¹⁷

Turistforeningen moderniseres

Til generalforsamlingen i maj 1948 var der

udarbejdet nye love for foreningen. Lovændringen betød, at bestyrelsen skulle udvides med to til 11 medlemmer, og der blev ned-sat et forretningsudvalg på fem medlemmer. Det ene nye medlem skulle være en repræsentant for byrådet, der senere valgte at udpege bogtrykker Nordhjem. Kystbyerne var repræsenteret med sognerådsmedlem, telegrafist Uhd Jepsen fra Blåvand og hotelejer Gammelgaard fra Henne Strand, mens baglandets interesser blev varetaget af manufakturhandler Bundgaard fra Nr. Nebel og et medlem udpeget af Oksbøl Erhvervsråd. En anden ændring var, at generalforsamlingen blev flyttet fra maj til januar. Denne ændring blev dog ophævet i 1952, hvor regnskabsåret blev flyttet tilbage fra kalenderåret til finansåret, så generalforsamlingen igen skulle afholdes i maj.¹⁸

Turistforeningen og dens bestyrelse var blevet moderniseret. Krigen var kommet på

Lejrpladsen på Nordentofts Eng ved Varde Å blev realiseret, ca. 1965. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

*Vandrehjemmet på Pramstedvej fungerede også som mødested for byens ungdom, ca. 1958.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

afstand, og mange af arrangementerne fra førkrigstiden var efterhånden blevet genoptaget. Blomsterfesten blev i 1949 holdt i september som en efterårsfest, og man deltog med en *mindre Udstilling om vore Fiskefarvande* på Den nordiske Lystfiskerudstilling i København. Foreningens aftenture kunne som før krigen gå til Henne eller Fahl Kro og Tipperne, mens de længere weekendture havde mål som Hovborg og Baldersbæk, Skallingen eller Fiilsø og Henne. DSBs første udflugtstog efter krigen kom den 6. september 1952. Foreningen forsøgte sig også med længere ture til Hamborg, og i 1955 satte man sig i forbindelse med Nordisk Rejsetjeneste i Flensborg for at arran-

gere busrejser, der skulle bringe tyskere i Hamborg den anden vej – til Varde-området. Man så også længere væk og havde allerede i 1950 påtaget sig at sælge billetter til Canada og USA for de dampskibsselskaber eller linier, som man sagde, der måtte ønske det.¹⁹

Projekter i Varde

Lokalt i Varde arbejdede turistforeningen for at fremme en *miniatureby i Arnbjerg* efter kinoejer Rud. Rasmussens idé, ligesom man støttede forsøget på at oprette et *Drenge-Musikkorps*. Man glædede sig i august 1953 over, at Varde skulle være garnisonsby, og ville af hensyn til de forventede soldater se

Rutebilerne "Oxbøl-Blaavand" og "Oxbøl-Vejers Strand" ved Oksbøl Station, da trafikken igen var blevet normaliseret, ca. 1950. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

på, hvilke muligheder byen kunne give dem med *dansant, biografer og aftenure*. I sommeren 1955 var bestyrelsen godt tilfreds med, at *Campingpladsen i Lunden* tiltalte campisterne, efter at den var blevet istandsat, men det forhindrede ikke, at man besigtigede Nordentofts Eng ved Varde Å med henblik på en *Lejrplads* dér. Også campingpladserne eller lejrpladserne, som de fleste stadig kaldte dem, i Vejers og Blåvand interesserede man sig for og holdt møde om forholdene med klitinspektøren. Endeligt havde Varde igen fået et vandrerhjem som før krigen. Det havde turistforeningen arbejdet for siden 1946 sammen med byens Ungdomsudvalg.²⁰

Projekter ved kysten

Det var dog aktiviteterne ved kysten, der krævede det største arbejde. Bestyrelsesmøderne blev jævnligt henlagt til kystbyerne, hvor forskellige lokale repræsentanter kunne deltage alt efter hvilke sager, der skulle behandles. I sommeren 1950 var antallet af badegæster ved Vejers Strand blevet så stort, at behovet for toiletfaciliteter var påtrængende. En ønsket rutebilstation lod vente på sig, så sognerådet, klitdirektøren, grundejerforeningen og turistforeningen samarbejdede om at få nogle offentlige toiletter på en plads bag Strandhotellet. Turistforeningen gav i første omgang 50 kr., men bestemte sig senere for at give yderligere

Oksby Mølle mens den stadig var i funktion. N. Holbak: "Møllen i Nørre Oksby", ca. 1930. Museet for Varde By og Omegn.

200 kr., hvis grundejerforeningen ville give det samme. Ved fællesmøderne diskuterede man også vejforholdene, nedkørslerne til stranden ved Vejers og Blåvand, færdsel på stranden og en ny vej syd for Turisthotellet.

Bevaringsaspektet havde også foreningens interesse. Da den markante Oksby Mølle begyndte at forfalde, lod man en møllebygget komme med et bud på, hvad en restaurering ville koste, og rettede henvendelse til ejeren, men senere på året blev sagen henlagt *indtil videre*. Man kunne åbenbart ikke løfte opgaven, og da man i 1953 fik en lignende henvendelse om økonomisk støtte til bevarelsen af møllen i Janderup, gav man uden videre et negativt svar.²¹

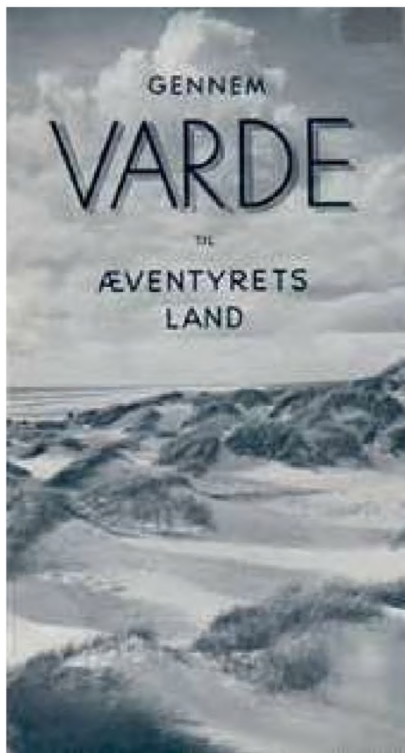
Turistmateriale

Balancen mellem Varde og kystbyerne ses tydeligt i turistforeningens foldere. I 1949 udkom "Gennem Varde til Æventyrets Land" med tekst af Salomon Frifelt, der fik 25 kr. og en takkeskrivelse for at omarbejde en tekst, han havde leveret til en folder i 1935. Folderen er 5-foldet med et s/h foto og tekst på hver side. Varde har to sider, mens kystbyerne: Blåvand, Vejers, Henne, Nymindegab, Skodbjerge på Holmsland Klit hver har én. Den indeholder mange praktiske oplysninger, og på bagsiden er der et kort med teksten: "Varde er porten til Æventyrets Land!" Brochuren blev trykt i 3.000 stk. hos Rasmussens Bogtrykkeri i Ringkøbing, og foreningen afgav også en

bestilling på 200 stk. af hvervebrochuren: “Gavn Dem Selv og Danmark!”

De følgende år blev de gamle brochurer genoptrykt – delvist med nyt billedmateriale, og man forsøgte sig med et poststempel: “Varde er Porten til Eventyrets Land”, der blev indsendt til Postvæsenet. Også en ny plakat kom på tale, da trafikassistent A. Sølbæk fremsendte en skitse til: “Varde og Eventyrets Land”. Bestyrelsen indkaldte ham til en samtale, og havde også ændringsforslag, blandt andet at Esbjerg ikke skulle med på *Sølbæk-kortet* – så godt var samarbejdet trods alt ikke! Kortet er formentlig det, der er gengivet i brochuren “Varde og Eventyrets Land”, der kom i 1960.²²

I 1954 var turistforeningen i gang med at samle billedstof til Varde-bogen: “Varde og “eventyrets land” i billeder” med tekst af redaktør P. Friis og forord af borgmester Rud. Rasmussen. Det var en nyskabelse, en billedbog med beskrivende, stemningsskabende tekster på dansk og engelsk samt en side med alle tekster på tysk bag i bogen. De s/h billeder (75 stk.) er både fra Varde – velkendte attraktioner og idyl samt velfærd: industri, hospital, kirke og skole – og af sommerlivet ved kysten. Bogen, der er uden årstal, udkom efter al sandsynlighed i 1955, hvor der også var behov for 200 plakater med Varde-motiv og 200 stk. med Eventyrets Land-motiv.

*Gennem Varde til Æventyrets Land. 1949.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

*Varde – og Æventyrets Land/
Æventyrets Land – Vestkysten
ved Varde. 1956.*

*Varde-bogen: Varde og “eventyrets
land” i billeder. Formentlig 1955.*

Løjpladser

ved Ho, Blåvand, Vejen, Grørup, Høne, Nymindegab, Øksbøl, Kvie Sø samt i Varde.

Vandrerhjem

ved Høne Strand og i Varde.

Oplysninger iverigt: Turistkontoret, Skansen 4, Varde,
Telefon (052) 20 30

*Kortet i folderen Varde og Eventyrets Land fra 1960 er formentlig tegnet af A. Sølbæk i 1952/1953.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

Den næste brochure kom i 1956. Den er 5-foldet med s/h fotografier og har to forsider: "Varde – og Æventyrets Land" samt, når den bliver vendt, "Æventyrets Land – Vestkysten ved Varde". Den minder i øvrigt

om Salomon Frifelts brochure fra 1949 og har tegninger af Gustav Holgersen. Den ene side viser Varde og et bykort, mens den anden dækker området fra Blåvand til Nymindegab med tilhørende oversigtskort.

Forholdet mellem Varde og kystbyerne havde efterhånden ændret sig i brochurerne. Hvor Varde tidligere havde haft to sider og hver af kystbyerne én, havde Varde nu fået den ene side af folderen, mens kystområdet var samlet på den anden.²³

Uro i bestyrelsen

Arbejdet blev tilsyneladende passet, men der synes at have været knas i foreningen eller bestyrelsen. Fra august 1952 til august 1953 mangler der referater, og det eneste notat i forhandlingsprotokollen er, at et bestyrelsesmøde er aflyst, da kun et enkelt medlem var mødt. Flere bestyrelsesmedlemmer meldte fra, og uroen fortsatte til hen på året i 1954, hvor bestyrelsen havde fået følgende sammensætning:

- Borgmester Rud. Rasmussen valgt af byrådet
- Redaktør P. Friis, formand, i forretningsudvalget
- Autoforh. B. Søndergaard Petersen, i forretningsudvalget
- Tandlæge C.W. Kock, i forretningsudvalget
- Vognmand Sillas Petersen, i forretningsudvalget
- Bagermester Aage Christensen, i forretningsudvalget
- Sognerådsformand Uhd Jepsen, Blåvand
- Frk. Marie Nielsen, Vejers
- Frk. Agnes Sillasen, Henne
- Købmand Bertelsen Friis, Oksbøl
- Repræsentant for Nr. Nebel / Nymindegab, vakant.

Man ville opfordre boghandler Viggo Nielsen, Nr. Nebel til at indtræde.

Varde og Eventyrets Land. Jyllands Vestkyst / Eventyrets Land. Jyllands Vestkyst. 1960.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Bestyrelsens to frøkner var begge vinterlærerinder, der ejede henholdsvis Pension Klitthjem i Vejers og Vandrerhjemmet Solfang i Henne, som de selv drev om sommeren.

Uregelmæssighederne forhindrede dog

ikke, at turistforeningen forhandlede med Varde Kommune om forhøjet tilskud, og på generalforsamlingen i 1955 stemte de ca. 100 fremmødte for, at kontingentet skulle stige til 7 kr.²⁴

Forhandlingsprotokollens oplysninger om turistforeningens arbejde aftager i løbet af 1950'erne. Formandens beretninger ved generalforsamlingen mangler efter 1950, selv om der er sat plads af til den i protokollen. Nogle steder kan man stadig se mærket efter den klips, der har holdt en indsat, maskinskrevet beretning. Ved et tilfælde er formandsberetningen, som blev holdt på generalforsamlingen i 1961, blevet gemt i Varde Turistforenings Kassebog 1927.

Formandsberetningen 1961

Beretningen om turistsæsonen 1960 giver et godt billede af, hvad foreningen var optaget af på den tid. Man var spændt på, hvem der blev ny formand for Samvirkende jyske Turistforeninger nu, hvor bogtrykker Louis Rasmussen, Ringkøbing trak sig tilbage fra formandsposten efter mere end 40 år *i den jyske turistsags tjeneste*. Samtidigt var man godt tilfreds med et fælles, jysk turistfremstød i Tyskland, hvor Varde havde deltaget med brochurer og billeder, *mens der gøres klar til at modtage turisterne med nybyggeri, modernisering og udvidelse* ved stort set alle overnatningssteder i kystbyerne.

For sæsonen 1960 gjaldt, at *Eventyrlandet har nydt godt af den store turiststrøm, og vore hoteller, pensionater og campingpladser har i hele højsæsonen, så vidt vi har fået oplyst, været fuldt belagt*. Der var dog plads til flere turister fra København, og i Jylland arbejdedes der på at oprette ordentlige flyforbindelser til

hovedstaden, så der ingen grund ville være til *hurtigst muligt at befordre dem* [turisterne] *videre til Norge og Sverige*.

I Varde var "2. Internationale Folkedanserfestival" blevet afholdt i august 1960. Det havde været *et kunstnerisk plets kud* for dem, der *overværede de meget smukke danse i Arnbjerg*, men det havde ikke været muligt at indkvartere 300 mennesker privat i Varde, så festivallen var endt med *et nedslående økonomisk resultat*.

Efter utallige klager gennem mange år kunne formanden nu glæde sig over, at Varde var blevet en smuk by som resultat af det store arbejde byrådet, forskønnelsesudvalget og et stort antal private havde gjort, og han udtrykte forhåbning om, at forureningen af åen snart ville forsvinde. Når der kom et rensværk, kunne området igen blive *et eldorado for lystfiskere*. Han kunne også fastslå, at Arnbjergshallen havde været for lille i flere år, og at byen ville kunne påtage sig større arrangementer, når den nye idrætshal snart stod færdig.

Foreningen arbejdede på at få Nørholm Vandmølle fredet, mens Sillasens hus på Torvet i Varde var blevet bevaret og allerede sat i stand. Nye fredningsbestemmelser bevirkede, at der fremover kunne bevares *meget store naturværdier ved vore strande, i klitter og plantager som et åndehul for offentligheden*. For at udnytte disse værdier var der behov for flere vigepladser langs vejene ud over de få, klitvæsenet havde indrettet, men der var også et ønske om egentlige restepladser.

På en anden front skulle sommerhusudlejere nu have autorisation til at formidle lejemaal, og turistforeningen havde søgt om

Turistbureauet flyttede til Skansen 4 hen i 1950'erne. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

en sådan til bureauerne ved kysten, da det ville blive strafbart at udleje sommerhuse uden autorisation, hvis man ikke var *stats-exam. ejendomsmægler eller sagfører*.

Endelig omtalte formanden en ny brochure – 5-folderen “Varde og Eventyrets Land. Jyllands Vestkyst”. Vendte man den om, hed den “Eventyrets Land. Jyllands Vestkyst”. Den engelske udgave hed “Varde and Fairyland. The West-Coast of Jutland. Denmark”, mens den tyske udgave tilsyneladende ikke længere er bevaret. Brochuren karakteriseredes som *rent amatørarbejde ... med hensyn til såvel fotografering og tegning som tekst, så det var derfor en god præstation, at brochuren ved Samvirkende jyske Turistforenin-*

gers generalforsamling i efteråret 1960 fik tildelt 3. præmie blandt de i Jylland udgivne brochurer. Brochuren, der var trykt i fire farver og i 60.000 eksemplarer: 30.000 tysk, 20.000 dansk og 10.000 engelsk, havde været dyr, men byrådet havde givet et godt tilskud.

Brochuren kunne i øvrigt oplyse, at turistforeningen var flyttet til Skansen 4, så profetien fra 1952 var opfyldt. Nye karreer med udsigt over det nyanlagte torv, Skansen, havde afløst de ældre huse langs Storegade.²⁵

Protokollerne forsvinder

Forhandlingsprotokollen slutter med et enkelt notat om generalforsamlingen i

Turistchef Børge Kreilgaard gennemgår en turistbrochure, omkring 1960. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

1962, men den er langt fra udskrevet. Dens håndskrevne referater var blot blevet afløst af moderne maskinskrivne ark. Gennemgangen af protokollen rejser måske flere spørgsmål, end den giver svar, men den viser, hvordan en lang række mennesker var

engageret i deres lokalområde både i Varde og ved kysten – og så giver den en god fornemmelse af, hvordan turistforeningen arbejdede hårdt for at få hjulene i gang igen efter besættelsen.

Formænd i Turistforeningen for Varde og Omegn 1943-1962	
-1949	Købmand P. Hygebjerg-Hansen
1949-1955	Redaktør P. Friis
1955-1958	Bonde Jørgensen
1958-	Direktør F.O. Strand

Noter

1. Første bind af forhandlingsprotokollen omfatter tidsrummet 1927-1943, og denne periode er behandlet i artiklen Ploug 2016, s. 102-131, mens perioden 1964-1989 er beskrevet i artiklen Wodskou 2016, og perioden 1990-2016 gennemgås i artiklen Ploug 2017, s. 62-91.
2. Mielche 1943.
3. Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1927-1943 (Forhandlingsprotokol 1927-1943), 19.2.1943 og 29.3.1943 samt Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1943-1962 (Forhandlingsprotokol 1943-1962), 28.5.1943, 1.6.1943, 16.7.1943, 22.5.1944, 11.8.1944 og 21.12.1944.
4. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 19.4.1942, 8.5.1944, 22.5.1944, 11.8.1944 og 21.12.1944.
5. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 11.8.1944, 11.1.1945 og 3.5.1945.
6. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 31.5.1945 og 18.6.1947 samt Jepsen og Ploug 2006, s. 78.
7. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 8.9.1945, 17.10.1945, 26.11.1945, 13.12.1945, 22.3.1946, 20.5.1946, 3.2.1947 og 24.4.1947.
8. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 17.10.1945, 26.11.1945 og 8.5.1946.
9. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 8.5.1946, 20.5.1946, 3.2.1947, 18.6.1947, 7.10.1947, 28.11.1947, 25.2.1956 og 14.5.1956.
10. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 17.10.1945, 13.12.1945, 18.2.1946 og 8.5.1946.
11. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 12.1.1946, 30.1.1946, 20.5.1946, 5.11.1946, 24.4.1947, 26.4.1948, 9.9.1948, 16.2.1949, 19.4.1949 og 12.4.1950.
12. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 5.11.1946, 17.2.1947, 24.4.1947, 30.5.1947, 18.6.1947, 18.8.1947, 5.2.1948, 9.9.1948, 1.6.1949, 6.7.1949, 28.7.1955 og 20.7.1959 samt "Oversigtskort over Varde", 1947.
13. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 3.2.1947, 1.4.1947, 24.4.1947, 7.10.1947 og 12.11.1947 samt Hansen 2014, s. 35.
14. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 3.2.1947, 1.4.1947, 24.4.1947, 18.8.1947 og 25.5.1948.
15. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 5.2.1948, 12.3.1948 og 26.4.1948.
16. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 13.8.1948, 20.11.1948, 27.11.1948, 1.2.1949, 4.3.1949, 22.3.1949, 5.4.1949, 19.4.1949, 1.6.1949, 6.7.1949, 17.7.1949 og 30.7.1952.
17. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 26.4.1948, 25.5.1948, 4.7.1948, 16.2.1949, 5.4.1949, 12.4.1950 og 20.4.1950.
18. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 25.5.1948, 4.7.1948, 13.8.1948, 1.2.1949, 6.12.1949 og 13.5.1952.
19. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 19.4.1949, 12.4.1950, 9.9.1950, 11.4.1951, 18.6.1951, 28.4.1952, 30.7.1952 og 22.3.1955.
20. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 20.5.1946, 28.11.1947, 12.4.1950, 11.4.1951, 10.8.1953, 15.7.1954, 28.7.1955, 10.8.1955 og 25.2.1956.
21. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 15.8.1950 og 18.6.1951, samt Foreningen Vejers Strands Forhandlingsprotokol 1937-1955, 20.7.1950 og 18.6.1951.
22. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 9.5.1949, 6.7.1949, 12.4.1950, 7.2.1952 og 12.7.1952 samt Gennem Varde til Æventyrets land. 1949.
23. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 21.7.1954, 1.3.1955, 22.3.1955 og 25.2.1956 samt Varde – og Æventyrets Land". 1956.
24. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 21.8.1952, 10.8.1953, 12.2.1954, 10.3.1954, 1.6.1954, 21.7.1954, 9.9.1954 og 28.7.1955.
25. Forhandlingsprotokol 1943-1962, 9.9.1961 og 30.7.1952 samt Varde og Eventyrets Land. Jyllands Vestkyst. 1960 og Varde and Fairyland. The West-Coast of Jutland. Denmark. 1960.

Litteratur

- Hansen, Jørgen: *Dansk turisme i 125 år*. Odder 2014.
Henne Strand, Vejviseren 1961. Varde 1961.
 Jepsen, Palle Uhd & Ploug, Mariann: *Vejers*. Varde 2006.
 Jepsen, Palle Uhd & Ploug, Mariann: *Blåvand*. Varde 2009.
 Mielche, Hakon: *Vesterude*. Ringkøbing 1943.
 Ploug, Mariann: *Turismen i Varde 1990-2016*. Karen Riisager, Claus Friisberg og Ole Nørskov Nielsen (red.): *Varde bliver større 1990-2015*. 2017, s. 62-91. Ploug, Mariann: *Kurbad eller badeby. Opdatering 2013*. Museet for Varde By og Omegn og Ringkøbing-Skjern Museum. 2014, s. 25-47.

Ploug, Mariann: Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943. *Fra Ribe Amt 2016*, s. 102-131.

Ploug, Mariann; Jepsen, Palle Uhd & Frandsen, Lene B: *Henne*. Varde 2012.

Wodskou, Inge Vad: Tanker tilbage på 52 år med aktiviteter og turister. *Vestjydske fortællere 2016*, s. 159-169. Varde 2016.

Utrykte kilder

Forhandlingsprotokol for Ho-Oksby Sogneråd 1938-1970. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

Forhandlingsprotokol for Foreningen Vejers Strand 1937-1955. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1927-1943. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1943-1962. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Varde Turistforenings Kassebog 1927-1962. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Brochurer udgivet af Turistforeningen for Varde By og Omegn

Oversigtskort over Varde. 1947.

Salomon J. Frifelt: Gennem Varde til Æventyrets land. 1949.

P. Friis: Varde og "eventyrets land" i billeder. 1955(?)

Varde – og Æventyrets Land. 1956.

Varde og Eventyrets Land. Jyllands Vestkyst. 1960.

Varde and Fairyland. The West-Coast of Judland. Denmark. 1960.

Mariann Ploug, født 1949, pens. museumsinspektør. Nybrovej 123, 6851 Janderup. Har lavet en del film om gamle danske håndværk, samt skrevet flere bøger og en lang række artikler om kulturhistoriske emner.

Referat fra generalforsamlingen den 29. marts 2017 på Esbjerg Byhistoriske Arkiv

Dagsorden ifølge vedtægterne:

1. Som ordstyrer valgtes Jørgen Dieckmann Rasmussen
2. Formandens beretning blev godkendt uden bemærkninger.
3. Regnskabet blev godkendt og rost, men viste en beklagelig nedgang i medlems-tallet.
4. Valg til bestyrelsen. På valg var Søren Mulvad, Mogens Hansen og Jeremy Watts. Søren Mulvad og Jeremy Watts ønskede ikke genvalg. I stedet valgtes Mikkel Kirkedal Nielsen, Ribe og Hans Fangel, Oksbøl, mens Mogens Hansen blev genvalgt.
5. Valg af suppleanter. På valg var Steen Rasmussen og Karen Riisager. I stedet for Steen Rasmussen valgtes Lars Grundvad, Sønderkov, mens Karen Riisager blev genvalgt.
6. Valg af revisorer. På valg var Henrik Præstholm og Torben Hestehave, der begge blev genvalgt.
7. Kontingentet fortsætter uændret med 200 kr.
8. Det var ingen indkomne forslag.
9. Under eventuelt takkede Mogens Hansen den afgående formand, Søren Mulvad, og nævnte blandt andet, at Søren gennem sit mangeårige virke for Historisk Samfund har skrevet 22 artikler til Fra Ribe Amt.

Den eneste, der har overgået ham, er H.K. Kristensen, som nåede op på 166 bidrag til årbogsserien.

Efter generalforsamlingen og kaffen tog lederen af Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Jørgen Dieckmann Rasmussen de fremmødte med på en historisk rejse gennem Esbjerg med foredraget: Esbjerg fra ladeplads til energimonopol.

Det var et både spændende og oplysende foredrag.

Formandens beretning 2016

Efter generalforsamlingen 2016 konstituerede bestyrelsen sig med Merete Corvinus som kasserer, Jeremy Watts som sekretær, Mariann Ploug som redaktør og mig som formand. Den øvrige bestyrelse består af Mogens Hansen, Hans Sørensen og Else Marie Frisenvad, som hver varetager forskellige arbejdsopgaver.

I april indbød Syddansk Universitet os til at deltage i et foredrag med titlen "Forsamlingshuse er dansk kulturarv". Foredraget holdtes af hhv. professor Johannes Nørregaard Frandsen og arkivar Johnny Wølkjær fra Odense. Jeg er ikke klar over, om nogen af Historisk Samfunds medlemmer deltog.

I maj havde vi hyret Bo Ejstrud på Sønderkov til en omvisning, og Mariann og jeg

Mogens Hansen takker Søren Mulvad for de mange års samarbejde i bestyrelsen for Historisk Samfund for Ribe Amt ved generalforsamlingen den 29. marts 2017 i Esbjerg Byhistoriske Arkiv. Foto: Jørgen Dieckmann Rasmussen. EBA Q22140-076.

(og min kone) mødte op som eneste, så den aften blev hastigt overstået. Det var i øvrigt en meget smuk forårsaften, og Bo tog sig ikke betalt.

I juni tilbød vi medlemmerne at deltage i Bent Iversens rejse til de tidligere danske landsdele i Sverige, jeg ved heller ikke, om nogen af medlemmerne deltog. På den anden side har turen nu været udbudt adskillige gange.

I september præsenterede vi årbogen, som Karen Jermiin Nielsen på Byhistorisk Arkiv i Ribe anmeldte. Det er som altid en

smukt og stramt redigeret årbog. Jeg har ikke været ude for så nøje gennemlæsning siden min studietid. Resultatet er da også blevet rigtig fint. Jeg nævner ingen artikler særskilt, da hver har sin kvalitet. Vi havde den oplevelse, at grafikerens, som tilrettede bogen for trykkeriet, også var til stede. Det var hendes første selvstændige bog. Jeg har ikke tidligere oplevet den interesse.

Arrangementet i november afholdtes i Vorbasse, hvor Jeremy Watts talte om, hvorledes man bedst formidler historie. Arrangementet var vel besøgt.

Derpå gik bestyrelsen i gang med at forberede programmet for 2017. I 2016 var programmet trykt i 1500 eks. med vedhæftet indmeldelsesblanket. Dette program blev spredt ud til museer, arkiver, biblioteker, campingpladser og vandrerhjem uden at vi modtog en eneste indmeldelse, så det nye program blev trykt i 800 eks. Heraf blev de 447 sendt til samfundets medlemmer. I mellemtiden har der været 20 udmeldelser.

I februar var der en tur til Frello-museet i Varde, hvor John V. Jensen gennemgik Frellos billeder og fortalte om egne oplevelser med familien Frello. Omvisningen var godt besøgt.

Så er vi nået frem til generalforsamlingen i aften, hvor jeg vil bemærke, at det er stadig vanskeligere at rekruttere medlemmer. Da Søren Manøe i sin tid var formand, husker han, at de var 1800 medlemmer, nu er antallet sunket til de nævnte 447. Jeg tror, at der skal ske en helt forbavsende udvikling, hvis vi når op på et medlemstal, der bare nærmer sig de 500. Men det skal ikke forhindre os i fortsat at udgive årbogen og sætte et program op. Så længe, der er penge i kassen, vil der blive udsendt en årbog. Vi kan også glæde os over, at årbogen med en vis forsinkelse kan læses af alle på www.tidskrift.dk, der administreres af Det kgl. Bibliotek. Måske er fremtidsvisionen, at årbogen alene lægges på denne hjemmeside og slet ikke trykkes ...

Er du interesseret i historie? Så bliv medlem hos os!
Som medlem modtager man årbogen 'Fra Ribe Amt' samt indbydelser til foreningens aktiviteter

PROGRAM FOR 2017

Søren Mulvad har i mange år været ansvarlig for Historisk Samfunds årlige program.

Bibliografi 2016

Historisk Samfund for Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskrifter, der vedrører det gamle Ribe Amt. Oversigten er udarbejdet efter oplysninger fra biblioteker, museer, lokalarkiver og private personer, der velvilligt har stillet deres udgivelser til rådighed for redaktionen. Her vil man fortsat være taknemlig for oplysninger, der kan føre til, at listen bliver så komplet som muligt.

Årbøger og tidsskrifter

By, marsk og geest, 28. Kulturhistorisk tidsskrift for Sydvestjylland. Sydvestjyske Museer 2016.
Fra Ribe Amt 2016. Årbog for Historisk Samfund for Ribe Amt 2016.
Levende viden, 4. årgang. Kulturhistorisk årbog for Esbjerg-Ribe-Fanø området. Sydvestjyske Museer 2016.
Lokalhistoriske meddelelser, nr. 1 og 2. Varde Lokalhistoriske Forening 2016.
Lokalårbogen 2016. Lokalhistorisk Forening for Bramming-Egnen 2016.
Museumsavisen, nr. 61 og 62, 2016. Museumsforeningen Sønderkov 2016.
Opdatering 2015. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum. Skjern 2016.
Ribe Katedralskole 2016. Årsskrift 2016.
Sjæklen 2015. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg. Esbjerg 2016.

Bøger

Jørgensen, Henning: Bryndum og Vester Nebel før selvejet. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.
Lindhardt, Charlotte: Med blik for detaljen. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.
Manøe, Søren: Vi begyndte i hønsehuset. HTH-brødrene, der skabte det vestjyske industrieventyr. Ølgod Lokalhistoriske Arkiv og Ølgod Museumsforening 2016.
Nevers, Jeppe (red.): En verden af viden: Syddansk Universitet 1966-2016. University of Southern Denmark studies in history and social sciences, vol. 527. Syddansk Universitetsforlag 2016.

Administration og forvaltning

Christiansen, Jørgen Møller: "Fiskerne, der forsvandt" i Sjæklen 2015, s. 74-97.
Jensen, Claus Kjeld: "At balancere mellem turistattraktion og lokalmuseum" i Opdatering 2015, s. 19-25.
Jørgensen, Henning: Bryndum og Vester Nebel før selvejet. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.
Jørgensen, Poul K. & Lene B. Frandsen: "Årets gang i ArkVest" i Opdatering 2015, s. 16-18.
Nielsen, Karen Jermiin: "Dokumenternes Vogter. Ribe Bys Æresborger C.N. Termansen" i Levende viden 2016, s. 6-17.
Schmidt, Inge: "Mødestedet Lindegården i Gørding – 25 års jubilæum" i Lokalårbogen 2016, s. 51-55.

Afholdsbevægelse

Pedersen, Olga: "Good Templar Ordenen i Bramming – 'støt os vel'" i Lokalårbogen 2016, s. 77-82.

Anden Verdenskrig

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.
Eiby, Hanne: "Allison – en virksomhed i Omme" i Lokalårbogen 2016, s. 25-26.
Hemmet, Minna Kanzier: "V for Vergeltungswaffe" i Opdatering 2015, s. 26-36.
Jensen, John V.: "Der er mere Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 144-163.
Jensen, John V.: "Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 137-143.
Jensen, Mona: "Tyveri og ulovlig handel på Esbjerg Fiskerihavn i 1940'erne" i Levende viden 2016, s. 18-31.
Kirkegaard, Martin: "Da de kom hjem" i Opdatering 2015, s. 128-131.
Plesner, Erik: "Livet i Darum Præstegård fra 1930erne til 1960erne" i Lokalårbogen 2016, s. 58-67.
Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.
Ringskov, Christian: "Flyvere i natten" i Opdatering 2015, s. 86-109.

Arkitektur og bygningshistorie

Jensen, Claus Kjeld: "Tirpitz under forandring" i *Opdatering 2015*, s. 174-191.

Lindhardt, Charlotte: *Med blik for detaljen*. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.

Slyngborg, Mette: "I den gode sags tjeneste" i *Levende viden 2016*, s. 88-101.

Arkæologi

Andresen, Stina Trolldoft: "Begravet i flyvesand" i *Opdatering 2015*, s. 110-119.

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i *Opdatering 2015*, s. 205-224.

Bentsen, Lars Chr.: "En pavelig bulle fra Hodde" i *Opdatering 2015*, s. 164-166.

Christensen, Dan: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (3)" i *Lokalårbogen 2016*, s. 47-50.

Egeberg, Torben: "Dejbjerg Præstegårdsmose" i *Opdatering 2015*, s. 132-136.

Ejstrud, Bo: "Guld til Sønderkov" i *Museumsavisen*, nr. 62, 2016, s. 3.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i *Opdatering 2015*, s. 78-85.

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i *Opdatering 2015*, s. 192-201.

Gjerlevsen, Sara: "Sct. Jacobi Kirkegård" i *Opdatering 2015*, s. 37-44.

Grundvad, Lars: "Spor efter Nordens Lokekult?" i *Museumsavisen*, nr. 61, 2016, s. 4-7.

Grundvad, Lars og Risvig, Martin: "Teglovnene fra Nørre Holsted" i *Fra Ribe Amt 2016*, s. 7-17.

Grundvad, Lars og Schaadt, Nick: "1600-tallets skattefund fra Vejen Kommune" i *Museumsavisen*, nr. 62, 2016, s. 4-7.

Hansen, Mogens: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (2)" i *Lokalårbogen 2016*, s. 45-46.

Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i *By, marsk og geest 2016*, s. 30-56.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderis med dem, der opdagede det" i *Levende viden 2016*, s. 32-45.

Jørgensen, Poul K. & Lene B. Frandsen: "Årets gang i ArkVest" i *Opdatering 2015*, s. 16-18.

Poulsen-Hansen, Kamma Marie: "Flintedolken fra Myrthue" i *Levende viden 2016*, s. 76-79.

Rasmussen, Elisabeth M.: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (1)" i *Lokalårbogen 2016*, s. 40-44.

Søvsø, Morten; Søvsø, Mette Højmark og Siggaard, Anna

Louise: "Om hugorme, dyrekranier og tordensten – bygningsofre og andre skikke med rod i folketroen" i *By, marsk og geest 2016*, s. 57-89.

Thomsen, Poul: "Sønder Vejrup i senmiddelalderen og renæssancen" i *Levende viden 2016*, s. 102-113.

Barndom

Just, Flemming og Pedersen, Kim Fabricius: "'Et forgiftet gammelt hus". Jacob Riis' familie og opvækst i Sortebrødregade" i *Levende viden 2016*, s. 46-55.

Pedersen, Olga: "Good Templar Ordenen i Bramming – "støt os vel"" i *Lokalårbogen 2016*, s. 77-82.

Bebyggelse

Ejstrud, Bo: "Tusind års bebyggelse i Vejen Kommune" i *Museumsavisen*, nr. 61, 2016, s. 8-13.

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i *Opdatering 2015*, s. 192-201.

Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i *By, marsk og geest 2016*, s. 30-56.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderis med dem, der opdagede det" i *Levende viden 2016*, s. 32-45.

Befæstning

Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i *By, marsk og geest 2016*, s. 30-56.

Beskæftigelse

Christiansen, Jørgen Møller: "Fiskerne, der forsvandt" i *Sjæklen 2015*, s. 74-97.

Bibliotek

Klitmøller, Linda: "Til Lykke! 100 år for Vejen Bibliotek" i *Museumsavisen*, nr. 61, 2016, s. 14-15.

Bronzealder

Andresen, Stina Trolldoft: "Begravet i flyvesand" i *Opdatering 2015*, s. 110-119.

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i *Opdatering 2015*, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i *Opdatering 2015*, s. 78-85.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderis med dem, der opdagede det" i *Levende viden 2016*, s. 32-45.

Byggeskik

Lindhardt, Charlotte: Med blik for detaljen. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.

By- og bygningshistorie

Bramming, Torben: "Ingemanns by" i Levende viden 2016, s. 68-75.

Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i By, marsk og geest 2016, s. 30-56.

Lindhardt, Charlotte: Med blik for detaljen. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.

Nielsen, Holger Grumme: "Søviggaards historie i nyere tid" i Opdatering 2015, s. 60-68.

Nielsen, Ole Nørskov: "Den gamle kedelhal i Lundgade. En bygningshistorie" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 1, 2016, s. 3-10.

Ringskov, Christian: "Torvet Rundt" i Opdatering 2015, s. 45-59.

Søndergaard, Steffen, M.: "Søviggaard" i Opdatering 2015, s. 69-77.

Søvsø, Morten; Søvsø, Mette Højmark og Siggaard, Anna Louise: "Om hugorme, dyrekranier og tordensten – bygningsofre og andre skikke med rod i folketroen" i By, marsk og geest 2016, s. 57-89.

Bygningsbevaring og byplanlægning

Lindhardt, Charlotte: Med blik for detaljen. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.

Slyngborg, Mette: "I den gode sags tjeneste" i Levende viden 2016, s. 88-101.

Dagligliv

Plesner, Erik: "Livet i Darum Præstegård fra 1930erne til 1960erne" i Lokårbogen 2016, s. 58-67.

Daginstitution

Nielsen, Kim Bondesen: "Darum Børneby – fra idé til virkelighed" i Lokårbogen 2016, s. 37-39.

Dambrug

Schmidt, Johannes: "Fra Endrup Mølle Dambrug til Endrup Naturpark" i Lokårbogen 2016, s. 18-20.

Energi

Bonde, Christen: "Strøm på Esbjerg" i Levende viden 2016, s. 56-67.

Jørgensen, Poul K. & Lene B. Frandsen: "Årets gang i ArkVest" i Opdatering 2015, s. 16-18.

Nielsen, Ole Nørskov: "Den gamle kedelhal i Lundgade. En bygningshistorie" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 1, 2016, s. 3-10.

Erindringer

Eriksen, Mogens: "Landmåler gennem en menneskealder" i Lokårbogen 2016, s. 30-32.

Lorentzen, Ingrid Marie: "Dengang Bramming var et postknudepunkt" i Lokårbogen 2016, s. 33-36.

Pedersen, Olga: "Good Templar Ordenen i Bramming – støt os vel" i Lokårbogen 2016, s. 77-82.

Plesner, Erik: "Livet i Darum Præstegård fra 1930erne til 1960erne" i Lokårbogen 2016, s. 58-67.

Fest og fritid

Balslev, Elise: "Gørdinglund – fra fæstegård til fester" i Lokårbogen 2016, s. 27-29.

Post, Camilla: "Grundlovsfesten i Ribe 1867" i Levende viden 2016, s. 80-87.

Fiskerihavn og fiskerihistorie

Christiansen, Jørgen Møller: "Fiskerne, der forsvandt" i Sjæklen 2015, s. 74-97.

Langermann, Ole: "Fiskeriet på Esbjerg havn under 1. verdenskrig" i Sjæklen 2015, s. 60-73.

Fiskerierhverv og fiskeindustri

Bonde, Christen: "Strøm på Esbjerg" i Levende viden 2016, s. 56-67.

Jensen, Mona: "Tyveri og ulovlig handel på Esbjerg Fiskerihavn i 1940'erne" i Levende viden 2016, s. 18-31.

Folkeoplysning

Bramming, Torben: "Ingemanns by" i Levende viden 2016, s. 68-75.

Klitmøller, Linda: "Til Lykke! 100 år for Vejen Bibliotek" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 14-15.

Folkesagn og -tro

Lauridsen, Per Lunde: "Da rakkerne flyttede fra Outrup til Dejbjerg" i Opdatering 2015, s. 167-173.

Søvsø, Morten; Søvsø, Mette Højmark og Siggaard, Anna Louise: "Om hugorme, dyrekranier og tordensten – bygningsofre og andre skikke med rod i folketroen" i By, marsk og geest 2016, s. 57-89.

Foreninger

Lindhardt, Charlotte: Med blik for detaljen. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.

Pedersen, Olga: "Good Templar Ordenen i Bramming – "støt os vel"" i Lokålbogen 2016, s. 77-82.
 Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.
 Post, Camilla: "Nationale stemninger og foreningsliv i Ribe i 1867" i Fra Ribe Amt 2016, s. 74-92.

Formidling

Bramming, Torben: "Ingemanns by" i Levende viden 2016, s. 68-75.
 Egeberg, Torben: "Dejbjerg Præstegårdsmose" i Opdatering 2015, s. 132-136.
 Ejstrud, Bo: "Guld til Sønderkov" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 3.
 Guldberg, Mette: "Center for Maritime og Regionale Studier 1994-2016 – og skabelsen af et nyt forskningscenter" i Sjøklen 2015, s. 150-161.
 Jensen, Charlotte: "Vadehavsföreningen fylder rundt" i Sjøklen 2015, s. 130-143.
 Jensen, Claus Kjeld: "At balancere mellem turistattraktion og lokalmuseum" i Opdatering 2015, s. 19-25.
 Jensen, John V.: "Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 137-143.
 Jensen, Lasse Fast: "Renovering af Sælariet og etablering af Vadehavspavillon. Nye udstillinger på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjøklen 2015, s. 112-121.
 Jensen, Sabine & René Hankelbjerg: "Fjorden rundt – cykelturisme i verdensklasse" i Opdatering 2015, s. 124-127.
 Jørgensen, Ida Christine: ""Vandmænd, dem laver vi selv". Akvariemester Arne Sørensen om 40 år på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjøklen 2015, s. 122-129.
 Lorange, Tine – med bidrag af Marianne Voel Jensen: "Modeshow i Nymindegab" i Opdatering 2015, s. 201-204.
 Lützen, Ulrik Geldermann: "10 år med Vadehavets Formidlerforum. Et koordineret formidlingssamarbejde i Vadehavsområdet" i Sjøklen 2015, s. 144-149.
 Nielsen, Karen Jermiin: "Dokumenternes Vogter. Ribe Bys Æresborger C.N. Termansen" i Levende viden 2016, s. 6-17.
 Ringskov, Christian: "Flyvere i natten" i Opdatering 2015, s. 86-109.

Forskning

Guldberg, Mette: "Center for Maritime og Regionale Studier 1994-2016 – og skabelsen af et nyt forskningscenter" i Sjøklen 2015, s. 150-161.

Forsorg

Schmidt, Inge: "Mødestedet Lindegården i Gørding – 25 års jubilæum" i Lokålbogen 2016, s. 51-55.

Forsvar

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Færdsel

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i Opdatering 2015, s. 192-201.

Første Verdenskrig

Langermann, Ole: "Fiskeriet på Esbjerg havn under 1. verdenskrig" i Sjøklen 2015, s. 60-73.

Gravskik

Andresen, Stina Troldtoft: "Begravet i flyvesand" i Opdatering 2015, s. 110-119.
 Egeberg, Torben: "Dejbjerg Præstegårdsmose" i Opdatering 2015, s. 132-136.
 Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i Opdatering 2015, s. 192-201.
 Grundvad, Lars og Poulsen, Martin Egelund: "De "dybe anlæg" fra sen yngre stenalder – grave, grænsemærker eller rituelle gruber?" i By, marsk og geest 2016, s. 7-29.
 Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderris med dem, der opdagede det" i Levende viden 2016, s. 32-45.

Handel

Gøbel, Erik: "Cordt Gylves Orm. En skippers karriere i dansk vestindienfart i 1700-tallet" i Sjøklen 2015, s. 9-23.
 Jensen, Mona: "Tyveri og ulovlig handel på Esbjerg Fiskerihavn i 1940'erne" i Levende viden 2016, s. 18-31.
 Manøe, Søren: Vi begyndte i hønsehuset. HTH-brødrene, der skabte det vestjyske industrieventyr. Ølgod Lokalhistoriske Arkiv og Ølgod Museumsforening 2016.

Havpattedyr

Jensen, Lasse Fast: "Renovering af Sælariet og etablering af Vadehavspavillon. Nye udstillinger på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjøklen 2015, s. 112-121.
 Jørgensen, Ida Christine: ""Vandmænd, dem laver vi selv". Akvariemester Arne Sørensen om 40 år på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjøklen 2015, s. 122-129.
 Kinze, Carl Chr. og Charlotte Bie Thøstesens: ""Flipper" på besøg i Danmark. Tilbageblik på øresvinets (Tursiops truncatus) færden i danske farvande" i Sjøklen 2015, s. 98-111.

Herremænd og herregårde

Jensen, Mogens: "Peder Norbys dom" i Fra Ribe Amt 2016, s. 18-26.

Nielsen, Holger Grumme: "Søviggaards historie i nyere tid" i Opdatering 2015, s. 60-68.

Pedersen, Kim Fabricius: "Christian Nielsen Lange til Bramming" i Lokalårbogen 2016, s. 72-76.

Søndergaard, Steffen, M.: "Søviggaard" i Opdatering 2015, s. 69-77.

Håndværk

Jensen, Ingrid: "Stenmesteren i Vejrup" i Lokalårbogen 2016, s. 21-24.

Lorange, Tine – med bidrag af Marianne Voel Jensen: "Modeshow i Nymindegab" i Opdatering 2015, s. 201-204.

Industri

Bonde, Christen: "Strøm på Esbjerg" i Levende viden 2016, s. 56-67.

Manøe, Søren: Vi begyndte i hønsehuset. HTH-brødrene, der skabte det vestjyske industrieventyr. Ølgod Lokalhistoriske Arkiv og Ølgod Museumsforening 2016.

Jernalder

Andresen, Stina Trolldoft: "Begravet i flyvesand" i Opdatering 2015, s. 110-119.

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Christensen, Dan: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (3)" i Lokalårbogen 2016, s. 47-50.

Egeberg, Torben: "Dejbjerg Præstegårdsmose" i Opdatering 2015, s. 132-136.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i Opdatering 2015, s. 192-201.

Hansen, Mogens: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (2)" i Lokalårbogen 2016, s. 45-46.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderris med dem, der opdagede det" i Levende viden 2016, s. 32-45.

Lorange, Tine – med bidrag af Marianne Voel Jensen: "Modeshow i Nymindegab" i Opdatering 2015, s. 201-204.

Jubilæer

Busk, Regnar: "Ved Hundsbæk Plantages 125 års jubilæum" i Fra Ribe Amt 2016, s. 132-139.

Jensen, Charlotte: "Vadehavsforeningen fylder rundt" i Sjæklen 2015, s. 130-143.

Jørgensen, Ida Christine: "'Vandmænd, dem laver vi selv'. Akvariemester Arne Sørensen om 40 år på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjæklen 2015, s. 122-129.

Klitmøller, Linda: "Til Lykke! 100 år for Vejen Bibliotek" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 14-15.

Lindhardt, Charlotte: Med blik for detaljen. Esbjerg Kommunes Byfond 1976-2016. Esbjerg 2016.

Lützen, Ulrik Geldermann: "10 år med Vadehavets Formidlerforum. Et koordineret formidlingssamarbejde i Vadehavsområdet" i Sjæklen 2015, s. 144-149.

Schmidt, Inge: "Mødestedet Lindegården i Gørding – 25 års jubilæum" i Lokalårbogen 2016, s. 51-55.

Keramik

Thomsen, Poul: "Sønder Vejrup i senmiddelalderen og renæssancen" i Levende viden 2016, s. 102-113.

Kirkegårde

Gjerlevsen, Sara: "Sct. Jacobi Kirkegård" i Opdatering 2015, s. 37-44.

Nielsen, Ole Nørskov: "Den tyvagtige gartner" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 2, 2016, s. 13-23.

Klima

Jepsen, Palle Uhd: "Ho-Oksby Sogne på kort" i Fra Ribe Amt 2016, s. 27-45.

Kloakering og spildevand

Nielsen, Ole Nørskov: "Kloaksagen, der endte for Højesteret" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 2, 2016, s. 3-13.

Kort og landmåling

Eriksen, Mogens: "Landmåler gennem en menneskealder" i Lokalårbogen 2016, s. 30-32.

Jepsen, Palle Uhd: "Ho-Oksby Sogne på kort" i Fra Ribe Amt 2016, s. 27-45.

Krigsfanger

Jensen, John V.: "Der er mere Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 144-163.

Jensen, John V.: "Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 137-143.

Kirkegaard, Martin: "Da de kom hjem" i Opdatering 2015, s. 128-131.

Krigshistorie

Egeberg, Torben: "Dejbjerg Præstegårdsmose" i Opdatering 2015, s. 132-136.

Ejstrud, Bo: "Skattefund i perspektiv" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 8-13.

Grundvad, Lars og Schaadt, Nick: "1600-tallets skattefund fra Vejen Kommune" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 4-7.

Kunst og kunsthistorie

Boysen, Benny: "Frants Landt – lods og marinemaler" i Sjaklen 2015, s. 24-45.

Hvitved, Helle: "Birketing og fælles lergrav i Hunderup" i Lokalårbogen 2016, s. 68-71.

Jensen, Ingrid: "Stenmesteren i Vejrup" i Lokalårbogen 2016, s. 21-24.

Jensen, John V.: "Otto Frello og Det skjulte billede" i Opdatering 2015, s. 120-123.

Vester, Hans Christian: "Mød mig på Cassiopeia" i Ribe Katedralskole 2016, s. 60-63.

Landbrug og landbohistorie

Andresen, Stina Troldtoft: "Begravet i flyvesand" i Opdatering 2015, s. 110-119.

Hvitved, Helle: "Birketing og fælles lergrav i Hunderup" i Lokalårbogen 2016, s. 68-71.

Jørgensen, Henning: Bryndum og Vester Nebel før selvejet. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.

Lokalhistorie

Balslev, Elise: "Gørdinglund – fra fæstegård til fester" i Lokalårbogen 2016, s. 27-29.

Bonde, Christen: "Strøm på Esbjerg" i Levende viden 2016, s. 56-67.

Eiby, Hanne: "Allison – en virksomhed i Omme" i Lokalårbogen 2016, s. 25-26.

Jepsen, Palle Uhd: "Ho-Oksby Sogne på kort" i Fra Ribe Amt 2016, s. 27-45.

Jørgensen, Henning: Bryndum og Vester Nebel før selvejet. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.

Mulvad, Søren: "Præsteenker og enkesæder i Ribe" i Fra Ribe Amt 2016, s. 46-52.

Nielsen, Holger Grumme: "Søviggaards historie i nyere tid" i Opdatering 2015, s. 60-68.

Nielsen, Kim Bondesen: "Darum Børneby – fra idé til virkelighed" i Lokalårbogen 2016, s. 37-39.

Olesen, Wagn: "Man søger slægtens spor i stort og småt" i Lokalårbogen 2016, s. 56-57.

Post, Camilla: "Nationale stemninger og foreningsliv i Ribe i 1867" i Fra Ribe Amt 2016, s. 74-92.

Rasmussen, J. Hedegård: "De første automobiler i Darum" i Lokalårbogen 2016, s. 87-88.

Ringskov, Christian: "Torvet Rundt" i Opdatering 2015, s. 45-59.

Schmidt, Inge: "Mødestedet Lindegården i Gørding – 25 års jubilæum" i Lokalårbogen 2016, s. 51-55.

Villadsen, Hans Ole: "Alslev-Hostrup Sogneråd 1868 til 1970" i Fra Ribe Amt 2016, s. 93-101.

Luftvåben

Hemmet, Minna Kanzier: "V for Vergeltungswaffe" i Opdatering 2015, s. 26-36.

Ringskov, Christian: "Flyvere i natten" i Opdatering 2015, s. 86-109.

Mad

Sørensen, Sam: "Vild Mad – sank din egen" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 14-15.

Middelalder

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Bentsen, Lars Chr.: "En pavelig bulle fra Hodde" i Opdatering 2015, s. 164-166.

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i Opdatering 2015, s. 192-201.

Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i By, marsk og geest 2016, s. 30-56.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderris med dem, der opdagede det" i Levende viden 2016, s. 32-45.

Thomsen, Poul: "Sønder Vejrup i senmiddelalderen og renessancen" i Levende viden 2016, s. 102-113.

Museer og arkiver

Ejstrud, Bo: "Guld til Sønderkov" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 3.

Ejstrud, Bo: "Skattefund i perspektiv" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 8-13.

Grundvad, Lars og Schaadt, Nick: "1600-tallets skattefund fra Vejen Kommune" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 4-7.

Guldberg, Mette: "Center for Maritime og Regionale Studier 1994-2016 – og skabelsen af et nyt forskningscenter" i Sjaklen 2015, s. 150-161.

Jensen, Claus Kjeld: "At balancere mellem turistattraktion og lokalmuseum" i Opdatering 2015, s. 19-25.

Jensen, Claus Kjeld: "Tirpitz under forandring" i Opdatering 2015, s. 174-191.

Jensen, John V.: "Otto Frello og Det skjulte billede" i Opdatering 2015, s. 120-123.

Jensen, Lasse Fast: "Renovering af Sælariet og etablering af Vadehavspavillon. Nye udstillinger på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjæklen 2015, s. 112-121.

Jørgensen, Ida Christine: "'Vandmænd, dem laver vi selv'. Akvariemester Arne Sørensen om 40 år på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjæklen 2015, s.122-129.

Nielsen, Karen Jermiin: "Dokumenternes Vogter. Ribe Bys Æresborger C.N. Termansen" i Levende viden 2016, s. 6-17.

Rasmussen, Elisabeth M.: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (1)" i Lokalårbogen 2016, s. 40-44.

Villadsen, Hans Ole: "Alslev-Hostrup Sogneråd 1868 til 1970" i Fra Ribe Amt 2016, s. 93-101.

Nationalitet og nationalisme

Bramming, Torben: "Ingemanns by" i Levende viden 2016, s. 68-75.

Jensen, John V.: "Der er mere Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 144-163.

Jensen, John V.: "Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 137-143.

Post, Camilla: "Grundlovsfesten i Ribe 1867" i Levende viden 2016, s. 80-87.

Post, Camilla: "Nationale stemninger og foreningsliv i Ribe i 1867" i Fra Ribe Amt 2016, s. 74-92.

Nationalpark og naturpark

Lützen, Ulrik Geldermann: "10 år med Vadehavets Formidlerforum. Et koordineret formidlingsamarbejde i Vadehavsområdet" i Sjæklen 2015, s. 144-149.

Schmidt, Johannes: "Fra Endrup Mølle Dambrug til Endrup Naturpark" i Lokalårbogen 2016, s. 18-20.

Navneforskning

Ejstrud, Bo: "Tusind års bebyggelse i Vejen Kommune" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 8-13.

Schultz, Anna: "Stednavne i Vejrup Sogn" i Lokalårbogen 2016, s. 8-9.

Offerskikke

Søvsø, Morten; Søvsø, Mette Højmark og Siggaard, Anna Louise: "Om hugorme, dyrekraniere og tordensten – bygningsofre og andre skikke med rod i folketroen" i By, marsk og geest 2016, s. 57-89.

Personalhistorie

Boysen, Benny: "Frants Landt – lods og marinemaler" i Sjæklen 2015, s. 24-45.

Jensen, Ingrid: "Stenmesteren i Vejrup" i Lokalårbogen 2016, s. 21-24.

Jensen, John V.: "Otto Frello og Det skjulte billede" i Opdatering 2015, s. 120-123.

Jensen, Mogens: "Peder Norbys dom" i Fra Ribe Amt 2016, s. 18-26.

Juhl, Magne: "Hvad en ansøgning om optagelse på Rigshospitalets jordemoderskole i 1916 fortæller om en husmandsfamilie i Nr. Bøel" i Lokalårbogen 2016, s. 83-86.

Just, Flemming og Pedersen, Kim Fabricius: "'Et forgiftet gammelt hus". Jacob Riis' familie og opvækst i Sortebrødregade" i Levende viden 2016, s. 46-55.

Jørgensen, Henning: Bryndum og Vester Nebel før selvejet. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.

Jørgensen, Ida Christine: "'Vandmænd, dem laver vi selv'. Akvariemester Arne Sørensen om 40 år på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i Sjæklen 2015, s.122-129.

Lauridsen, Per Lunde: "Da rakkerne flyttede fra Outrup til Dejbjerg" i Opdatering 2015, s. 167-173.

Nielsen, Karen Jermiin: "Dokumenternes Vogter. Ribe Bys Æresborger C.N. Termansen" i Levende viden 2016, s. 6-17.

Pedersen, Kim Fabricius: "Christian Nielsen Lange til Bramming" i Lokalårbogen 2016, s. 72-76.

Villadsen, Hans Ole: "Alslev-Hostrup Sogneråd 1868 til 1970" i Fra Ribe Amt 2016, s. 93-101.

Plantager

Busk, Regnar: "Ved Hundsbæk Plantages 125 års jubilæum" i Fra Ribe Amt 2016, s. 132-139.

Postvæsen

Bentsen, Lars Chr.: "En pavelig bulle fra Hodde" i Opdatering 2015, s. 164-166.

Lorentzen, Ingrid Marie: "Dengang Bramming var et postknudepunkt" i Lokalårbogen 2016, s. 33-36.

Presse

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Post, Camilla: "Grundlovsfesten i Ribe 1867" i Levende viden 2016, s. 80-87.

Post, Camilla: "Nationale stemninger og foreningsliv i Ribe i 1867" i Fra Ribe Amt 2016, s. 74-92.

Religion

Grundvad, Lars: "Spor efter Nordens Lokekult?" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 4-7.

Renæssance

Thomsen, Poul: "Sønder Vejrup i senmiddelalderen og renæssancen" i *Levende viden* 2016, s. 102-113.

Retsvæsen og retspleje

Gøbel, Erik: "Cordt Gylves Orm. En skippers karriere i dansk vestindienfart i 1700-tallet" i *Sjæklen* 2015, s. 9-23.

Hvitved, Helle: "Birketing og fælles lergrav i Hunderup" i *Lokalårbogen* 2016, s. 68-71.

Jensen, Mogens: "Peder Norbys dom" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 18-26.

Nielsen, Ole Nørskov: "Den tyvagtige gartner" i *Lokalhistoriske Meddelelser*, nr. 2, 2016, s. 13-23.

Nielsen, Ole Nørskov: "En misbrugssag fra 1915" i *Lokalhistoriske Meddelelser*, nr. 1, 2016, s. 11-19.

Råstofudvinding

Grundvad, Lars og Risvig, Martin: "Teglovnene fra Nørre Holsted" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 7-17.

Segl

Bentsen, Lars Chr.: "En pavelig bulle fra Hodde" i *Opdatering* 2015, s. 164-166.

Olesen, Wagn: "Man søger slægtens spor i stort og småt" i *Lokalårbogen* 2016, s. 56-57.

Skattefund

Ejstrud, Bo: "Skattefund i perspektiv" i *Museumsavisen*, nr. 62, 2016, s. 8-13.

Grundvad, Lars og Schaadt, Nick: "1600-tallets skattefund fra Vejen Kommune" i *Museumsavisen*, nr. 62, 2016, s. 4-7.

Skolevæsen

Nielsen, Kim Bondesen: "Darum Børneby – fra idé til virkelighed" i *Lokalårbogen* 2016, s. 37-39.

Vester, Hans Christian: "Mød mig på Cassiopeia" i *Ribe Katedralskole* 2016, s. 60-63.

Slesvig-Holsten

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 53-73.

Post, Camilla: "Nationale stemninger og foreningsliv i Ribe i 1867" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 74-92.

Slægtshistorie

Olesen, Wagn: "Man søger slægtens spor i stort og småt" i *Lokalårbogen* 2016, s. 56-57.

Smykker

Christensen, Dan: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (3)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 47-50.

Ejstrud, Bo: "Guld til Sønderkov" i *Museumsavisen*, nr. 62, 2016, s. 3.

Grundvad, Lars: "Spor efter Nordens Lokekult?" i *Museumsavisen*, nr. 61, 2016, s. 4-7.

Hansen, Mogens: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (2)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 45-46.

Socialhistorie

Just, Flemming og Pedersen, Kim Fabricius: "Et forgiftet gammelt hus". Jacob Riis' familie og opvækst i Sortebrødregade" i *Levende viden* 2016, s. 46-55.

Lauridsen, Per Lunde: "Da rakkerne flyttede fra Outrup til Dejbjerg" i *Opdatering* 2015, s. 167-173.

Mulvad, Søren: "Præsteenker og enkesæder i Ribe" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 46-52.

Nielsen, Ole Nørskov: "En misbrugssag fra 1915" i *Lokalhistoriske Meddelelser*, nr. 1, 2016, s. 11-19.

Sport

Jensen, Sabine & René Hankelbjerg: "Fjorden rundt – cykelturisme i verdensklasse" i *Opdatering* 2015, s. 124-127.

Stenalder

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i *Opdatering* 2015, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i *Opdatering* 2015, s. 78-85.

Grundvad, Lars og Poulsen, Martin Egelund: "De "dybe anlæg" fra sen yngre stenalder – grave, grænsemærker eller rituelle gruber?" i *By, marsk og geest* 2016, s. 7-29.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderris med dem, der opdagede det" i *Levende viden* 2016, s. 32-45.

Poulsen-Hansen, Kamma Marie: "Flintedolken fra Myrthue" i *Levende viden* 2016, s. 76-79.

Stiftelser

Mulvad, Søren: "Præsteenker og enkesæder i Ribe" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 46-52.

Sundhedsvæsen

Juhl, Magne: "Hvad en ansøgning om optagelse på Rigshospitalets jordemoderneskole i 1916 fortæller om en husmandsfamilie i Nr. Bøel" i *Lokalårbogen* 2016, s. 83-86.

Just, Flemming og Pedersen, Kim Fabricius: "Et for-

giftet gammelt hus". Jacob Riis' familie og opvækst i Sortebrødregade" i *Levende viden* 2016, s. 46-55.

Søfart

Boysen, Benny: "Frants Landt – lods og marinemaler" i *Sjæklen* 2015, s. 24-45.

Gøbel, Erik: "Cordt Gylves Orm. En skippers karriere i dansk vestindienfart i 1700-tallet" i *Sjæklen* 2015, s. 9-23.

Hahn-Pedersen, Morten: "Til søs med MARIE MÆRSK" i *Sjæklen* 2015, s. 46-59.

Teglproduktion

Grundvad, Lars og Risvig, Martin: "Teglovnene fra Nørre Holsted" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 7-17.

Tekstiler

Lorange, Tine – med bidrag af Marianne Voel Jensen: "Modeshow i Nymindesgade" i *Opdatering* 2015, s. 201-204.

Transport

Egeberg, Torben: "Dejbjerg Præstegårdsmose" i *Opdatering* 2015, s. 132-136.

Kirkegaard, Martin: "Da de kom hjem" i *Opdatering* 2015, s. 128-131.

Rasmussen, J. Hedegård: "De første automobiler i Darum" i *Lokalårbogen* 2016, s. 87-88.

Turisme

Jensen, Claus Kjeld: "At balancere mellem turistattraktion og lokalmuseum" i *Opdatering* 2015, s. 19-25.

Jensen, Sabine & René Hankelbjerg: "Fjorden rundt – cykelturisme i verdensklasse" i *Opdatering* 2015, s. 124-127.

Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 102-131.

Udvandring

Just, Flemming og Pedersen, Kim Fabricius: "'Et for-giftet gammelt hus". Jacob Riis' familie og opvækst i Sortebrødregade" i *Levende viden* 2016, s. 46-55.

Undervisning og uddannelse

Guldberg, Mette: "Center for Maritime og Regionale Studier 1994-2016 – og skabelsen af et nyt forskningscenter" i *Sjæklen* 2015, s. 150-161.

Juhl, Magne: "Hvad en ansøgning om optagelse på Rigshospitalets jordemoderskole i 1916 fortæller om en husmandsfamilie i Nr. Bøel" i *Lokalårbogen* 2016, s. 83-86.

Nevers, Jeppe (red.): *En verden af viden*: Syddansk Universitet 1966-2016. University of Southern Denmark

studies in history and social sciences, vol. 527. Syddansk Universitetsforlag 2016.

Vadehavet

Jensen, Charlotte: "Vadehavsforeningen fylder rundt" i *Sjæklen* 2015, s.130-143.

Lützen, Ulrik Geldermann: "10 år med Vadehavets Formidlerforum. Et koordineret formidlingssamarbejde i Vadehavsområdet" i *Sjæklen* 2015, s. 144-149.

Vejanlæg og voldgrave

Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i *By, marsk og geest* 2016, s. 30-56.

Vestjylland

Hemmet, Minna Kanzier: "V for Vergeltungswaffe" i *Opdatering* 2015, s. 26-36.

Jensen, John V.: "Der er mere Under Sandet" i *Opdatering* 2015, s. 144-163.

Jensen, John V.: "Under Sandet" i *Opdatering* 2015, s. 137-143.

Vestindien

Gøbel, Erik: "Cordt Gylves Orm. En skippers karriere i dansk vestindienfart i 1700-tallet" i *Sjæklen* 2015, s. 9-23.

Vikingetid

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i *Opdatering* 2015, s. 205-224.

Christensen, Dan: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (3)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 47-50.

Ejstrud, Bo: "Guld til Sønderkov" i *Museumsavisen*, nr. 62, 2016, s. 3.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i *Opdatering* 2015, s. 78-85.

Grundvad, Lars: "Spor efter Nordens Lokekult?" i *Museumsavisen*, nr. 61, 2016, s. 4-7.

Hansen, Mogens: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (2)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 45-46.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderris med dem, der opdagede det" i *Levende viden* 2016, s. 32-45.

Virksomheder

Eiby, Hanne: "Allison – en virksomhed i Omme" i *Lokalårbogen* 2016, s. 25-26.

Väben

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 53-73.

Poulsen-Hansen, Kamma Marie: "Flintedolken fra Myrthue" i *Levende viden* 2016, s. 76-79.

Billund Kommune*Urup*

Jensen, Mogens: "Peder Norbys dom" i *Fra Ribe Amt* 2016, s. 18-26.

Vorbasse

Nielsen, Ole Nørskov: "En misbrugssag fra 1915" i *Lokalhistoriske Meddelelser*, nr. 1, 2016, s. 11-19.

Esbjerg Kommune*Bramming*

Christensen, Dan: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (3)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 47-50.

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i *Lokalårbogen* 2016, s. 10-17.

Hansen, Mogens: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (2)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 45-46.

Lorentzen, Ingrid Marie: "Dengang Bramming var et postknudepunkt" i *Lokalårbogen* 2016, s. 33-36.

Olesen, Wagn: "Man søger slægtens spor i stort og småt" i *Lokalårbogen* 2016, s. 56-57.

Pedersen, Kim Fabricius: "Christian Nielsen Lange til Bramming" i *Lokalårbogen* 2016, s. 72-76.

Pedersen, Olga: "Good Templar Ordenen i Bramming – "støt os vel"" i *Lokalårbogen* 2016, s. 77-82.

Rasmussen, Elisabeth M.: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (1)" i *Lokalårbogen* 2016, s. 40-44.

Bryndum

Jørgensen, Henning: *Bryndum og Vester Nebel før selvejet*. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.

Darum

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i *Lokalårbogen* 2016, s. 10-17.

Nielsen, Kim Bondesen: "Darum Børneby – fra idé til virkelighed" i *Lokalårbogen* 2016, s. 37-39.

Plesner, Erik: "Livet i Darum Præstegård fra 1930erne til

1960erne" i *Lokalårbogen* 2016, s. 58-67.

Rasmussen, J. Hedegård: "De første automobiler i Darum" i *Lokalårbogen* 2016, s. 87-88.

Endrup

Schmidt, Johannes: "Fra Endrup Mølle Dambrug til Endrup Naturpark" i *Lokalårbogen* 2016, s. 18-20.

Esbjerg

Bonde, Christen: "Strøm på Esbjerg" i *Levende viden* 2016, s. 56-67.

Eiby, Hanne: "Allison – en virksomhed i Omme" i *Lokalårbogen* 2016, s. 25-26.

Guldberg, Mette: "Center for Maritime og Regionale Studier 1994-2016 – og skabelsen af et nyt forskningscenter" i *Sjæklen* 2015, s. 150-161.

Jensen, Ingrid: "Stenmesteren i Vejrup" i *Lokalårbogen* 2016, s. 21-24.

Jensen, Lasse Fast: "Renovering af Sælariet og etablering af Vadehavspavillon. Nye udstillinger på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i *Sjæklen* 2015, s. 112-121.

Jensen, Mona: "Tyveri og ulovlig handel på Esbjerg Fiskerihavn i 1940'erne" i *Levende viden* 2016, s. 18-31.

Jensen, Steen Frydenlund: "Kaptajnen, skoleeleven og gård-ejeren. En odysse gennem oldtidens landskab i Sønderris med dem, der opdagede det" i *Levende viden* 2016, s. 32-45.

Jørgensen, Ida Christine: ""Vandmænd, dem laver vi selv". Akvariemester Arne Sørensen om 40 år på Fiskeri- og Søfartsmuseet" i *Sjæklen* 2015, s. 122-129.

Langermann, Ole: "Fiskeriet på Esbjerg havn under 1. verdenskrig" i *Sjæklen* 2015, s. 60-73.

Nevers, Jeppe (red.): *En verden af viden: Syddansk Universitet 1966-2016*. University of Southern Denmark studies in history and social sciences, vol. 527. Syddansk Universitetsforlag 2016.

Poulsen-Hansen, Kamma Marie: "Flintedolken fra Myrthue" i *Levende viden* 2016, s. 76-79.

Slyngborg, Mette: "I den gode sags tjeneste" i *Levende viden* 2016, s. 88-101.

Gørding

Balslev, Elise: "Gørdinglund – fra fæstegård til fester" i *Lokalårbogen* 2016, s. 27-29.

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i *Lokalårbogen* 2016, s. 10-17.

Eriksen, Mogens: "Landmåler gennem en menneskealder" i *Lokalårbogen* 2016, s. 30-32.

Juhl, Magne: "Hvad en ansøgning om optagelse på

Rigshospitalets jordemoderskole i 1916 fortæller om en husmandsfamilie i Nr. Bøel" i Lokalårbogen 2016, s. 83-86.
 Olesen, Wagn: "Man søger slægtens spor i stort og småt" i Lokalårbogen 2016, s. 56-57.
 Schmidt, Inge: "Mødestedet Lindegården i Gørding – 25 års jubilæum" i Lokalårbogen 2016, s. 51-55.

Hostrup

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Hunderup

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i Lokalårbogen 2016, s. 10-17.
 Hvitved, Helle: "Birketeting og fælles lergrav i Hunderup" i Lokalårbogen 2016, s. 68-71.

Høm

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Myrthue

Poulsen-Hansen, Kamma Marie: "Flintedolken fra Myrthue" i Levende viden 2016, s. 76-79.

Omme

Eiby, Hanne: "Allison – en virksomhed i Omme" i Lokalårbogen 2016, s. 25-26.

Ravnsø

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i Lokalårbogen 2016, s. 10-17.

Ribe

Bramming, Torben: "Ingemanns by" i Levende viden 2016, s. 68-75.
 Jensen, Michael Alrø: "Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen – de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej" i By, marsk og geest 2016, s. 30-56.
 Just, Flemming og Pedersen, Kim Fabricius: "'Et forgiftet gammelt hus". Jacob Riis' familie og opvækst i Sortebrødregade" i Levende viden 2016, s. 46-55.
 Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.
 Mulvad, Søren: "Præsteenker og enkesæder i Ribe" i Fra Ribe Amt 2016, s. 46-52.
 Nielsen, Karen Jermiin: "Dokumenternes Vogter. Ribe Bys Æresborger C.N. Termansen" i Levende viden 2016, s. 6-17.

Pedersen, Kim Fabricius: "Christian Nielsen Lange til Bramming" i Lokalårbogen 2016, s. 72-76.

Post, Camilla: "Grundlovsfesten i Ribe 1867" i Levende viden 2016, s. 80-87.

Post, Camilla: "Nationale stemninger og foreningsliv i Ribe i 1867" i Fra Ribe Amt 2016, s. 74-92.

Vester, Hans Christian: "Mød mig på Cassiopeia" i Ribe Katedralskole 2016, s. 60-63.

Seem

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Skast

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Tjæreborg

Plesner, Erik: "Livet i Darum Præstegård fra 1930erne til 1960erne" i Lokalårbogen 2016, s. 58-67.

Tømmerby

Christensen, Dan: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (3)" i Lokalårbogen 2016, s. 47-50.
 Hansen, Mogens: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (2)" i Lokalårbogen 2016, s. 45-46.
 Rasmussen, Elisabeth M.: "Amatørarkæologi – tre steder i Bramming Kommune (1)" i Lokalårbogen 2016, s. 40-44.

Vejrup

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i Lokalårbogen 2016, s. 10-17.
 Jensen, Ingrid: "Stenmesteren i Vejrup" i Lokalårbogen 2016, s. 21-24.
 Schmidt, Inge: "Mødestedet Lindegården i Gørding – 25 års jubilæum" i Lokalårbogen 2016, s. 51-55.
 Schultz, Anna: "Stednavne i Vejrup Sogn" i Lokalårbogen 2016, s. 8-9.
 Thomsen, Poul: "Sønder Vejrup i senmiddelalderen og renæssancen" i Levende viden 2016, s. 102-113.

Vester Nebel

Jørgensen, Henning: Bryndum og Vester Nebel før selvejet. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 57. Esbjerg 2016.

Vester Nykirke

Eiby, Hanne: "Præstegårde – udvikling eller afvikling" i Lokalårbogen 2016, s. 10-17.

Varde Kommune

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Alslev

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Villadsen, Hans Ole: "Alslev-Hostrup Sogneråd 1868 til 1970" i Fra Ribe Amt 2016, s. 93-101.

Blåvand

Jensen, Claus Kjeld: "Tirpitz under forandring" i Opdatering 2015, s. 174-191.

Jensen, John V.: "Under Sandet" i Opdatering 2015, s. 137-143.

Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.

Broeng

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i Opdatering 2015, s. 192-201.

Brydumsager

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Børsmose

Andresen, Stina Trolldoft: "Begravet i flyvesand" i Opdatering 2015, s. 110-119.

Gunderup

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Henne

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.

Ho

Jepsen, Palle Uhd: "Ho-Oksby Sogne på kort" i Fra Ribe Amt 2016, s. 27-45.

Hodde

Bentsen, Lars Chr.: "En pavelig bulle fra Hodde" i Opdatering 2015, s. 164-166.

Houstrup

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Villadsen, Hans Ole: "Alslev-Hostrup Sogneråd 1868 til 1970" i Fra Ribe Amt 2016, s. 93-101.

Karlsgråde

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Bonde, Christen: "Strøm på Esbjerg" i Levende viden 2016, s. 56-67.

Kærgård

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke & Torben Egebjerg: "Broeng og Kærgård" i Opdatering 2015, s. 192-201.

Nymindegab

Lorange, Tine – med bidrag af Marianne Voel Jensen: "Modeshow i Nymindegab" i Opdatering 2015, s. 201-204.

Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.

Oksby

Jepsen, Palle Uhd: "Ho-Oksby Sogne på kort" i Fra Ribe Amt 2016, s. 27-45.

Orten

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Outrup

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Lauridsen, Per Lunde: "Da rakkerne flyttede fra Outrup til Dejbjerg" i Opdatering 2015, s. 167-173.

Skonager

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Starup

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Søvig

Lauridsen, Per Lunde: "Da rakkerne flyttede fra Outrup til Dejbjerg" i Opdatering 2015, s. 167-173.

Nielsen, Holger Grumme: "Søviggaards historie i nyere tid" i Opdatering 2015, s. 60-68.

Søndergaard, Steffen, M.: "Søviggaard" i Opdatering 2015, s. 69-77.

Thorstrup

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Varde

Gjerlevsen, Sara: "Sct. Jacobi Kirkegård" i Opdatering 2015, s. 37-44.

Jensen, Claus Kjeld: "At balancere mellem turistattraktion og lokalmuseum" i Opdatering 2015, s. 19-25.

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Nielsen, Ole Nørskov: "Den gamle kedelhal i Lundgade. En bygningshistorie" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 1, 2016, s. 3-10.

Nielsen, Ole Nørskov: "Den tyvagtige gartner" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 2, 2016, s. 13-23.

Nielsen, Ole Nørskov: "En misbrugssag fra 1915" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 1, 2016, s. 11-19.

Nielsen, Ole Nørskov: "Kloaksagen, der endte for Højesteret" i Lokalhistoriske Meddelelser, nr. 2, 2016, s. 3-13.

Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.

Vejers

Ploug, Mariann: "Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943" i Fra Ribe Amt 2016, s. 102-131.

Ølgod

Manøe, Søren: Vi begyndte i hønsehuset. HTH-brødrene, der skabte det vestjyske industrieventyr. Ølgod Lokalhistoriske Arkiv og Ølgod Museumsforening 2016.

Årre

Arkæologerne i ArkVest: "Årets udgravninger" i Opdatering 2015, s. 205-224.

Fisker, Karen Bjelke: "Et tværsnit gennem kendt og ukendt land" i Opdatering 2015, s. 78-85.

Vejen Kommune*Brørup*

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Bække

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Holsted

Eriksen, Mogens: "Landmåler gennem en menneskealder" i Lokalårbogen 2016, s. 30-32.

Grundvad, Lars og Poulsen, Martin Egelund: "De "dybe anlæg" fra sen yngre stenalder – grave, grænsemærker eller rituelle gruber?" i By, marsk og geest 2016, s. 7-29.

Grundvad, Lars og Risvig, Martin: "Teglovnene fra Nørre Holsted" i Fra Ribe Amt 2016, s. 7-17.

Lorentzen, Ingrid Marie: "Dengang Bramming var et postknudepunkt" i Lokalårbogen 2016, s. 33-36.

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Hundsbæk

Busk, Regnar: "Ved Hundsbæk Plantages 125 års jubilæum" i Fra Ribe Amt 2016, s. 132-139.

Læborg

Busk, Regnar: "Ved Hundsbæk Plantages 125 års jubilæum" i Fra Ribe Amt 2016, s. 132-139.

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

BIBLIOGRAFI

Sønderskov

Ejstrud, Bo: "Guld til Sønderkov" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 3.

Grundvad, Lars: "Spor efter Nordens Lokekult?" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 4-7.

Sørensen, Sam: "Vild Mad – sank din egen" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 14-15.

Vejen

Ejstrud, Bo: "Tusind års bebyggelse i Vejen Kommune" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 8-13.

Grundvad, Lars og Schaadt, Nick: "1600-tallets skattefund fra Vejen Kommune" i Museumsavisen, nr. 62, 2016, s. 4-7.

Juhl, Magne: "Hvad en ansøgning om optagelse på Rigshospitalets jordmoderskole i 1916 fortæller om en husmandsfamilie i Nr. Bøel" i Lokalårbogen 2016, s. 83-86.

Klitmøller, Linda: "Til Lykke! 100 år for Vejen Bibliotek" i Museumsavisen, nr. 61, 2016, s. 14-15.

Manøe, Søren: "Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848" i Fra Ribe Amt 2016, s. 53-73.

Register 2017

Forfatterregister

A	
Andreasen, Knud	87, 106
B	
Brunsgaard, Hans N.	87, 92
Bruun, Andreas	45, 60
G	
Gammeltoft, Peder	7, 32
Grundvad, Lars	33, 44
K	
Kristiansen, Dorthe Haahr	7, 32
Krøtel, Janne	33, 44
M	
Michelsen, Vilhelm Brage	61, 74
Mulvad, Søren	75, 86
P	
Ploug, Mariann	107, 132

Personregister

A		Fogt, J.H.	49
af Lüneburg, Vilhelm	27	Frifelt, Salomon	124, 126
B		Friis, Bertelsen	127
Backhaus, August	81	Friis, P.	117, 119, 125, 127, 131
Balslev, C.J.	45	G	
Beck, P.	50, 60	Gammelgaard, Hans	121
Begtrup, H.	50	Geleff, redaktør	114
Bennedsen, proprietær	47-49	Glob, P.V.	82
Beyerinck, J.F.	64-65, 67, 69, 74	Grundtvig, N.F.S.	45, 55, 57
Blom, Hans Hansen	83	H	
Brodersen, Niels	88-89	Hammer, Jens Christian	12, 14-15, 30
Brodersen, Niels Oksen	88, 91	Hancke, Verner	112
Brunsgaard, Hans	87-89, 91-92	Hansen, Andreas Peter	88
Bruun, C.	66, 68-70, 73-74	Hansen, Anina	91
Brøndsted, professor	110	Hansen, Else Marie	87
Bundgaard, manufakturhandler	121	Hansen, Hans	87
C		Hansen Jakobsen, N.	58
Carlsen, C.	65-74	Hansen, Marie	88-89
Christensen, fabriksbestyrer	85	Hansen, Mette	89
Christensen, Aage	127	Hansen, Pablo E.	99
Christian IX	61, 73	Heinsen, Peter	45, 53
Christiansen, plantør	116	Helene, Valdemar Sejrs søster	27
Clausen, Ebbe	118	Hertz, frk.	119
Clausen, Niels	18	Holgensen, Gustav	126
Clement, Skipper	12-13, 15, 30	Schmidt, Hugo	96-97
D		Hygebjerg-Hansen, P.	117, 131
de Thurah, Laurids	14, 31	I	
E		Iversen, Hans Marinus	13-14, 26, 31
Estrup, J.B.S.	62, 70-73	J	
F		Jacobsen, brygger	73
Feilberg, A.L.	57	Jensen, Bodil	94
Feilberg, H.F.	45, 47-55, 57-60	Jensen, Børge Buurgaard	94
Feilberg, K.A.	57	Jensen, Conrad Buurgaard	94-96,
Feilberg, N.L.	50, 60	98-99, 101-102, 104-105	
Flöche, købmand	82	Jensen, Henny Buurgaard	94, 99
		Jensen, J.K.	49, 60
		Jensen, købmand	120

REGISTER

Jensen, Marie	88	N		S	
Jensen, Poul Buurgaard	94-95, 99	Nielsen, Erik	35	Sillasen, Agnes	127
Jepsen, Michell	18	Nielsen, Harald	95, 99	Skaaning, Niels	18
Jepsen, Svend Uhd	121, 127	Nielsen, Marie	127	Spandet, Peter Johansen	
Jochumsen, Thomas	81	Nielsen, Oluf	15	Neergaard	89
Jørgensen, Bonde	131	Nielsen, Viggo	127	Stauning, Thorvald	82
Jørgensen, købmand	120	Nissen, A	83-84	Stiesdal, Hans	16-19, 24, 26, 30-32
K		Noack, Peter	83	Strand, F.O.	131
Kingdon, entreprenør	66, 68	Nordhjem, bogtrykker	121	Sølbæk, A.	125
Kjær, Hans	7- 8, 16	Nutzhorn, H.	47, 50	Sørensen, arkitekt	110
Knudsen	79	Nutzhorn, L.A.	50, 52-53	T	
Kock, C.W.	127	Nyborg, Arnold	85-86	Termansen, N.J.	46-47
Kold, Christen	47	O		Thissenius, Karl Ingo	96, 98
Kolvig, Frederik	83	Olsen, Albert	114	Thjellesen, A.	47
Kreilgaard, Børge	119	Olsen, Jens	13	Thune, B.	78-80
Kühnel	67	P		Tietgen, C.F.	77
Købke, Christen	50	Palludan, Cecilie	95	Tillisch, indenrigsminister	67, 71
Købke, Conradine	50	Palludan, Jens Worm	95	Trap, J.P.	15, 64
L		Palludan, Lovise	95	Truelsen, Peder	18
la Cour, Vilhelm	18	Pedersen, Ferdinand	110	Tuxen, kaptajnløjtnant	67
Lamp, Andreas	104	Pedersen, H.M.	84	Tyge, biskop	35
Landrup, Peder	28	Pedersen, P.J.	46	W	
Lasson, Jens Frederik	95	Petersen, B. Søndergaard	127	Wesenberg, Daniel	16
Lasson, Vald.	81	Petersen, H.	50, 79-80	Westergaard, professor	114
Lautrup, fru	53	Petersen, Sillas	127	Worm, Ole	13, 29-31
Lehmann, Orla	73	Petersen, Søren	78, 80-81	Ø	
Lichtenberg, turistchef	112	Ploug, Carl	73	Østergård, N.	46
M		Pontoppidan, Erik	14		
Marstrand, ingeniør	110	R			
Mathiesen, C.M.	50	Raben, Erik	83, 84		
Matthiessen, Hugo	34	Rasmussen, Louis	128		
Melchior, grosserer	73	Rasmussen, Rud.	122, 125, 127		
Mickelsen, Louise	80	Riber Berthelsen, boghandler	121		
Mielche, Hakon	108	Riis, folketingsmedlem	67		
Momsen, J.	49	Riis Lowson, A.C.	46-47, 49		
Monrad, konseilspræsident	67	Rimestad, C.V.	67		
Munk, Kaj	109	Raaschou, fru	116, 120		

Stedregister

A		Hjerting	63, 67, 93, 105	Oksbøl	121, 127
Alslev	50	Ho	96	Okslund	49
Altona	77	Ho Bugt	66	Otterup	87-88
Argentina	93-96, 98-104, 106	Holland	76, 83	P	
Askov	46-47, 54, 57-58	Holmsland Klit	66,124	Partbo	11, 29
Assenbro	18	Holsted	53	Præstkjær	52-53
B		Hostrup	50	R	
Baldersbæk	50, 60, 122	Hovborg	122	Ribe	1, 3, 45, 51, 60, 63, 67, 74-78, 81-87, 92, 109, 115, 117, 119, 139, 158
Billum	18-19, 23, 30-32	Hull	63	Ribe Amt	15, 31, 32
Blaavandshuk	64	Hunderup	55	Riber Ulfborg	28
Blåvand	108, 111, 113-114, 120-121, 123-124, 126-127	Husum	63-65, 69	Riberdyb (Knudedyb)	63
Boldesager	91	Hviding Nakke	63	Ringkøbing	67, 115, 124, 128
Bordrup Plantage	114	Hyllerslev7-8, 12, 15-16, 18-19, 28-29, 31		Ringkøbing Fjord	66-68, 71
Borre	18	Hærvejen	33-34, 43	Rosario	99-102
Bosted	16	Højer	63-64	Rødning	55, 58
Brørup	45, 48-50, 52-53, 55, 57, 60, 78, 84	J		S	
D		Janderup	7- 8, 10, 12, 15-16, 18-19, 23, 30-32, 124	Skallingen	66, 68, 71, 122
Danmark	158	K		Skodbjerg	124
Darum	49, 53, 55, 57	Kalundborg	87	Skodborg	34
Debel	18	Kalvslund	87-89, 91-92	Skovbodall	11
E		Knolhave	16	Slesvig	63-68, 73-74
Egebæk	83	Knubholm	28, 30	Strandby	64-67, 69, 74
Elkærhøj	7-32	Kolding	79, 84, 111	Struer	71
Esbjerg	61-62, 69, 71-74, 110, 115, 117, 119, 125	Kongeåen	33-34	Sønderho	64
Esbjerg Bakkeø	9	København	45-47, 49, 51-52, 63-64, 67, 73-74, 77-78, 80, 105, 110, 112, 119, 122, 128	T	
Esbjerg Kleve	61, 68-69	L		Tipperne	122
Eskelund	48-49	Lindknud	45, 49-50, 52-53, 55, 57, 60	Tistrup	105
Estrup	53	Listerdyb	63	Toftnæs Hede	9
F		Lowestoft	63-64	Tømmerby	49
Fanø	63-65, 69	Lunden	109, 123	Tønder	63
Filsø	122	Løgumkloster	83	Tønning	63-65, 69, 73
Flensborg	65, 122	M		Tønningen	64
Foldingbro	34	Malt	57	U	
Fredericia	81	Mariebæk	10, 29	Ullerup	50
G		Mejls	116	V	
Gellerupholm Plantage	11	N		Vamdrup	67, 71
Gjerndrup	46	Nordby	64	Varde	9-16, 18, 26-29, 31-32, 67, 93-96, 98, 104-107, 110-111, 113, 115-117, 119-120, 123-124, 127-128, 130
Grydvad	8, 18, 29	Nordentofts Eng	123	Vardehus	13, 28, 30-31
Grådyb	63, 65-66, 69	Nr. Nebel	121, 127	Varde Å	9-10, 15, 26, 29, 31, 110, 117, 123
Grådyb Barre	67, 69, 71, 73	Nyminddegab	111, 113, 124, 126-127	Vejen	33-34, 36-37, 39-40, 43-44
H		O		Vejen Knude	33
Hamborg	122	Odense	52-53, 105-106		
Henne	108, 120, 122, 124, 127	Oksby	116, 124		
Henne Strand	113, 120, 121				

REGISTER

Vejen Mose	38
Vejen Å	33, 39
Vejers 18, 108, 111-112, 116, 120, 124, 127	
Vejers Strand	120, 123
Vester Vedsted	50
Vesterhavet	63, 66, 73
Vester Horne Herred	15, 31
Vestervig	49
Viborg	34, 39, 119
Vigsø	67, 71
Warwith	11, 29
Yderik	28, 30
Øvebæk	10
Åbrovold	18, 29
Ålborg	117

Bestyrelse

Historisk Samfund for Ribe Amt, stiftet 1902.
Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Formand

Else Marie Frisenvad
Mejlsvej 19
6800 Varde
Tlf.: 21 26 52 19 og 64 65 25 36
e-mail: elsemf@gmail.com

Næstformand

Mogens Hansen
Frederiksberg Allé 13
7200 Grindsted
Tlf.: 40 33 49 65
e-mail: mogenshansen49@hotmail.com
og moh16@sydvestjyskemuseer.dk

Kasserer

Merete Corvinus
Vestergade 34
6650 Brørup
Tlf.: 22 74 08 26
e-mail: hitsamfund@gmail.com

Sekretær

Mikkel Kirkedal Nielsen
Lundgaardsvej 21
6760 Ribe
Tlf.: 31 20 86 14
e-mail: mikni@sydvestjyskemuseer.dk
og mikkel.kirkedahl@gmail.com

Redaktør

Mariann Ploug
Nybrovej 123
6851 Janderup
Tlf.: 75 25 90 25
e-mail: mariannploug@bbsyd.dk

Hans Sørensen
Gl. Skolevej 9
6600 Vejen
Tlf.: 40 17 58 20
e-mail: urupgaard@gmail.com

Hans Fangel
Skolevænget 6
6840 Oksbøl
Tlf.: 75 27 16 88 og 30 27 71 26
e-mail: Margithansfangel@gmail.com

Suppleanter

Karen Riisager
Vestbanevej 4c
6800 Varde
Tlf.: 75 22 28 69
e-mail: Karenriisager@c.dk

Lars Grundvad
Museet på Sønderskov
Sønderskovgårdvej 2
6650 Brørup
Tlf.: 75 38 38 66 og 22 47 32 76
e-mail: lg@sonderskov.dk

Ekspedition og kasse

Konto
e-mail

Kontingent

Danske Bank: reg.nr. 1551 kontonr. 6043194
histsamfund@gmail.com

200 kr.